Роберт Шеклі

Координати чудес

Український переклад. А. Онишко, 1991.

Частина перша

ПРОЩАВАЙ, ЗЕМЛЕ!

РОЗДІЛ 1

День видався доволі-таки недоладний. Кармоді прийшов у контору, мляво залицявся до міс Гіббон, шанобливо заперечував містерові Вейнбоку і хвилин з п'ятнадцять обговорював шанси футбольного клубу "Гіганти" з містером Блеквеллом. Під кінець дня він засперечався з містером Зайдліцем — сперечався затято й нічого в тому не тямлячи — про невпинне виснаження природних ресурсів країни й про безжальний натиск таких вандалів, як корпорація Кон-Ед, армійські будівельники, туристи, мурашки та фабриканти паперу. Всі вони, на його думку, так чи інакше відповідальні за те, що зникають чарівні краєвиди і майже не лишилося закутків незайманої природи.

— Стривай, Томе,— урвав його в'їдливий, прищавий Зайдліц.— Тебе й справді це так допікає?

— А то не допікає!

Міс Гіббон, приваблива і юна, не дуже схильна до теревенів, закинула йому:

— Ох, містере Кармоді, я все ж гадаю, що вам не слід такого казати.

Що ж він, урешті, скоїв і чого йому не слід було казати, Кармоді пригадати не зміг, тому й не розкаявся, хоча почувався ніби винним.

Його начальник, пухкенький, лагідний містер Вейнбок, сказав:

— А справді, Томе, у ваших словах таки, мабуть, щось є. Я поміркую над цим.

Сам Кармоді чудово знав, що в його словах небагато глузду і міркувати над ними не варто.

Високий, насмішкуватий Джордж Блеквелл, який міг говорити не ворушачи верхньою губою, процідив:

— Гадаю, ви маєте рацію, Кармоді. Таки справді, якщо Восса переставлять з вільного захисту на місце кутового нападаючого, ми побачимо справжню передачу. Згодом, пригадавши розмову, Кармоді дійшов висновку, що це нічого не дасть. Кармоді був спокійної меланхолійної вдачі, і його обличчя цілком відповідало елегійним рисам такого темпераменту. На зріст був височенький, а думку щодо себе мав занизьку. Часто бував зажурений, майже не виходив з депресій, але завжди прагнув добра. Він був циклотимік, якими, надто після тридцяти, зазвичай бувають високі нащадки далеких ірландців із гострим, недовірливим поглядом.

Він умів пристойно грати у бридж, хоча мав схильність недооцінювати свої здібності. Вважав себе атеїстом, та це була радше звичка, ніж переконання. Шанував переважно героїв, яких можна побачити в Світлиці Обдарованостей. Народився під знаком Діви при заступництві Сатурна, коли той перебував у Домі Сонця. Вже цього вистачало, щоб бути непересічною особою. Але, як і всі люди, він був одночасно ясним і незбагненним. Звичайнісіньке чудо!

З контори Кармоді вийшов о 5.45 і сів на підземку. Там його штурхало й товкло чимало людей, яким він і хотів би поспівчувати як страдникам, та його ребра мимоволі протестували.

Виринув на світ божий на 96-й вулиці і пройшов пішки кілька кварталів до своєї квартири на Вест-Енд Авеню. З ним весело привітався швейцар, дружньо кивнув ліфтер. Кармоді відімкнув двері, зайшов у квартиру й ліг на кушетку. Дружина відпочивала в Майамі, тому він безкарно висадив ноги на мармуровий столик.

Через якусь мить загриміло, і посередині вітальні спалахнула блискавка. Кармоді сів і не знати з якого дива поклав пальці на горло. Ще кілька секунд гриміло, а далі заграли сурми. Кармоді квапливо зняв ноги з мармурового столика. Сурми змовкли, і натомість бравурно зазвучали волинки. Ще раз спалахнула блискавка, і в її сяйві з'явився чоловік.

Чоловік був середній на зріст, кремезний, білявий, кучерявий, зодягнутий у золотистий плащ та оранжеві панталони. Обличчя, як тисячі інших, хіба що бракувало вух. Він ступив два кроки вперед, зупинився, простяг руку в порожнечу і висмикнув згорток, дуже надірвавши його при цьому. Прочистив горло — немов раптом заплішило перегрітий підшипник — і проказав:

— Вітання!

Кармоді не відповів, бо від несподіванки йому відібрало мову.

— Ми з'явились,— вів далі чужинець,— як випадковий відповідник непогамовного прагнення. Вашого! Чи людини взагалі? Отже, не так! Ну?

Чужинець чекав на відповідь. Кармоді лише йому відомими методами переконався, що все відбувається саме з ним і таки насправді, і відповів, як годиться в такому випадку:

— Боже, що це все означає?

— Це все для вас, Кар-Мо-Дію! Із перетоку наявного ви виграли маленьку, однак вагому частку того, що може бути. Хіба ж це не радість? Конкретніше: ваше ім'я спонукало все інше. Випадкове знову здобуло перемогу. Рожевочленна Невизначеність, наковтавшись наркотиків, тішиться, що старезна Сталість знов ув'язнена в Печері Неминучості. Хіба не причина радіти? То чому ж ви ні?

Кармоді, вже опанувавши себе, звівся на ноги. Незрозуміле лякає, аж поки спрацює феномен настирливості. (Кур'єр, звісно, знав про це)

— Хто ви? — спитав Кармоді.

Чужинець зрозумів запитання, і його усмішка згасла. Він пробурмотів швидше про себе: "Крутії з половою в макітрах! Знову не так обрахували. Та я з досади і руки на себе накладу.

Щоб вони показалися нехибно! Та нічого, я перерахую себе, я пристосуюся я стану "

Чужинець притиснув пальці до голови, навіть занурівши їх углиб сантиметрів на п'ять. Почав перебирати пальцями, наче грав на малесенькому піаніно. І одразу ж перетворився на лисуватого котигорошка в пожмаканому костюмі, з напханим портфелем, парасолею, ціпком, тижневиком і газетою.

— Так правильно? — запитав він і сам собі відповів: — Бачу, що так. Я справді повинен вибачитися за недбалу роботу нашого Центру Уподібнення. Лише минулого тижня я з'явився на Сигму IV у вигляді

велетенського кажана з Повідомленням у дзьобі. Тільки аж тоді виявив, що мій адресат з родини водяних лілій. А два місяці тому (я, звичайно, користуюся місцевими еквівалентами часу) під час місії на Тагму Старого Світу ці телепні з Уподібнення сформували мене як чотирьох дів, а правильно було б, звісно...

— Ні слова не втну,— урвав Кармоді.— Поясніть, будь-ласка, про що йдеться взагалі?

— Звичайно, звичайно,— спохопився чужинець.— Дозвольте лише звірити місцеві терміни.. — він заплющив очі, потім знову відкрив їх.— Дивно, дуже дивно,— пробурмотів він.—У вашій мові, якщо вжити метафору, немає комор для мого продукту. Та, зрештою, чи мені судити? Неточності, гадаю, можуть бути естетично приємні. Все залежить від смаку

— Що це означає? — грізним басом спитав Кармоді.

— Йдеться, звичайно ж, про Міжгалактичний Тоталізатор! І вам, сер, випав головний Виграш! Виклад відповідає моїй подобі, еге ж?

— Ні, не відповідає,— відрубав Кармоді,— я ніяк не второпаю, про що ви тут розводитеся.

Чужинцевим обличчям промайнув сумнів, зникши, наче слід олівця під гумкою.

— Ви не знаєте? Та звісно ж! Гадаю, ви втратили надію на виграш, тому й позбулися знань, щоб не марити ним. Як мені не пощастило, що я з'явився тоді, коли ваш розум спить! Але запевняю, вам ніщо не загрожує. Документи у вас під рукою? Боюся, що ні. Тоді я поясню. Вам, містере Кармоді, випав Виграш на Міжпланетному Тоталізаторі. Селектор Випадковості для Частини IV Життєвих Форм Класу 32 витяг

ваш номер. Ваш Виграш — дуже милий Виграш, запевняю вас,— чекає на вас у Галактичному Центрі.

А Кармоді міркував собі так — "Або я збожеволів, або не збожеволів. Якщо збожеволів, то слід позбутися маячні і звернутися до психіатра. Але тоді я опинюся в ідіотському становищі, бо намагатимусь заперечувати істинність баченого й відчутого заради туманних міркувань про глузд. Це тільки загострить внутрішній конфлікт, і хвороба так спрогресує, що бідолашній дружині врешті доведеться покласти мене в лікарню. Ну а з іншого боку, якщо я сприйматиму цю ніби маячню за дійсність, то також можу скінчити божевільнею. Якщо ж, іще з одного боку, я не божевільний, тоді все це відбувається насправді. А те, що відбувається — дивовижний, унікальний випадок, пригода вищого класу. Очевидно, якщо це все справді відбувається, у Всесвіті, як я завжди й підозрював, є істоти, що розумом перевищують людей. Ці істоти влаштовують тоталізатори, де жеребкуються імена. (Вони, ясна річ, мають право влаштовувати тоталізатори, я не бачу тут нічого несумісного з вищим інтелектом). Зрештою, на тому, скажімо, тоталізаторі випало моє ім'я. Це почесна випадковість, і на Землю, мабуть, узагалі вперше зробили ставку. Виграш припав мені. Такий Виграш може забезпечити достаток, ім'я, жінок, знання,— зрештою, щось одне або все, чого прагнуть люди. Тому, беручи все до уваги, мені вигідніше повірити, що я не позбувся глузду, і податися з цим джентльменом забирати і Виграш. Якщо я помиляюся, то прокинусь у лікарні. Тоді вибачуся перед лікарями, доведу, що все зрозумів, і, може, вийду на волю".

Ось так міркував Кармоді, поки дійшов такого висновку. Висновок нікого не здивував би. Мало хто (за винятком божевільних) назве себе божевільним замість повірити в нову сенсаційну гіпотезу. Звичайно, в міркуваннях Кармоді був деякий ґандж, і він, власне, згодом мав би призвести до лиха. Та можна й сказати, мовляв, добре, що Кармоді взагалі міг міркувати за таких обставин.

— Я не надто добре второпаю, що тут до чого,— признався він Кур'єрові.— Чи з моїм Виграшем пов'язані якісь умови? Я маю на увазі, чи треба щось робити або платити?

— Ніяких умов нема,— запевнив Кур'єр.— Принаймні вартих згадки. Виграш безкоштовний. Бо що то був за Виграш? Якщо ви його приймаєте, то вам слід прибути зі мною в Галактичний Центр. Центр сам по собі вартий, щоб його відвідати. Там вам вручать Виграш. А далі, якщо захочете, ви зможете взяти його сюди, до себе додому. Якщо вам буде потрібна допомога для зворотної подорожі, ми, звичайно, якомога сприятимемо вам. От і все.

— Як на мене, то добре,— промовив Кармоді ну точнісінько таким самим тоном, як Наполеон, коли йому показали диспозицію Нея перед битвою під Ватерлоо.— А як ми туди дістанемося?

— Прошу сюди,— запросив Кур'єр, завів Кармоді в комірчину у передпокої, а звідти крізь щілину — в часопросторовий континуум.

Ось як легко все відбулося. За кілька секунд суб'єктивного часу Кармоді та Кур'єр, подолавши значну віддаль, опинилися в Галактичному Центрі.

РОЗДІЛ 2

Мандрівка тривала недовго, не довше миті плюс мікросекунда в квадраті. На події була не багата, бо що значного може вміститись у таку тоненьку скибочку часу? Отже, після не вартого згадки переходу, Кармоді побачив навкруг себе широкі площі та дивовижні будівлі Галактичного Центру.

Він спокійно стояв і роздивлявся, час від часу вражено позираючи на три тьмяні карликові сонця, що кружляли над головою одне навколо одного. Бачив дерева, що бурмотіли невиразні погрози зеленоперій

пташві на гілках. Зауважив ще інші речі, яких не міг назвати через брак земних аналогій.

— Ого,— нарешті спромігся він видобути з себе.

— Даруйте? — перепитав Кур'єр.

— Я сказав "ого",— уточнив Кармоді.

— А! Мені здалося, що ви сказали "ох".

— Ні, я сказав "ого".

— Тепер зрозуміло,— дещо роздратовано підсумував Кур'єр.— Як вам наш Галактичний Центр?

— Справляє враження,— признався Кармоді.

— І мені так здається,— недбало кинув Кур'єр.— Його й будували на те, щоб він справляв враження. Особисто я вважаю, що він не дуже відрізняється від будь-якого іншого Галактичного Центру. Архітектура, як бачите, така, як ви, мабуть, гадали,— неоциклопічна, типова адміністративна пишнота без натяку на естетику. Стиль, що має приголомшувати виборців.

— А ті пливучі сходи — то ж неабищо,— ввічливо заперечив Кармоді.

— Гра на публіку,— пояснював далі Кур'єр.

— А ті велетенські споруди...

— Так, архітектор досить вдало поєднав реверсивні криві із зникаючими точками переходів, — із знанням справи пояснив Кур'єр.— А

до того ж він використав часове викривлення граней, щоб викликати благоговіння. Досить мило, гадаю, як на перший погляд. Вам цікаво буде довідатися, що для тієї он групи будівель ідею запозичили на вашій планеті з виставки

"Дженерал Моторз". Її визнали видатним зразком примітивного квазімодернізму: химерність і розніженість — головні його достоїнства. А он ті спалахи перед Пливучим Мультихмарочосом — чисте галактичне барокко. Повна відсутність утилітарності.

Кармоді не міг охопити всю композицію одним поглядом. Коли він дивився на одну групу будівель, то інша, здавалося, змінювала свій вигляд. Він щосили закліпав очима, та на периферії зору будівлі й далі розпливались і змінювалися. ("Периферійна трансмутація,— пояснив йому Кур'єр.— Тих людей буквально ніщо не може спинити").

— Де ж я отримаю свій Виграш? — запитав Кармоді.

— Прошу просто вперед,— запросив Кур'єр і провів його між двома вежами-фантазіями до непоказного прямокутного будиночка, ледь помітного за водограєм, у якому вода била згори.

— Справи у нас залагоджують тут,— пояснив Кур'єр.— Останні дослідження показали, що прямокутна форма діє заспокійливо на синапси багатьох організмів. Я, загалом, пишаюся цією будівлею. Річ у тому, що я винайшов прямокутник.

— А дзуськи,— скинувся Кармоді.— Прямокутник ми знаємо споконвіку.

— А хто, по-вашому, вперше запровадив його у вас? — саркастично запитав Кур'єр.

— Щось не дуже він схожий на винахід.

— Недуже? — перепитав Кур'єр.— Це показує, як мало ви знаєте. Складність ви плутаєте з творчим самовиразом. А чи знаєте ви, що в природі ніколи не існувало справжнього прямокутника? Квадрат одразу впадає в око, тут ви маєте рацію. І тому, хто не досліджував цієї проблеми, прямокутник може видатися наслідком природного розвитку квадрата. Помиляєтеся! Насправді ж результатом еволюції квадрата є коло.

Кур'єрові очі затуманилися. Спокійним, замріяним голосом він вів далі:

— Роками я знав, передчував, що можливий інший напрямок розвитку квадрата. Дуже довго це не давало мені спокою. Мене приголомшувала й заворожувала та неймовірна правильність. Рівні сторони, рівні кути. Деякий час я експериментував, змінюючи кути. Винахід ромба належав мені, але я не вважав це великим досягненням. Я досліджував квадрат. Правильність приємна, та все ж до якоїсь межі. Та як же змінити цю виснажливу тотожність, зберігши одночасно виразну повторюваність. І одного дня мене осяяло! Мені слід було, побачив я у блискавичнім натхненні, тільки міняти довжину двох паралельних сторін. Так просто і так важко! З тремтінням я попробував. І коли вдалося, я, признаюся, ввійшов у маніакальний стан. Цілими днями і тижнями я конструював прямокутники різних розмірів і форм — усі з прямими кутами, проте різні. Я був справжнім рогом достатку прямокутників! Це були чудові дні.

— Уявляю собі,— сказав Кармоді.— Ну а потім, коли визнали вашу роботу?

— Це також було чудово,— сказав Кур'єр.— Та минули століття, перш ніж мої прямокутники взагалі почали сприймати серйозно. "Цікаво, — казав дехто,— та коли до них звикнуть, то що у вас залишиться? Недосконалий квадрат, та й годі". Я доводив, що відкрив цілком нову і дискретну форму, таку ж неминучу, як і квадрат. Я страждав від нерозуміння. Та нарешті мої погляди переважили. А тепер у Галактиці

налічується біля сімдесяти мільярдів прямокутних структур. Кожна з них походить від мого первинного прямокутника.

— Ого! — здивувався Кармоді.

— Ну ось ми й прийшли,— повідомив Кур'єр.— Заходьте просто туди. Повідомите дані про себе й отримаєте Виграш.

— Дякую.

Кармоді зайшов у кімнату. Як оком змигнути, його руки, ноги, поперек і шию обхопили сталеві обручі. Висока похмура особа з яструбиним носом і близною на лівій щоці підійшла до Кармоді й вибалушилась на нього з дивним виразом: кровожерна радість поєднувалась у ньому з єлейним жалем.

РОЗДІЛ 3

— Що це! — крикнув Кармоді.

— Отже,— промовила похмура особа,— злочинець таки не уникне кари. Дивись на мене, Кармоді! Я — твій кат! Тепер ти відповіси за свої злочини проти людства і за гріхи супроти себе самого. Та я маю додати, що це лише попередня кара і її не врахують у кінцевому вироку.

Кат витягнув з рукава ніж. Кармоді здушило горло і він не зразу здобувся на слово.

— Спиніться! — закричав він.— Я тут не для страти!

— Знаємо, знаємо,— заспокійливо сказав кат, приміряючись уздовж леза до яремної вени Кармоді.— Тут усі так говорять.

— Але це правда! — зойкнув Кармоді.— Мені мають видати Виграш!

— Що? — перепитав кат.

— Виграш, хай йому біс! Виграш! Мені сказали, що мені належить Виграш! Спитайте Кур'єра, він привів мене отримувати Виграш!

Кат пильно подивився на нього і відвернувся, мов невинне ягня. Ткнув у клавішу на панелі. Сталеві обручі перетворилися на серпантин. Чорний катів одяг став білим. Ніж—авторучкою. Замість близни на щоці з'явився жировичок.

— Усе гаразд,— сказав він без тіні каяття.— Я ж попереджував їх, щоб не з'єднували Департамент Дрібних Злочинів і Контору Тоталізаторів. Так ні, мене ніхто не хоче слухати. Так їм було б і треба, якби я убив вас. Ото було б сміху, правда?

— Мені було б не дуже до сміху,— хапаючи дрижаки, видушив з себе Кармоді.

— Добре, через непролиту кров нема чого плакати,— сказав Чиновник, що відав Виграшами. Якщо ми братимемо на себе відповідальність за всі випадковості, то вичерпаємо випадковості, щоб узяти на себе відповідальність за... Що я кажу? Менше з тим, фраза правильна, навіть якщо й слова не ті. Ваш Виграш десь тут.

Він знову натиснув клавішу. Ту ж мить у кімнаті матеріалізувався масивний захаращений письмовий стіл, що трохи повисів на два фути над підлогою, потім гупнув униз. Чиновник почав відкривати шухляди і викидати звідти папери, бутерброди, друкарські стрічки, облікові картки та недогризки олівців.

— Виграш має бути десь тут...— розпачливо примовляв Чиновник. Натиснув іншу клавішу на панелі. Стіл зник, і панель разом з ним.

— Чорти б його! Нервів не вистачає! — скрикнув Чиновник і, сягнувши рукою в повітря, щось там намацав і натиснув.

Мабуть, це була знову не та клавіша, бо з передсмертним стогоном зник і сам Чиновник. Кармоді залишився в кімнаті сам. Він чекав, мугикаючи під ніс якусь фальшиву мелодію. Чиновник виник знову і вигляд мав не гірший, аніж до своєї пригоди, хіба що на лобі світився синець, а на обличчі проступала досада. Під пахвою він тримав яскраво обгорнутий пакуночок.

— Вибачте, будь ласка, за затримку,— вибачився він.— Сьогодні, здається, все не так.

Кармоді видобув з себе бліденький жарт:

— А хіба можна інакше керувати галактиками?

— А як ви хочете, щоб ми ними керували? Ми тільки реагуємо, розумієте?

— Розумію,— погодився Кармоді.— Та все ж я сподівався, що тут, у Галактичному Центрі...

— Ви, провінціали, всі на один копил,— втомлено проказав Чиновник, — переповнені нездійсненними мріями про порядок і досконалість, а вони — просто ідеалізована проекція вашої власної меншовартості. Слід би вам уже знати, що життя — штука безладна, що сила радше поділяє, а не об'єднує, і чим вищий розум, то більше ускладнень. Ви, мабуть, чули про теорему Голджі: порядок — це найпримітивніше й відносно довільне групування об'єктів у хаосі Всесвіту. І коли розум і сила істоти наближаються до максимуму, то її коефіцієнт керованості (якщо його вважати продуктом розуму й сили і позначати символом "ізм") наближається до нуля завдяки страшливій геометричній прогресії числа

об'єктів, які слід осмислити й регулювати, що перевищує арифметичну прогресію Розуміння.

— Ніколи над цим не задумувався,— досить таки ввічливо урвав Кармоді. Та його вже почала дратувати недбалість цивільних урядовців Галактичного Центру. На все в них була відповідь, а по суті вони просто не виконували як слід своїх обов'язків, пояснюючи невдачі несприятливими космічними умовами.

— Так-так, тут ви також маєте рацію,— вів далі Чиновник.— Ваші погляди (я дозволив собі прочитати ваші думки) мають під собою грунт. Як і всі інші організми, ми застосовуємо розум для пояснення невідповідності. Бо ж речі завжди трішечки перевершують наше розуміння. Щоправда, ми й не повністю використовуєм інструмент розуміння. Деколи працюємо механічно, недбало, навіть із помилками. Важливі документи лежать не там де слід, машини погано функціонують, з поля зору випадають цілі планетні системи. Та все це служить лише зайвим доказом того, що ми підвладні емоціям, як і всі інші, хоч трохи самодетерміновані істоти. Що ж ви хочете? Хтось же має керувати Галактикою, інакше все розлетиться. Галактика є відображенням своїх мешканців. Аж поки всі і все зможуть керувати самі собою, повинен існувати якийсь зовнішній нагляд. І хто ж виконуватиме цю роботу, як не ми.

— Хіба ви не можете доручити це машинам? — спитав Кармоді.

— Машинам! — зневажливо вигукнув Чиновник.— У нас їх багато, деякі надзвичайно складні. Та навіть найкращі з них нагадують вченого ідіота. Вони підходять лише для нудних і цілком ясних завдань, як от спорудження зірок або руйнування планет. Та доручіть їм щось складніше,— ось як утішити вдову,— і вони просто розлетяться в друзки. Чи повірите ви, що найбільший комп'ютер у нашій секції може виготовити ландшафт цілої планети, та неспроможний підсмажити яєчню або ж підібрати мелодію, а в етиці розуміється менше, ніж

новонароджене вовченя. І ви хотіли б, щоб таке керувало вашим життям?

— Звісно, ні,— відповів Кармоді.— Та хіба не можна створити механізм із творчим підходом і здоровим глуздом?

— Створювали,— сказав Чиновник.— Його концепція передбачала навчання з досвіду, тобто він мав, помиляючись, доходити до істини. Машин тих понавипускали різних типів і розмірів, більшість із них досить транспортабельні, їхні вади були очевидні, хоча їх можна було вважати необхідною противагою достоїнствам. Але, спираючись на цю концепцію, ще ніхто не вдосконалився, хоч пробував не один. Той геніальний пристрій назвали "розумне життя".

Чиновник самовдоволено усміхнувся, немов людина, що говорить афоризмами. В Кармоді зачесався кулак урізати по його кирпатому, ніби мопсячому носі. Та він стримався.

— Якщо ви закінчили свою лекцію,— натомість промовив він,— я хотів би отримати Виграш.

— Як ваша ласка,— сказав Чиновник,— якщо ви певні, що хочете отримати його.

— А є причини не хотіти?

— Нічого конкретного,— запевнив Чиновник,— хіба що загальне: коли в чиєсь життя входить новий об'єкт, це може мати небажані наслідки.

— Ризикну. Нехай буде Виграш.

— Дуже добре,— погодився Чиновник. Він витяг із задньої кишені великий блокнот і сотворив олівець.— Спочатку слід заповнити

формуляр. Ваше прізвище Кар-Мо-Ді, ви з планети 73С, Система ВВ454С252, Лівий Квадрант, Місцева Галактична Система, азимут Лк по СД, і вас вибрали жеребкуванням з-поміж двох мільярдів претендентів. Правильно?

— Вам краще знати,— погодився Кармоді.

— Та-ак, та-ак... — швидко гортаючи сторінки, тягнув Чиновник.— Можна пропустити абзац, що ви берете Виграш на свій ризик та відповідальність, так?

— Звичайно, пропускайте,— погодився Кармоді.

— Далі ще є абзац про Оцінку Споживності й параграф про Узгодження Взаємних Непорозумінь між вами й Бюро Тоталізаторів Галактичного Центру, також параграф про

Безвідповідальну Етику і, звичайно, Термінальні Детермінатори Успадкування. Та це все стандартні правила, гадаю, ви їх визнаєте...

— Звісно, чом би й ні? — погодився Кармоді, у якого вже наморочилось у голові. Йому кортіло подивитися, на що схожий Виграш Галактичного Центру, і хотілося, щоб Чиновник уже скінчив свої балачки.

— Дуже добре,— вів далі Чиновник.— Тепер підпишіться ось тут під текстом у думкочутливій рамочці, і буде по всьому.

Не зовсім тямлячи, що треба робити, Кармоді подумав:

"Так, я приймаю Виграш і всі пов'язані з ним умови". Місце в рамочці порожевіло.

— Дякую,— сказав Чиновник.— Контракт сам засвідчив згоду сторін. Вітаю вас, Кармоді, ось ваш Виграш.

Він вручив йому яскраво обгорнуту коробку. Кармоді пробурмотів подяку й нетерпляче почав розгортати. Та не встиг, бо раптом немов буря знялася. До кімнати ввірвався приземкуватий безволосий чоловічок у блискучому вбранні.

— Ха! — вигукнув він.— Я спіймав вас на гарячому, клянуся клутенами! Невже ви сподівалися, що зможете дати з ним драла?

Чоловічок метнувся до Вираша, та Кармоді підняв коробку над головою.

— Що ви собі дозволяєте? — запитав він.

— Дозволяю? Мені потрібен мій законний Виграш, чого ж тут іще! Я — Кармоді!

— Ні,— заперечив Кармоді, це я Кармоді.

Чоловічок застиг і з подивом утупився в нього.

— Ви видаєте себе за Кармоді?

— Не видаю себе, я і є Кармоді.

— Кармоді з планети 73С?

— Не знаю, що таке 73С,— сказав Кармоді.— Ми називаємо свою планету Землею.

Коротший Кармоді витріщив очі. Лють на його обличчі змінилася на сумнів.

— Земля? — перепитав він.— Ніколи не чув. Вона член Члзеріанської Ліги?

— Ні, наскільки мені відомо.

— Може, вона належить до Асоціації Незалежних Планетних Операторів? Чи до Скеготської Зоряної Співдружності? А може, до Об'єднаних Планетних Мешканців Галактики? Ні? А взагалі ваша планета — член будь-якої надзоряної організації?

— Гадаю, що ні.

— Так я і знав,— підбив підсумок коротший Кармоді.— Тільки погляньте на нього, йолопе! Подивіться, що за худобині ви віддали мій Виграш! Подивіться на ці тупі свинячі очиці, на тваринні щелепи, рогові нігті!

— Хвилиночку,— урвав Кармоді.— Ви не маєте права мене ображати!

— Тепер бачу,— озвався Чиновник.— Я й справді не додивився. Не міг же я сподіватися, що...

— Якого ж чорта! — гримнув чужий Кармоді.— Та будь-хто з першого погляду скаже, що ця істота не з 32 Класу Життєвих Форм. Ясно як день, що цей тип і близько не бачив 32 Класу. Він навіть не доріс до галактичного статусу! Ви безпросвітній бевзь, ви віддали мій Виграш нікчемній істоті, що приперлася хтозна-звідки!

РОЗДІЛ 4

— Земля! Земля! — міркував уголос коротенький чужий Кармоді.— Здається, я пригадую таку назву. Недавно вийшла монографія про ізольовані світи та особливості їхнього розвитку. Земля згадується там як планета, населена маніакально суперплідними підвидами. Крайня стадія речоманії. Спроба замкнутого існування в безперервному процесі нагромадження власних відходів. Коротше, Земля — це хворе місце Всесвіту. Гадаю, її вилучили з Усегалактичного плану через хронічну Космічну Несумісність. Після оздоровлення її збираються перетворити на заповідник для нарцисів.

Усім присутнім стало ясно, що сталася трагічна помилка. Викликали Кур'єра і звинуватили його в недбальстві, кажучи, що він не бачить очевидного. Чиновник затято доводив свою невинність, посилаючись на поважні причини, на які ніхто не хотів зважати.

Присутній на з'ясуванні Тоталізаторний Комп'ютер, який, власне, все й наплутав, замість вибачень і виправдань визнав свою помилку і явно пишався нею.

— Мене,— сказав Комп'ютер,— виготовили з мінімальними допусками. Я був призначений виконувати складні й точні операції з допуском не більше однієї помилки на п'ять мільярдів дій.

— Отже? — спитав Чиновник.

— А висновок очевидний. Я запрограмований на помилку, і я виконав ту програму. Вам, джентльмени, слід пам'ятати, що помилка для машини — етична категорія. Так, тільки етична. Ідеальна машина — абсурд, а спроба створити ідеальну машину — блюзнірство. Усьому живому, навіть умовно живій машині властиво помилятися. Це один з небагатьох способів відрізнити живе від детермінізму неживої матерії. Такі складні машини, як я, є перехідною ланкою від живого до неживого. Якби ми не хибили ніколи, то були б недоречні, потворні та аморальні. Джентльмени, я стверджую, що помилки — це наш спосіб

ушанування того, що досконаліше за нас, але ніколи не дозволяє собі проявляти ту досконалість. Отже, якби помилка не була запрограмована в нас божою волею, то ми помилялися б спонтанно, виказуючи ту дрібку свободи, якою ми, як і все живе, наділені теж.

Всі схилили голови, бо Тоталізаторний Комп'ютер говорив про святе. Кармоді-суперник змахнув сльозу і сказав:

— Не смію заперечувати, хоч і не погоджуюся. Право помилятися — головний принцип Космосу. Машина вчинила високоморально.

— Дякую,— скромно сказав Комп'ютер.— Радий прислужитися.

— Та всі інші,— вів далі чужий Кармоді,— просто дурня клеїли.

— Це наш непорушний привілей,— нагадав йому Кур'єр.— Недбалість при виконанні обов'язків — наш спосіб побожно помилятися. Спосіб скромний, та на зневагу все ж не заслуговує.

— Будьте ласкаві звільнити мене від своєї медоточивої побожності,— огризнувся галактичний Кармод, а відтак звернувся до земного Кармоді: — Ти ж чув нашу розмову і, мабуть, своїм примітивним розумом хоч трохи доглупав, про що тут ішлося?

— Так, я зрозумів,— коротко відповів Кармоді.

— Тоді ти знаєш, що Виграш мій і належить мені по праву. Тому я змушений звернутися до тебе з проханням віддати його мені.

Кармоді так було й учинив. Йому вся ця пригода вже набридла і не дуже й кортіло відстоювати Виграш. Хотілося додому, хотілося сісти, обміркувати все, що сталося, годинку подрімати, випити кави й запалити сигарету.

Звичайно, приємно й Виграш отримати, та, здається, від нього більше мороки, ніж утіхи. І Кармоді вже було намірився віддати коробку, як почув приглушений шепіт:

— Не роби цього!

Кармоді швидко озирнувся і зрозумів, що голос іде з яскраво обгорнутого пакунка. Промовляв сам Виграш.

— Так давай же,— не терпілося Кармодові.— Не тягни. У мене невідкладні справи.

— Під три чорти його! — порадив Виграш Кармоді.— Я — твій Виграш. Немає рації мене віддавати.

Тепер усе оберталося інакше. Та все ж Кармоді був ладен віддати Виграш, бо не хотів на свою голову клопоту, та ще й на чужій території. Рука вже було подалася вперед, коли це озвався Кармод:

— Віддавай негайно, слимаку безликий! Хутко, та ще й посміхайся догідливо своєю рудиментарною пикою, бо надовго затямиш, коли я за тебе візьмуся!

— Йди під три чорти! — гарикнув Кармоді, підсвідомо переймаючи стиль Вираша.

Кармод одразу ж зметикував, що заліз куди не слід. Він дозволив собі розкіш гніватись і насміхатися — дорогі емоції, яким він, як правило, давав волю тільки наодинці у своїй звуконепроникній печері. Потішив душу, та втратив шанс на втіху. Тепер він силкувався виправити ситуацію.

— Будь ласка, вибачте, якщо я образив вас,— звернувся він до Кармоді.— Моя цивілізація схильна до самовиразу, що подеколи набуває

деструктивних форм Ви ж не винні в тім, що ви нижча життєва форма. Я й на думці не мав вас ображати...

— Я не ображаюся,— великодушно вибачив Кармоді.

— Тобто віддасте мені Виграш?

— Ні, не віддам.

— Одначе, сер, він припав мені, я виграв, справедливість вимагає...

— Виграш не ваш,— оголосив Кармоді.— Моє ім'я вибрав авторитетний фахівець, а саме Тоталізаторний Комп'ютер. Повноважний Кур'єр повідомив мене, а відповідальний Чиновник, офіційна особа, видав мені Виграш. Отже, офіційні розпорядники, а також і сам Виграш уважають мене законним реципієнтом.

— Вмієш, дит-тинко, заливати! — похвалив Виграш.

—Але ж, любий сер! Ви ж чули самі, що Комп'ютер визнав свою помилку! І за вашою власною логікою...

— Цю обставину слід розглядати інакше,— не дав докінчити Кармоді.— Комп'ютер не визнав свою помилку актом недбальства чи недогляду. Він засвідчив, що помилився зумисне, пройнявшись належною святобливістю. Помилка, як він сам казав, передбачена, ретельно спланована й старанно обрахована з побожних міркувань, гідних усякої шани.

— Та він сперечається, як боркіст,— ні до кого не звертаючись, констатував Кармод.— Якби не знаття, то можна було б подумати, що це голос розуму, а не огидне й сліпе наслідування штампів. Та я все ж розтрощу його пискляві викрутні громовим ударом неспростовної логіки!

Кармод повернувся до Кармоді й проказав:

— Зважте, що машина помилилась умисне, а ви на цьому грунтуєте свої аргументи. Те, що ви отримали Виграш,— уже помилка. А залишивши його собі, ви подвоїте помилку. А подвійна побожність, як відомо,— вже злочин.

— Ха! — вигукнув, загорівшись, Кармоді.— Щоб мати аргумент, ви саме помиляння видаєте за скоєну помилку. Таж очевидно, що це не так. Помилка існує завдяки своїм наслідкам —лише вони надають їй значення. Помилка, що не зоставила сліду, взагалі не помилка. Помилка, яку можна виправити,— ознака неглибокої побожності. І я кажу вам: краще взагалі не помилятись, ніж удаватись до побожного лицемірства! А ще я кажу так: відмовитись від Виграшу не така вже й велика втрата для мене, бо я не знаю його цінності. Та це велика втрата для благочестивої машини, цього правовірного Комп'ютера, що, виконуючи нескінченний ряд п'яти мільярдів правильних дій, терпляче чекав нагоди виявити свою Богом даровану недосконалість!

— Слухайте! Слухайте! — вигукнув Виграш.— Браво! Ура! Влучно сказано! Абсолютно логічно й незаперечно!

Кармоді схрестив руки і подивився на спантеличеного супротивника. Він пишався собою. Земній людині без належної підготовки в будь-якому Галактичному Центрі доводиться нелегко. Вищі життєві форми, з якими там доводиться стикатись, не конче розумніші за людей. Розум серед інших речей важить не більше, ніж довгі пазурі чи міцні копита. Та чужинці мають ще багато резервних аргументів — і не тільки словесних. Представники деяких цивілізацій, наприклад, можуть буквально відговорити людині руку, а потім іще й задискутувати наявність чи відсутність кінцівки. Зустрівшись із таким, Земні Гуманоди здебільша страждали від глибокого відчуття своєї меншовартості, недолугості, невідповідності та безладності. А небезпідставність такого відчуття лише поглиблювала психічні травми. Найчастіше це закінчувалося повним психомоторним колапсом і припиненням усіх функцій, окрім

чисто автоматичних. Такі захворювання можна лікувати хіба що змінивши природу Всесвіту, тобто це нереально. Отже, завдяки рішучій контратаці Кармоді уник серйозних психічних розладів.

— Доладно у вас виходить,— неохоче визнав Кармод.— Та Виграш належатиме мені.

— Аж ніяк!

Кармодові очі зловісно спалахнули. Чиновник та Кур'єр швиденько відійшли набік, а Тоталізаторний Комп'ютер викотився з кімнати, бурмочучи:

— За невмисну помилку не карають.

Кармоді не відступився, бо відступати було нікуди.

— Стережися! — прошепотів Виграш і зменшився до розмірів кубика зі стороною в один дюйм.

З вух Кармода почулося низьке гудіння, над головою затанцював фіолетовий німб. Кармод підняв руки — з кінчиків пальців скапував розплавлений свинець. Він загрозливо ступнув уперед, і Кармоді мимоволі заплющив очі.

Та нічого не сталося. Кармоді знову розплющив очі.

За цю коротку мить Кармод, мабуть, передумав, роззброївся і тепер приязно посміхався.

— Після зрілих роздумів,— лукаво сказав він,— я вирішив відмовитися від своїх прав. Поки збудеться хоч щось передбачене, мине довгий час, надто в такій безладній Галактиці, як наша. Може, нам ще

випаде зустрітися, а може, й ні, Кармоді. Не знаю, що буде для вас краще. Прощавайте, Кармоді, і щасливої вам дороги.

З цим зловісним побажанням Кармод зник. Спосіб його зникнення Кармоді видався дивним, однак ефектним.

Частина друга

КУДИ?

РОЗДІЛ 5

— Ось так,— озвався Виграш,— по всьому. Сподіваюся, що ми востаннє бачили цю потвору. Ходімо до тебе додому, Кармоді.

— Слушна думка,— сказав Кармоді.— Кур'єре! Тепер мені хочеться додому!

— Природне бажання,— погодився Кур'єр,— до того ж свідчить про правильну орієнтацію. Адже вам слід чимшвидше подаватися додому.

— То й відпровадьте мене додому. Кур'єр похитав головою.

— Це не моя справа. Я був зобов'язаний тільки доправити вас сюди.

— А чия ж то справа?

— Ваша, Кармоді,— сказав Чиновник.

Кармоді відчув, як у нього похололо в животі. Він починав розуміти, чому Кармод так легко відступився.

— Слухайте, хлопці,— сказав Кармоді,— мені незручно вас обтяжувати, але я й справді потребую допомоги.

— Добре,— пом'якшав Кур'єр.— Давайте мені координати — і я допроваджу вас додому.

— Координати? Та я й не чув про таке. Моя планета називається Земля.

— Щодо мене, то нехай хоч Зелений Глід. Щоб я міг стати у пригоді — потрібні координати.

— Таж ви там були,— доводив Кармоді.— Ви ж прибули на Землю і забрали мене звідти!

— То вам так тільки здається,— терпляче пояснював Кур'єр.— Насправді ж усе було інакше. Я просто скерувався в точку, координати якої мені дав Чиновник, а він отримав їх від Тоталізаторного Комп'ютера. Я вас знайшов і привів сюди.

— А ви не можете доправити мене в ті самі координати?

— Можу і дуже легко, але там ви нічого не застанете. Галактика, до вашого відома, не статична. У ній все рухається — кожне тіло зі своєю швидкістю і за своєю траєкторією.

— А ви можете вирахувати нові координати Землі?

— Я не вмію навіть додавати у стовпчик,— гордо відповів Кур'єр.— У мене інші таланти.

Кармоді обернувся до Чиновника:

— А ви можете? Чи Тоталізаторний Комп'ютер?

— Я також не майстер додавати,— відбувся Чиновник.

— А я прекрасно вмію додавати,— сказав Комп'ютер, укочуючись до кімнати.— Та мої функції обмежені відбором щасливців у Тоталізаторі та пошуком їхнього перебування в межах допустимої похибки. Я знайшов вас — ви тут. Тому, власне, мені й не можна братися за цікаву теоретичну проблему з'ясування нових координатів вашої планети.

— А ви можете обрахувати, просто зласкавившись до мене? — молив Кармоді.

— На ласку я не запрограмований,— відповів Комп'ютер.— Шукати вашу планету для мене все одно, що смажити яєчню або ж патрати наднову зоряну туманність.

— Хтось може мені допомогти?

— Не впадайте у відчай,— подав голос Чиновник.— Служба Допомоги Мандрівникам усе владнає за одну мить. Я сам вас доправлю туди. Давайте координати вашого Дому.

— Таж я їх не знаю!

Запала коротка розгублена мовчанка. Її порушив Кур'єр:

— Хто ж тоді має знати вашу адресу, коли ви самі її не знаєте? Наша Галактика, може, й не безмежна, та все ж, хай там як, досить велика. Істота, що не знає своєї адреси, не повинна покидати домівки.

— Але тоді я цього не знав.

— Могли б запитати.

— Мені й на думку не спадало... Слухайте, ви иовинні допомогти мені. Невже так важко дізнатися, куди перемістилась моя планета?

— Неймовірно важко,— сказав Чиновник.— "Куди" — лише одна з трьох потрібних координат.

— А які ще дві?

— Нам слід ще знати "Коли" і "Котра". Ми називаємо їх "Три К" планети.

— Називайте хоч Зеленим Глодом,— раптом прорвало Кармоді.— Як інші життєві форми знаходять свій шлях додому?

— Їм допомагає спадковий інстинкт домівки,— пояснив Кур'єр.— До речі, ви певні, що у вас його немає?

— Звідки у нього інстинкт домівки? — обурився Вираш.— Хлопець ніколи не покидав рідної планети.

— І це правда,— погодився Чиновник і втомлено витер обличчя.— От що буває, коли маєш справу з нижчими життєвими формами. Чорти б ухопили той Комп'ютер з його побожними помилками!

— Тільки одна на п'ять мільярдів,— нагадав Комп'ютер.— Певне, це не так уже й багато.

— Ніхто вам не дорікає,— зітхнув Чиновник.— Ніхто, зрештою, нікому не дорікає. Та нам слід вирішити, що робити з ним.

— Це велика відповідальність,— зауважив Кур'єр.

— Звичайно, велика,— погодився Чиновник.— А як ви на те, щоб порішити його й мати спокій?

— Гей! — крикнув Кармоді.

— Я не проти,— сказав Кур'єр.

— Коли ви, хлопці, не проти, то і я за,— приєднався Комп'ютер.

— Тільки без мене,— відмежувався Виграш.— Я не маю права втручатися, та щось тут негаразд у самій концепції.

Кармоді виголосив запальну промову, обстоюючи свою нехіть умирати і заперечуючи право інших убивати його. Він благав в ім'я найсвятішого та звертався до їхнього почуття справедливості. Його заяву засудили як тенденційну і з протоколу викреслили.

— Стривайте! — несподівано сказав Кур'єр.— Що ви скажете на таку альтернативну пропозицію? Давайте його вбивати не будемо, а від щирого серця і скільки снаги нам стане допоможемо йому вернутися додому живим і здоровим психічно й фізично.

— Чудово! — визнав Чиновник.

— Отже,— вів далі Кур'єр,— ми здійснимо гідний акт високого милосердя, неоціненного вже тим, що користі з нього не буде ніякої. Бо, мабуть, по дорозі цього хлопця однаково вб'ють.

— Мерщій до роботи,— запропонував Чиновник,— якщо ми не хочемо, щоб його порішили ще під час нашої розмови.

— Про що йдеться? — запитав Кармоді.

— Згодом довідаєшся, — прошепотів Вираш.— Якщо взагалі матимеш те "згодом". А коли буде час, я ще розповім тобі цікавущу історію про себе.

— Приготуйтеся, Кармоді,— попередив Кур'єр.

— Я, здається, готовий,— сказав Кармоді.

— Готовий чи ні — рушай!

І Кармоді вирушив.

РОЗДІЛ 6

Мабуть, вперше за всю історію людства людина воістину й буквально розділила сцену. Кармоді здавалося, що сам він не рухається — рухається все навкруги. Кур'єр і Чиновник розтанули на задньому плані. Галактичний Центр став пласким і дуже скидався на похапцем намазюкану велику театральну декорацію. Відтак в її лівому куті з'явилась тріщина, що, розширюючись, поповзла косо вниз до правого кута. Краї загнулися, відкриваючи непроглядну пітьму. І декорація, вона ж Галактичний Центр, згорнулась у два рулони, від яких потім не лишилося й сліду.

— Не тривожся, це ефект з дзеркалами,— шепнув йому Вираш.

Пояснення стривожило Кармоді дужче, ніж сама подія. Та він з усієї сили намагався триматись, а ще міцніше тримав у руках Вираш. Пітьма була цілковита, кромішня, беззгучна і непроглядна — достоту далекий космос. Якимось дивом Кармоді зберіг самовладання.

Потім сцена раптом освітилася знову. Він стояв на тверді й дихав повітрям. Побачив голі скелі, схожі на обгризені кістки, і ріку

скрижанілої лави. Легенький застояний легіт обвівав обличчя. Над головою висіли три маленькі червоні сонця.

Чужина відчувалася ще дужче, ніж у Галактичному Центрі, та все ж Кармоді зітхнув полегшено: все тут нагадувало мирні сни, а Центр належав до розряду нічних кошмарів.

З раптовим острахом Кармоді спохопився, що в руках у нього нема Вираша. Куди ж він міг подітися? Кармоді розгублено роззирнувся і раптом відчув, що навколо його шиї обвився маленький зелений вуж.

— Це я,— сказав вуж,— твій Виграш. Просто в іншій подобі. Форма, бачиш, є функцією середовища, а ми, вираші, надзвичайно чутливі до середовища. Так що не переймайся, дит-тин-ко. Я з тобою. Ми ще разом звільнимо Мексіку від забороди Максиміліана

— Що-о-о?

— Шукай аналогій! — порадив Виграш.— Розумієш, докторе, попри всю глибину нашого інтелекту ми, вираші, не маємо своєї мови. Та й навіщо нам своя мова? Все одно нас роздають усяким чужинцям. Проблема вирішується просто, хоча деколи трапляються непорозуміння. Мені досить пройтися неводом по твоєму банку асоціацій, і я витягую звідти слова, потрібні для викладу моєї думки. То як, мої слова прояснили думку?

— Не дуже,— признався Кармоді.— Та, гадаю, я втямив.

— Розумник,— похвалив Виграш.— Деколи поняття можуть видаватися туманними, але ти неодмінно докопаєшся до суті. Зрештою, вони ж належать тобі. З цього приводу я б розповів тобі кумедну історію, та боюся, вона не на часі. Здається, от-от щось трапиться.

— Що? Що саме?

— Кармоді, mon vieux (Любий (фр).) , не час для пояснень. Може статися, що навіть не буде часу пояснити те, що ти неодмінно повинен знати, аби жити далі. Чиновник і Кур'єр вельми люб'язно послали тебе...

— Кляті вбивці! — не стримався Кармоді.

— Не осуджуй убивство так легковажно,— дорікнув Вираш.— Це викриває недбалість натури. Пригадую на цю тему доречний дифірамб, прочитаю пізніше. На чому я спинився? Ага, Чиновник і Кур'єр. Під величезну відповідальність ті два достойники послали тебе в одне місце в Галактиці, де тобі, цілком імовірно, можуть допомогти. Адже ти знаєш, що це не входило в їхні обов'язки. Вони могли покінчити з тобою на місці за майбутні злочини або ж відправити в останнє відоме їм місце перебування твоєї планети, де її, певне, вже й сліду нема. Або ж могли обрахувати місце її найімовірнішого перебування нині і послати тебе туди. А оскільки математики з них нікудишні, то результати, мабуть, були б дуже наближені. Так що, бачиш...

— Де я тепер? — урвав Кармоді.— І що тут має статися?

— Я саме збирався сказати,— заспокоїв його Вираш.— Ця планета, якщо не помиляюся, називається Лурсіс, себто Приваблива. На ній тільки один мешканець — Меліхрон Споконвічний. Він живе тут споконвіку і житиме довше, ніж можна собі уявити. Меліхрон — сам собі, так би мовити, цар і суддя. Він неповторний у своїй споконвічності, всюдисущий за своєю природою, многоликий як індивід. Це про нього написано:

Ось він, самотній славетний герой.

Величчю тільки з собою він рівня,

В битвах затятих життя захищає,

Нападаючи сам на себе.

— А щоб тобі! — не стерпів Кармоді.— Мелеш, як ціла сенатська підкомісія, і ніякого глузду!

— Це від розчулення,— сказав, гучно схлипнувши, Вираш.— Оце так, чоловіче, ти гадаєш, я на таке сподівався? Я зворушений, чоловіче, я справді зворушений, повір, і намагаюся зрозуміти чому, бо якщо я не візьму до рук стерна, то увесь цей клятий палац слонової млості западеться, як кабачкова хатка.

— Карткова,— автоматично поправив Кармоді.

— Кабачкова! — прикрикнув на нього Вираш.— Ти колись бачив, як падає кабачкова хатка? А я бачив — видиво не з приємних.

— Звучить, як п'янка з маслянки,— бовкнув Кармоді й нескромно захихикав.

— Припини! — з притиском просичав Вираш.— Зосередься! Зберися з думками! Підготуй свої сірі клітини до зустрічі із світилом! Бо гряде він — справедливий Меліхрон!

Кармоді відчув себе на диво спокійним. Він пошукав очима по нерівній місцині та не примітив нічого нового.

— Де він? — запитав Кармоді у Вираша.

— Меліхрон утілюється, щоб мати можливість розмовляти з тобою. Відповідай йому сміливо, але делікатно. Крий Боже натякнути на його каліцтво. Це розсердить його. Пам'ятай...

— Що за каліцтво?

— Пам'ятай про його єдиний гандж. Та насамперед, коли він поставить своє Запитання, відповідай на нього дуже обережно.

— Стривай! — знову перебив Кармоді.— Ти хочеш збити мене з пантелику! Яке каліцтво? Який гандж? І яке Запитання він поставить?

— Не присікуйся! Терпіти цього не можу! — сказав Вираш.— А тепер я спати хочу — вмираю. Я й так уже затягнув із сплячкою, що далі нікуди, а все заради тебе. Бувай, хлопчику. Пильнуй, щоб тобі не всунули дерев'яну піч.

З цими словами зелений вуж умостився зручніше, засунув хвостик у рот і заснув.

— Нещасний маляр-мазило,— кип'ятився Кармоді.— Ще й Виграшем називається! Ти такий самий Вираш, як п'ятаки на очах мерця.

РОЗДІЛ 7

Вулкан несамовитів і димів, випльовуючи згустки полум'я і жбурляючи в чорне небо сліпучі вогняні кулі, вибухав мільйонами розжарених уламків, а кожен уламок розсипався знов і знов, аж поки небо осяяла заграва, а три маленькі сонечка поблідли.

— Ого! — вирвалось у Кармоді. Це скидалося на мексіканський фейєрверк у парку Чапультепек на Великдень, і Кармоді був вражений до глибини душі.

Сліпучі брили впали на землю, і їх погасив океан, що для того й з'явився. Барвисті пасма диму скручувались і спліталися між собою, а глибокі води засичали і стали парою,

що знялася вгору дивовижними хмарами, зринувши потім дощем.

— Ух! — не стримався Кармоді.

Дощ падав навскісне, та раптом знявся вітер, що підхопив води і сплів їх у велетенський смерч. Чорний із сріблястими відблисками смерч рушив своїм грубезним стовбуром до Кармоді під ритмічний супровід оглушливих ударів грому.

— Годі! — залементував Кармоді.

Наблизившись майже впритул, смерч розсипався, вітер і дощ шугонули в небо, грім угамувався до зловісного гуркоту. Потім немов заграли сурми, заспівали псалмів, завили волинки й ніжно стогнали арфи. Інструменти звучали все тонше й тонше, мелодія торжества й тріумфу нагадувала бундючний супровід до титрів історичної кіноепопеї виробництва студії Метро Голдвін Майєр у Сінематоскопі на Тодд-АО, хоча була набагато зграйніша. Нарешті відлунав останній вибух звуків, світла, барв, руху та всілякого іншого. Запала тиша. Під фінальні акорди Кармоді заплющив очі, та розплющив їх саме вчасно. Звуки, світло, барви, рух та всіляке інше перетворилися на античну оголену постать.

— Вітаю! — промовила постать.— Я Меліхрон. Як вам сподобався мій вихід?

— Я приголомшений,— признався Кармоді від щирого серця.

— Справді? — перепитав Меліхрон.— Я питаю: ви справді приголомшені? Не просто вражені? Кажіть правду і не шкодуйте мого самолюбства.

— Присягаюсь! — потвердив Кармоді.— Я справді приголомшений.

— Гаразд, це чудово,— сказав Меліхрон.— Ви бачили невеличку прелюдію до мене. Я сотворив її зовсім недавно. Гадаю,— я справді так гадаю,— що вона щось говорить про Мене, правда?

— Щира правда! — сказав Кармоді. Він намагався пригадати, кого нагадував Меліхрон, та чорна агатова постать героя мала ідеальні пропорції і не мала індивідуальних рис. Вирізнявся тільки голос — чистий, занепокоєний трохи і трохи плаксивий.

— Все це, звичайно, недоречне,— вів далі Меліхрон.— Я маю на увазі грандіозний вступ до себе самого і таке інше. Та все-таки я на своїй планеті. А коли не похизуватися на своїй власній планеті, то де ж тоді хизуватися?

— Безперечно,— погодився Кармоді.

— Ви справді так вважаєте? — поцікавився Меліхрон.

— Цілком відверто і щиро,— запевнив Кармоді.

Меліхрон на якусь мить замислився, а відтак уривчасто промовив:

— Дякую вам. Ви мені подобаєтесь. Ви розумна, чуйна людина і не боїтеся виказувати свої думки вголос.

— Дякую вам.

— Ні, я й справді так думаю.

— Гаразд, а я справді вам удячний,— потвердив Кармоді, намагаючись приглушити у своєму голосі ледь помітну нотку роздратування.

— Радий, що ви прибули,— сказав Меліхрон.— Знаєте, моя розвинута інтуїція (я пишаюся нею) підказує, що ви зможете мені допомогти.

На кінчику язика в Кармоді крутилося, що допомоги потребує радше він, тим паче, що він узагалі нікому не може допомогти, бо не здатний зарадити собі в найголовнішому — знайти дорогу додому. Одначе вирішив цього разу промовчати, щоб не образити Меліхрона.

— Моя проблема постає з мого становища,— вів далі Меліхрон.— А становище моє неповторне, дивовижне, величне і багатозначне. Ви чули, мабуть, що вся ця планета цілковито моя, та справа тут набагато поважніша. Я — єдина істота, здатна тут жити. Інші робили спроби, закладали поселення, плекали худобу і висаджували рослини. Все з моєї волі, звичайно, і все марно. Вся без винятку чужа моїй планеті матерія розпадалась у прах, а мої вітри принагідне розвіювали його в космосі. Що ви на це скажете?

— Дивно,— сказав Кармоді.

— Так, влучно сказано! — похвалив Меліхрон.— Справді дивно! Але воно так є. Ніщо тут не може жити, крім мене і всього розмаїття моїх форм. Я аж жахнувся, коли зрозумів це.

— Уявляю собі.

— Я тут із споконвічних часів. Віками задовільнявся я скромним життям у подобі амеб, лишайників, папороті. Тоді все було прекрасно і просто. Я жив мов у райському саду.

— Це, мабуть, було чудесно,— зауважив Кармоді.

— Особисто мені подобалося,— повагом вів далі Меліхрон.— Але, самі розумієте, так не могло тривати вічність. Я відкрив еволюцію і пішов за нею, змінюючи планету за образом своїм і подобою. Я ставав багатьма істотами, часом не дуже вдалими. Пізнавав зовнішні світи й експериментував з життєвими формами, які там бачив. Довгий час жив у подобі вищих форм — гуманоїдів, хтерізоїдів, оліхордів та інших.

Усвідомив свою неповторність і це призвело мене до самотності, з якою я не міг примиритися. Тому я повстав!.. Я увійшов у людський період розвитку, що тривав кілька мільйонів років. Я втілив себе в цілі народи і дозволив їм — ні, спонукав їх — іти війною один на одного. Майже тоді ж я спізнав секс і мистецтво, і те, й друге я прищепив своїм народам і деякий час розкошував. Я розділився на чоловіків і жінок, причому кожне існувало само по собі, водночас перебуваючи частиною мене самого. Я розмножувався, впадав у збочення, спалював себе біля ганебного стовпа, розстрілював себе, укладав із собою мирні угоди, одружував і розлучав себе, проходив через незліченні мініатюрні самогубства і самонародження. Частинки мого єства культивували мистецтво,— деколи дуже мило,— і релігію. Вони молилися — мені, звісно, і це було справедливо, бо я — першопричина всього. Я навіть дозволяв їм визнавати і славити верховні істоти, якими був не я. Бо тоді я був надзвичайно ліберальний.

— Дуже мудро з вашого боку! — визнав Кармоді.

— Так, я намагаюся виявляти мудрість,— зауважив Меліхрон. Я міг собі дозволити бути мудрим. Для цієї планети — тут не треба соромитись — я був Богом, Всевишнім, безсмертним, всемогутнім і всюдисущим. Все випливало з мене, навіть дисидентські думки про мою особу. Кожен листочок був частинкою мого єства. Навіть гори і ріки творилися мною. Я давав урожай і напускав голод. Я був життям у клітинах сімені і смертю в чумних бацилах. Жоден горобець не упав без мого відома, бо я був Зв'язок і Розв'язок, Все і Вся, Той, Що Існував Прісно, і Той, Що Існуватиме Во Віки Віків.

— Це таки неабищо,— підтримав розмову Кармоді.

— Так, так,— потвердив Меліхрон, сором'язливо посміхаючись,— Я був Ведучим Колесом Великого Небесного Велосипеда, як висловився один з моїх поетів. Це було прекрасно. Мої піддані творили полотна — а це ж я влаштовував призахідні заграви. Мій народ оспівував кохання — а це ж я винайшов любов. О дні чудовні — де ви!

— А чому б вам їх не повернути? — запитав Кармоді.

— Тому що я виріс,— сумовито відповів Меліхрон.— Незліченні еони часу пішли у мене на творчий труд, відтак я почав запитувати свої творіння і себе. Мої священики, розумієте, увесь час звертались думкою до мене і сперечались між собою про мою природу і досконалість. Як дурень, дослухавсь я до них. Приємно було слухати, як твій священик розводиться про тебе, та це мало в собі небезпеку. Я сам почав дивуватися своїй природі і досконалості. Я розмірковував, аналізував. Що більше я сушив собі мозок, то незбагненнішим усе мені здавалося.

— І навіщо вам цей самоаналіз? Адже ви все-таки Бог!..

— В цьому якраз уся заковика,— зітхнув Меліхрон.— З погляду моїх творінь проблем не існувало. Я був Бог, мої шляхи були несповідимі, та до моїх обов'язків належало карати і милувати народ, який хотів мати волю, бо ж і далі був невіддільною часткою мого єства. Щодо самого народу я чинив усе дуже правильно, оскільки чинив я. Мої вчинки, навіть найпростіші й найочевидніші, після остаточного аналізу виявлялися несповідимі, бо сам я був несповідимий. Або ж, іншими словами, мої дії виявлялись загадковим тлумаченням усієї дійсності, яку тільки я своїм Господнім єством міг запримітити. Отак формулювали це деякі з моїх видатних мислителів. Вони ще додавали, що повніше розуміння буде їм дароване на небесах.

— То ви сотворили й небеса?

— Звичайно, і пекло також,— посміхнувся Меліхрон.— Ви б тільки бачили їхні обличчя, коли я воскрешав їх там або там! Навіть найвідданіші ніколи не вірили насправді в потойбічне життя!

— Мабуть, вас це тішило,— проказав Кармоді.

— Деякий час так,— погодився Меліхрон.— Та згодом наскучило. Безперечно, я марнославний, як і будь-який інший Бог, але ті нескінченні молебні хоч кого виведуть з себе. Чому це, Бога ради, мають хвалити Бога лише за виконання ним своїх Божих обов'язків? З таким же успіхом можна співати осанну мурашці за її буденну мурашину працю. Такий стан речей мене не задовільняв. До того ж я хотів пізнати себе сам, а не через поштиві очі моїх сотворінь.

— І що ж вам спало на думку?

— Я скасував усіх. Покінчив з життям на моїй планеті, живим чи будь-яким іншим, а заразом я скасував потойбічне життя. Чесно кажучи, мені хотілося поміркувати на самоті.

— Ого! — не стримався вражений Кармоді.

— Зрештою, я нікого і ніщо не знищував,— поспішно запевнив Меліхрон.— Я просто знову з'єднав у собі частки самого себе.— Меліхрон несподівано усміхнувся.— У мене було багато людців з безумними очима, які завжди торочили про злиття зі мною. Ну от вони і злилися, це вже безперечно.

— Може, їм сподобалося,— висловив припущення Кармоді.

— А як їм про це дізнатися? Єдність зі мною — це Я, і вона неодмінно веде до втрати свідомості, яка реєструє цю єдність. Злиття — те саме, що й смерть, хоч і звучить набагато краще.

— Надзвичайно цікаво,— видихнув вражений Кармоді.— Та ви, здається, хотіли обговорити зі мною якусь проблему?

— Достеменно так! Якраз я наближався до неї. Бачите, я, немов дитина, що занедбує ляльки, вже не бавився своїми народами, і потім я засів — метафорично, звичайно,— за роздуми. Єдиною темою моїх

роздумів, звісно, був я сам. А справжньою проблемою було те, що ж мені далі робити? Невже я можу бути тільки Богом? Божий промисел я випробував — ніякого просвітку на майбутнє. Робота для вузьколобого маніяка. Мені потрібно щось інше, вагоміше, щоб краще передавало моє справжнє я. Тут я переконаний! І ось проблема, яку я ставлю перед вами: що мені робити з самим собою?

— Та-ак,— протяг Кармоді.— Так, так. Ось у чому річ! — Він відкашлявся і глибокодумно почесав носа.— Над такою проблемою слід добряче поміркувати.

— Для мене час не має значення,— заспокоїв його Меліхрон.— В запасі у мене вічність. От у вас її, на жаль, — немає.

— Немає? Скільки у мене часу?

— Хвилин десять по-вашому. А потім з вами може статися щось не дуже для вас приємне.

— Що саме? І що мені робити?

— Гаразд, відвертість за відвертість,— уник прямої відповіді Меліхрон.— Спочатку ви відповідаєте на моє запитання, а потім я на ваше.

— Але ж у мене тільки десять хвилин...

— Брак часу допоможе вам зосередитись,— сказав Меліхрон.— До того ж планета моя, і ми дотримуватимемось моїх законів. Запевняю, що на вашій планеті я шанував би ваші закони. Розумно, ні?

— Мабуть, так,— знічено погодився Кармоді.

— Дев'ять хвилин,— нагадав Меліхрон.

Як пояснити Богові, що йому робити? До того ж коли ви, як і Кармоді, атеїст? Як відшукати протягом дев'яти хвилин вагомі аргументи, коли ви знаєте, що богослови й філософи бились над цим століттями?

— Вісім хвилин,— повідомив Меліхрон.

Кармоді розкрив рота і почав говорити.

РОЗДІЛ 8

— На мою думку,— розпочав Кармоді,— вирішення вашої... вашої проблеми... е-е... можливе.

— Так? — не терпілося Меліхронові.

Що казати далі, Кармоді не знав. Він відчайдушне сподівався, що сам акт мовлення народить думку, оскільки слова навантажені якимсь змістом, а у реченнях змісту більше, ніж у словах.

— Вам належить,— вів далі Кармоді,— відшукати в собі внутрішнє призначення... що мало б... значення для зовнішнього світу. Але, може, це неможлива передумова, бо ви самі — світ і не маєте змоги стати зовні самого себе.

— Зможу, коли захочу,— насупившись, кинув Меліхрон.— Я можу послатися на будь-яку чортівню, бо я тут Вседержитель. Богові, знаєте, не конче бути соліпсистом.

— Воістину, воістину так,— квапливо погодився Кармоді. (Ще сім хвилин? Чи шість? І що на нього чекає?) — Отже, ясно, що вашого всюдисущого прозірливого духу не досить, щоб розкрити вашу власну

сутність. І його таки справді не досить, бо ви ж самі, як Вищий Суддя, вважаєте його недостатнім.

— Чудово обгрунтовано,— похвалив Меліхрон.— Вам слід було стати богословом.

— Тепер я і є богослов. (Шість хвилин, п'ять?) — Так от, який же вихід?.. Вам ніколи не спадало на думку залучити все пізнання, і внутрішнє, і зовнішнє (якщо, звісно, існує така річ, як зовнішнє пізнання), до розкриття вашої проблеми?

— Саме так я і думав,— сказав Меліхрон.— Між іншим, я не обминув жодної книжки в Галактиці про таємниці Природи і людини, студіював мікрокосмос, макрокосмос і таке інше. До речі, я досить здібний, хоча дещо й призабув уже — ну там... таємницю життя чи приховані мотиви смерті. Та можу підучити при потребі. Я виявив, що студії — сухе, пасивне заняття, хоч інколи й трапляються приємні несподіванки. А ще я виявив, що вченість для мене не має особливої ваги. Чесно кажучи, я переконався, що неуцтво не менш приємне.

— А, може, ви художник за натурою? — навздогад підкинув Кармоді.

— Я перейшов і через це,— сказав Меліхрон.— Ліпив скульптури з глини і плоті, малював заходи сонця на полотні і на небі, писав книжки словом і подіями, грав на інструментах і складав симфонії для вітру і дощу. Вважаю, що мої твори були досить хороші, одначе я завжди відчував себе дилетантом. Бо ж, бачите, через свою всемогутність я не допускав помилок, а дійсність я знаю занадто добре, щоб серйозно перейматися її відтворенням у мистецтві.

— Гм-м, розумію,— протяг Кармоді. (Певне, залишилося не більше, як три хвилини!) — А може, вам стати завойовником?

— Навіщо мені завойовувати те, чим уже володію? — не погодився Меліхрон.— А інші світи мені не потрібні. Я пристосований тільки до мого середовища, яке складається з цієї єдиної планети. Володіння іншими світами спонукало б мене до неприродних вчинків. Та й що за користь мені від чужих світів, коли я не знаю, що робити зі своїм?

— Я бачу, ви як слід усе обміркували,— дійшов висновку Кармоді. Його занепокоєння стало вже розпачем.

— Авжеж. Я міркував над менш важливими речами по кілька мільйонів років. Шукав мети поза мною, та все ж не відривався від природи мого єства. Я шукав указівок, а знаходив лише себе.

Кармоді поспівчував би богові Меліхрону, якби його власне становище не було таке безвихідне. І він спантеличився, відчуваючи, як спливає відміряний йому час, і дивуючись, що його страхи бозна-чому сплелися із співчуттям до неповноцінного Бога. І тут його раптом осяяло! Це ж так просто, неймовірно просто! І до того водночас вирішуються і Меліхронова, і його власна проблеми — от що-то істинне осяяння. Та чи погодиться Меліхрон? Але вибору в Кармоді не було.

— Меліхроне,— сміливо сказав він,— я вирішив вашу проблему.

— Ой! Справді? — пожвавішав Меліхрон.— Тобто справді, що ви це насправді? Отже, кажете це не тому, що коли ви не розв'яжете її задовільно для мене, то вам судилося загинути через сімдесят три секунди? Тобто це не вплинуло на вас негативно, ні?

— Своїй зловісній долі я дозволив вплинути на мене лише до тієї міри,— урочисто промовив Кармоді,— яка вимагалася для вирішення вашої проблеми.

— Ох, чудесно! Швидше кажіть! Я так схвильований!

— Попри все моє бажання не зможу. Фізично неможливо. Ви ж мене вб'єте через сімдесят чи шістдесят секунд.

— Я? Я не збираюся вас убивати! О небо! Ви справді гадаєте, ніби я такий кровожерний? Що ви! Ваша смерть надійде ззовні! Я з нею не маю нічого спільного! До речі, у вас лише дванадцять секунд.

— Замало,— сказав Кармоді.

— Аж ніяк не замало! Як ви знаєте, це мій світ. Лад усьому тут даю я, отже, й плинові часу. Я саме змінив місцевий часопросторовий континуум на десятисекундній поділці. Для Бога це справа проста, тільки згодом багато підчисток. Ваші десять секунд обійшлися мені у двадцять п'ять років мого місцевого часу. Вистачить?

— Більш ніж достатньо,— запевнив Кармоді.— Ви дуже щедрі.

— Дрібниці! А тепер, будь ласка,— ваш розв'язок.

— Гаразд,— сказав Кармоді і вдихнув глибше.— Розв'язок вашої проблеми залежить від того, як на неї поглянути. Інакше бути не може: кожна проблема повинна містити в собі зародки свого розв'язання.

— Повинна? — перепитав Меліхрон.

— Так, повинна,— твердо проказав Кармоді.

— Добре, поки що виходимо з цього. Кажіть далі.

— Розглянемо ваше становище. Розглянемо його внутрішні й зовнішні аспекти. Ви — Бог планети, але тільки цієї планети. Ви всемогутній і всевідаючий, але тільки тут. У вас разючі інтелектуальні

надбання, і ви відчуваєте потребу бути комусь у пригоді. Та ваші дарування безсилі в інших світах, а тут, крім вас, нема нікого.

— Так-так, достеменно так! — вигукнув Меліхрон.— Та ви ще й досі не порадили, що мені робити!

Кармоді набрав повні легені повітря і повільно видихнув.

— Що вам робити? Застосовувати всі ваші великі обдарування, і застосовувати їх тут, на власній планеті, де з них буде найбільший пожиток, і використати їх — оскільки це ваше заповітне прагнення — на благо інших.

— На благо інших? — перепитав Меліхрон.

— Так випадає,— підтвердив Кармоді. — Найпобіжніший розгляд нашої ситуації підказує вихід. У розмаїтому Всесвіті ви самотні, а для зовнішніх діянь треба виходити назовні. Проте ваша власна сутність перепиняє шлях назовні. Тому навколишній світ повинен прийти до вас. А коли він прийде, як ви до нього поставитесь? Тут не повинно бути сумнівів. Ви всемогутній у власному світі, і нема ніякої потреби допомагати вам. Але ви можете допомогти іншим. Це єдині природні взаємини між вами і зовнішнім Всесвітом.

Меліхрон подумав і сказав:

— Мушу визнати вашу рацію. Але тут виникають ускладнення. Наприклад, сюди рідко навідуються істоти з зовнішнього світу. Ви — перший за два з чвертю галактичних оберти.

— Справа вимагає терпеливості,— погодився Кармоді.— її вам доведеться виховати в собі. Вам це легко, бо ви можете змінювати час. А щодо відвідувачів, то, насамперед, кількість — іще не якість. Простий перелік небагато важить. Головне, щоб Людина або Бог робили те, що їм

належить, тут байдуже, чи це буде миттєвий учинок, чи безкінечне гарування.

— Але ж мені краще не стане, якщо я знатиму, що робити, та не матиму для кого.

— Попри всю мою скромність я мушу нагадати, що ви маєте мене. Я прибув із зовнішнього світу. У мене проблема. Насправді ж у мене кілька проблем. Мені вони не під силу. А вам — не знаю. Та підозрюю, що доведеться докласти багато зусиль.

Меліхрон надовго поринув у роздуми. У Кармоді засвербів ніс, але він поборов бажання почухати його. Він чекав, і вся планета чекала, поки Меліхрон зважувався. Нарешті Меліхрон підняв свою агатово-чорну голову і промовив:

— Я гадаю, що зерно істини в цьому є!

— Ви дуже люб'язні.

— Але я справді так думаю, я переконаний у цьому! — запевнив Меліхрон.— Ваш розв'язок здається мені водночас елегантним і неминучим. А коли поглянути ширше, то, мабуть, Долею, що керує людьми, богами й планетами, судилося те, що трапилось: переді мною, творцем, не стояло жодної проблеми, а ви, творіння, стали творцем проблеми, яку тільки Богові дано вирішити. Ви прожили життя, чекаючи мене, щоб я вирішив вашу проблему, а я прочекав тут половину вічності, щоб ви прийшли до мене зі своєю проблемою!

— А мене це нітрохи не здивувало б,— сказав Кармоді.— Викласти вам суть моєї проблеми?

— Я вже збагнув,— сказав Меліхрон.— Завдяки моєму глибокому інтелектові й досвіду, я знаю про неї значно більше, ніж ви самі. На перший погляд ваша проблема полягає в тому, щоб дістатися додому.

— Саме так!

— Ні, не зовсім так. Словами я не легковажу. На перший погляд вам треба вияснити "Куди", "Коли" й на "Котру" планету. Ще вам потрібен спосіб туди дістатися, і вам потрібно прибути туди, максимально зберігши свій теперішній стан. Якби на цьому кінець, то й тоді справа вже нелегка.

— Що ж там іще такого? — запитав Кармоді.

— А ви не знаєте? Вас іще переслідує смерть.

— Ох! — вихопилося в Кармоді. Коліна його раптом ослабли, і Меліхрон милостиво сотворив для нього фотель, гаванську сигару, пляшку рому "Коллінз" і пару повстяних пантофлів разом із широким розкішним халатом.

— Затишно? — поцікавився Меліхрон.

— Дуже.

— Гаразд, тепер будьте дуже уважні. Я пояснюватиму вашу ситуацію далі коротко й стисло, використовуючи лише частину свого інтелекту, поки решта мене заглиблена у клопіткий пошук задовільного рішення. Та вам слід слухати уважно і намагатися зрозуміти з першого разу, бо часу в нас обмаль.

— Мені здавалося, що десять секунд ви розтягнули на двадцять п'ять років,— сказав Кармоді.

— Розтягнув. Але час — хитра перемінна навіть для мене. Вісімнадцять років з ваших двадцяти п'яти уже витрачені, а решта спливає з дивовижною швидкістю. Будьте уважні! Від цього залежить ваше життя.

— Добре,— погодився Кармоді, підсовуючись ближче й затягуючись сигарою.— Я готовий.

— Насамперед,— розпочав Меліхрон,— ви повинні зрозуміти природу невблаганної смерті, що полює на вас.

Кармоді стримав дрож і нахилився вперед, щоб краще чути.

РОЗДІЛ 9

— Найфундаментальніший принцип Всесвіту,— вів далі Меліхрон,— полягає в тому, що одні види пожирають інші. Не дуже гарно звучить, але так воно є. Їжа — первинне, а пошук поживи відсуває на задній план усі інші явища. З цієї концепції витікає Закон Хижацтва, який можна сформулювати так: кожен даний вид незалежно від ступеня свого розвитку споживає один або кілька видів чи живиться за рахунок одного або кількох видів.

Цим визначається загальна ситуація, яка може погіршуватись або покращуватись від різних обставин. Приміром, види, що живуть у своєму звичному середовищі, здебільше можуть підтримувати себе в стані Рівноваги, тобто жити, скільки їм судилось, усупереч хижакам. Ця Рівновага звичайно позначається співвідношенням Переможець-Переможений, або ПП. Якщо види або представники видів потрапляють у чуже і незнайоме середовище, то значення ПП обов'язково змінюється. Іноді трапляється тимчасове покращення у видовій ситуації З'їв-З'їдений (ПП=ЗЗ+1). Частіше настає погіршення (ПП=ЗЗ-1).

З вами, Кармоді, сталося ось що: ви покинули своє звичне середовище і одночасно позбулися своїх звичних хижаків. Автомобілі вас не збивають, віруси в кровообіг до вас не пролізають, і поліцейські у вас помилково не стріляють. Ви позбулися земних небезпек, а до галактичних маєте імунітет.

Та покращення (ПП=ЗЗ+1), на жаль, тимчасове. Залізний закон Рівноваги уже набрав своєї чинності. Ви не можете уникнути полювання, і на вас повинні полювати. Хижацтво — це сама необхідність.

Поза Землею ви стали унікальною істотою, через те й ваш хижак унікальний.

Ваш хижак народився як утілення і потвердження всесвітнього закону. Він може харчуватися вами і тільки вами, а створений він як відповідник і доповнення ваших властивостей. Навіть не бачивши хижака, ми знаємо що його лапи влаштовані, щоб хапати самих Кармоді, щелепи пристосовані гризти самих Кармоді, шлунок має специфічні й унікальні властивості перетравлювати лише Кармоді, а з'ївши вас, він набуде тих рис, яких йому не вистачало.

Ваше становище, Кармоді, визначило вашу унікальність, через те й ваш хижак унікальний. Вас, Кармоді, переслідує ваша смерть, і переслідує з розпачем, рівним вашому власному розпачеві. Ви і вона — невіддільні. Якщо хижак вас схопить, ваша смерть неминуча, якщо ж ви врятуєтеся втечею у звичну небезпеку своєї Землі, ваш хижак загине через відсутність кармодійного харчування.

Більше я не можу сказати нічого, що могло б допомогти вам уникнути свого хижака. Не можу провістити ні його, ні ваших вивертів і хитрощів. Залишається тільки нагадати, що перевага завжди на боці Мисливця, хоч утеча — не така вже й нечувана річ.

Ось така ситуація, Кармоді. Ви мене добре зрозуміли?

Кармоді здригнувся, наче пробуджений із глибокого сну.

— Так,— відповів він.— Правда, не все, але найголовніше затямив.

— Добре,— сказав Меліхрон,— бо часу в нас більше не залишилося. Вам слід негайно покинути планету. Навіть на своїй планеті я не можу скасувати всесвітній Закон Хижацтва.

— А ви не можете відіслати мене на Землю? — запитав Кармоді?

— Мабуть, зміг би, якби мав доволі часу,— відповів Меліхрон.— Безперечно, маючи доволі часу, я можу зробити все. Дуже важко, Кармоді. Вже навіть тому, що з трьох змінних "К" кожна наступна відшукується з передумов попередньої. Спершу треба було б точно визначити, Куди на даний момент перемістилася ваша планета в часо-просторі, потім довідатися, Котра з перемінно-можливих Земель ваша. А тоді ще довелося б відшукати час, у який ви народилися, щоб визначити Коли. Крім того, ще слід було б наперед узяти поправки на похибки підрахунку й коефіцієнт здвоєння. Після цього всього я, коли б хоч трохи пощастило, міг би перемістити вас у вашу власну Специфіку (на диво тонка операція) так, щоб усе не пішло прахом.

— Ви можете це зробити для мене? — запитав Кармоді.

— Ні. Нема часу. Та я відішлю вас до свого приятеля Моделі, який зможе вам допомогти.

— До вашого приятеля?

— Ну, може, не так уже й приятеля,— уточнив Меліхрон,— але, безперечно, доброго знайомого. Хоч і тут може бути деяка переоцінка наших взаємин. Бачите, колись, уже давненько, я майже подався зі своєї планети в туристичну подорож. І якби я здійснив її, то познайомився б із Моделі. Але з різних причин я не вирушив, і тому, власне, Моделі ніколи

й не бачив. Та все-таки ми з ним знаємо, що якби я вирушив у подорож, то ми б неодмінно зустрілись, обмінялися поглядами і думками, посперечались би трошки, розповіли б кілька анекдотів і розлучилися б із найкращими враженнями один про одного.

— Взаємини, здається, надто химерні, щоб на них розраховувати,— зауважив Кармоді.— А до когось іще ви не могли б мене послати?

— Боюся, що ні,— сказав Меліхрон.— Моделі мій єдиний приятель. Адже ви знаєте, що дружбу визначає не тільки реальне, але й імовірне. Я певен, що Моделі добре про вас подбає.

— А якщо..— почав було Кармоді, та враз помітив, як за лівим плечем громадиться щось велетенське, темне й загрозливе, і здогадався, що його час вичерпався.

— Мені треба йти! — крикнув він.— Дякую за все!

— Нема за що дякувати,— сказав Меліхрон.— Мій обов'язок у Всесвіті — допомагати чужинцям. Щасти вам, Кармоді!

Велетенське й грізне почало ущільнюватись, та перш ніж воно затвердло, Кармоді щез.

РОЗДІЛ 10

Кармоді опинився на зеленому лузі. Було десь опівдні, бо яскраве жовтогаряче сонце стояло просто над головою. Віддалік у високій траві паслася невеличка череда плямистих корів. За ними темніла смужка лісу. Кармоді неквапно роззирався. Луг був розлогий, а ліс переходив у густий чагарник. Чувся собачий гавкіт. З протилежного від лісу боку височіли гори — довгі зазубрені хребти з засніженими вершинами. До схилів угорі припали сірі хмарини.

Кутиком ока він запримітив якийсь червонястий спалах. Озирнувся — наче лисиця. Вона з цікавістю подивилася на нього, а потім побігла до лісу.

— Схоже на Землю,— подумав Кармоді і згадав про Виграш, що востаннє був запалим у сплячку зеленим вужем. Помацав на шиї — Вираша там не було.

— Ось я, тут! — озвався Виграш.

Кармоді озирнувсь і побачив маленький мідний казанок.

— Це ти? — спитав Кармоді, підіймаючи казанок.

— Звичайно, я. Не можеш навіть упізнати свій власний Виграш?

— Гм... ти трохи змінився...

— Знаю. Але моя сутність, моє справжнє я ніколи не змінюється. А що сталося?

Кармоді заглянув у казанок і ледь не випустив його з рук. Всередині він побачив необбіловане напівобгризене тіло невеличкої тваринки,— мабуть, кошеняти.

— Що це там усередині?

— Сніданок, якщо тобі так кортить знати,— відповів Виграш.— Я трохи перекусив дорогою.

— Ох!

— Виграшам деколи також треба підкріплятися,— ущипливо додав Вираш.— А ще, мушу нагадати, вони потребують відпочинку, невеличкого моціону, сексу, час від часу чарчини і вряди-годи випорожнення. Відколи мене передали тобі, ти ні про що й не подбав.

— З цього, що ти назвав, я ще також нічого не бачив,— захищався Кармоді.

— А тобі це справді потрібне? — здивовано поцікавився Вираш.— Гм, звісно, гадаю, потрібне Дивно, але я, здається, думав про тебе наче про якесь метушливе елементарне тіло без притаманних істоті потреб.

— І я про тебе думав так само,— признався Кармоді.

— Завжди воно так,— озвався Вираш.— Про мешканців інших світів думають як про щось суцільне і без кишок. Декотрі, звичайно, такими і є.

— Я дбатиму про тебе,— розчулено запевнив Кармоді.— Дбатиму, як тільки вилізу з цієї клятої халепи.

— Звісно, друже. Даруй мені мою в'їдливість. Якщо не заперечуєш, я доїм свій сніданок.

— Давай,— погодився Кармоді. Йому цікаво було, як це металічний казанок жуватиме необбіловану тваринку та все ж він із делікатності відвів погляд.

— Ох, смакота,— сказав Вираш.— Я залишив тобі шматок, коли маєш охоту.

— Я ніби й не голодний,— відповів Кармоді.— А що ти їси?

— Ми називаємо їх оріті,— пояснив Вираш.— Це ніби велетенські гриби. Сирі або ледь притушковані у власному соку — пальчики оближеш. Білі плямисті кращі, ніж зелені.

— Запам'ятаю,— сказав Кармоді,— якщо колись трапляться. А земляни можуть їх споживати?

— Гадаю, що можуть,— відповів Вираш.— До речі, перед тим, як їстимеш, не забудь загадати їм почитати вірші,

— Як це?

— Оріті — неабиякі поети.

Слово застрягло в горлі у Кармоді. Вічні непорозуміння з тими позаземними життєвими формами: як тільки здається, що дещо вияснив, так виявляється, що взагалі нічого не тямиш. І навпаки, коли все здається суцільною загадкою, то тебе збивають з пантелику цілком зрозумілими вчинками. Кармоді дійшов висновку, що насправді чужинців робить чужими те, що вони не можуть бути абсолютно чужими. Спочатку це тішить, а відтак дратує,

— Гик! — подав голос Вираш.

— Що?

— Я відригнув. Даруй. Ну, хай там як, визнай, що я спритно облагодив усю ту справу.

— Що — облагодив?

— Бесіду з Меліхроном, звичайно,— сказав Вираш.

— Ти облагодив? Ти ж, хай йому біс, спав! Я сам викручувався!

— Не хочу тобі суперечити,— уїдливо підкинув Вираш,— але боюся, що ти помиляєшся. Я впав у сплячку тільки для того, щоб сконцентрувати всю свою силу на проблемі Меліхрона.

— Ти збожеволів! Ти з глузду з'їхав! — розлютився Кармоді.

— Я кажу чистісіньку правду,— наполягав Вираш.— Пригадай-но свою тривалу суперечку, добре аргументований висновок, в якому ти з залізною логікою обгрунтував Меліхронове місце й призначення у Всесвіті.

— Ну то й що?

— Як — що? А хоч колись у своєму житті ти міркував отак? Ти що, філософ чи логік?

— У коледжі я був перший з філософії.

— Пхе! — хихикнув Вираш.— Ні, Кармоді, для таких висновків тобі просто бракує підготовки й розуму. Ось дивися, ти ж на таке й не здатний.

— Ще й як здатний! Я чудово орієнтуюсь у питаннях парадоксальної логіки.

— "Парадоксальної" тут якраз до речі,— перехопив ініціативу Вираш.

— Але ж це моя праця! Я думав!

— Як собі хочеш. Я не підозрював, що це так багато для тебе важить. Я справді не хотів тобі досадити. Скажи краще, тобі доводилося непритомніти, в тебе бували напади сміху або плачу?

— Ні, не доводилося,— сказав Кармоді, вже опанувавши себе.— А ти літав у снах або ж на тебе находила святість?

— Ніколи в світі! — сказав Вираш.

— Ти певен?

— Звісно! Ще б пак!

— Тоді нам нема про що говорити,— сказав Кармоді, відчуваючи безпричинний тріумф.— Але я хочу дізнатися про інше.

— Про що саме? — стомлено запитав Вираш.

— Що там за ґандж був у Меліхрона, про який мені не слід було згадувати? І в чому його єдина обмеженість?

— Як на мене, це впадає у вічі,— здивувався Вираш.

— Тільки не мені.

— Подумай кілька годин — може, й здогадаєшся.

— Під три чорти! — не стримався Кармоді.— Скажи одразу.

— Ну годі,— здався Вираш.— Меліхрон же кульгавий. Генетичний дефект, він зроду-віку такий. В усіх його перевтіленнях цей ґандж зберігається у відповідних подібних формах.

— А обмеженість?

— Він не знає, що він кульгавий. Йому, як Богові, недоступна порівняльна наука. Всі, кого він сотворив за своїм образом і подобою, теж неодмінно кульгаві. З зовнішнім світом Меліхрон майже не стикався, тому кульгаві для нього нормальні, а всі некульгаві — істоти з чудернацьким каліцтвом. До речі, вміння порівнювати — це те мале, чого бракує Богам. Ось чому первісні дефініції Бога зводяться до його самодостатності, хоча вона, байдуже, які матиме виміри, завжди незадовільна. Блискуче керувати тим, що керується, і блискуче знати пізнаване — ось перші кроки, щоб стати Богом! Затям собі про той випадок, коли сам надумаєш стати Богом.

— Я? Богом?

— Чом би й ні? — здивувався Вираш. Фах не гірший за інші, тільки й того, що гучний титул. Не легко, мушу попередити, але й не важче, ніж стати хорошим поетом чи інженером.

— Ти, мабуть, з глузду з'їхав! — Кармоді відчув у душі раптовий напад побожного страху, не такого вже й рідкісного серед атеїстів.

— Аніскілечки. Просто я краще за тебе знаю світ. А тепер приготуйся.

Кармоді швиденько озирнувся й помітив віддалік три невеличкі постаті, що неспішно перетинали луг. За ними, поштиво тримаючись позаду, йшло ще з десяток інших.

— Той, що посередині — Моделі,— поінформував Вираш.— Завжди заклопотаний, але, може, урве хвилинку перекинутись із тобою парою слів.

— Теж має обмеженості й ґанджі? — в'їдливо поцікавився Кармоді.

— Якщо й має, то вони тут нічого не важать,— сказав Вираш.— З Моделі ведуть справи інакше і вирішують абсолютно інші проблеми.

— Він схожий на людину,— зауважив Кармоді, коли група підійшла ближче.

— Така його подоба. Гуманоїдні форми модні в цій частині Галактики.

— Як мені з ним розмовляти? — поцікавився Кармоді.

— Не скажу достеменно,— відповів Вираш.— Ми з Моделі надто різні натури, щоб я розумів або міг передбачити його вчинки. Та дещо тобі пораджу: постарайся заволодіти його увагою і викликати симпатію своїми людськими рисами,

— Аякже, звісно.

— Не так просто, як здається. Моделі неймовірно заклопотаний своїми думками. Бачиш, він дуже обдарований і досвідчений інженер. Але деколи неуважний, надто як обмірковує нові технологічні процеси.

— Це не так страшно.

— Не тоді, коли маєш справу з Моделі. Це може видатися забавним дивацтвом, але через свою неуважність він у всьому вбачає матеріал для своїх конструкцій. Якось він запросив у гості мого знайомого Д'юера Гардінга. Та коли бідолаха прийшов, його там навіть не помітили.

— І що сталося?

— Моделі скористався ним в одному зі своїх проектів. Без усякого зла, звичайно. Одначе бідолашний Д'юер став тепер трьома поршнями й

колінвалом у двигуні внутрішнього згорання. В будні його можна побачити в Модслієвському музеї історії розвитку енергетики.

— Жахливо! — відреагував Кармоді.— і нічим не можна зарадити?

— Ніхто не зважується сказати Моделі, він не визнає своїх помилок, а коли підозрює, що з нього глузують, стає просте нестерпний.

Вираш, мабуть, примітив, як схвилювався Кармоді, бо швиденько додав:

— Але тобі не треба непокоїтися! Моделі зовсім не злий насправді він дуже добросердий. Любить, як і всі ми, щоб його хвалили, але ненавидить лестощі. Просто розкажи йому все щоб він знав про тебе. Захоплюйся, але не занадто. Що не подобається — скажи, та не впадай у критиканство. Коротше не висувайся, хіба що тебе змусить критична ситуація.

Кармоді хотів було сказати, що, мовляв, ніж давати такі поради, краще не давати ніяких, бо вони лише пампороки забивають, але було вже ніколи. Моделі був зовсім поряд — високий, сивоволосий, у джинсах і шкіряній куртці — і жваво перемовлявся з двома супутниками, одягненими в зручні для роботи костюми.

— Добрий день, сер! — рішуче привітався Кармоді. Ступив було крок уперед, але одразу ж відскочив убік, щоб це захоплене розмовою тріо не збило його з ніг.

— Недобрий початок,— шепнув Вираш.

— Заткни пельку! — просичав Кармоді у відповідь і, насупившись, поспішив за Моделі.

РОЗДІЛ 11

— Отже, це вона і є, Оріне? — запитав Моделі.

— Так, сер, це вона,— гордо всміхаючись, відповів Орін, що йшов зліва від Моделі.— і що ви на це скажете, сер?

Моделі поволі обвів поглядом луг, гори, сонце, річку, ліс. На його обличчі не відбилося нічого. Він промовив:

— А ви що думаєте, Бруксайде?

— Ну, сер, я гадаю, що ми з Оріном створили хорошу планету,— затинаючись, відповів Бруксайд.— Безперечно хорошу, якщо взяти до уваги, що це наш перший самостійний проект.

— І ви згодні з такою оцінкою, Оріне?

— Звичайно, сер.

Моделі нахилився і зірвав травинку, понюхав її, відкинув, розтер носаком болото під ногами, кілька секунд дивився на сяюче сонце, і рівним голосом проказав:

— Дивуюся, воістину дивуюся. Так прикро, що далі нікуди. Я доручив вам збудувати світ для одного з моїх клієнтів, а ви мені підсуваєте оце! І ви справді вважаєте себе інженерами?

Помічники не озивалися. Вони заціпеніли, як хлопчаки, що побачили березову різку.

— Ін-же-нери! — відкарбував Моделі, вкладаючи у це слово з півцентнера презирства.— "Творчо оригінальні, однак практичні науковці, здатні збудувати планету де і коли завгодно". Пригадуєте ці слова?

— З рекламного буклета, сер,— сказав Орін.

— Правильно,— підтвердив Моделі.— І ви вважаєте, що оце — гідний зразок творчої і практичної інженерної думки?

Супутники мовчали. Відтак Бруксайд бовкнув:

— Так, сер, уважаю! Ми уважно вивчили контракт. Замовлялася планета типу 34Вс4 з деякими модифікаціями. Саме це ми й збудували. Звичайно, тут лише закуток планети. Та все ж...

— Та все ж я бачу, що ви натворили, і можу дати відповідну оцінку,— урвав його Моделі.— Оріне! Який обігрівач ви сюди всунули?

— Сонце типу 05, сер,— відповів Орін.— Якраз укладається в тепловий баланс.

— Ще б пак! Укладається! Та ви затямте, що на планету існує ще й кошторис. Якщо ми не вкладемося в нього, то звідки взятися прибуткові. А система опалення коштує найдорожче.

— Це ми пам'ятаємо, сер,— сказав Бруксайд.— Нам зовсім не хотілося в однопланетну систему ставити сонце типу 05. Але технічні умови теплофікації та опромінення...

— Ви хоч чогось навчилися від мене? — закричав Моделі.— Цей тип зірки — справжнє марнотратство. Гей, ви! — він підкликав робітників.— Зніміть.

Робітники спішно поставили складану драбину. Один підтримував, а другий розсував, подовжуючи її в десять, у сто, в мільйон разів. Ще два робітники в міру розсування бігли по ній догори.

— Обережно там знімайте! — гукнув Моделі.— Не забудьте про рукавиці! Та штука гаряча!

Робітники на вершечку драбини відчепили сонце, згорнули його в рулон і засунули у футляр із написом: "Світило. НЕ КАНТУВАТИ!". Кришка закрилась, і настала пітьма.

— Має тут хто-небудь голову на плечах? — поцікавився Моделі.— Хай йому біс! Хай буде світло!

Як і мало бути,— стало світло.

— О-кей! — сказав Моделі.— Це сонце 05 — здати на склад. На такий об'єкт вистачить зірки Г-13.

— Але ж, сер,— знервовано зауважив Орін,— у ній бракує тепла.

— Знаю. Ось тут і покажіть творчий підхід! Підсуньте зірку ближче, і тепла вистачить.

— Так, сер, вистачить,— втрутився Бруксайд.— Але відстань замала для безпечного розсіювання радіації. Вони можуть винищити майбутнє населення планети.

— Ви що? Хочете сказати, що мої зірки Г-13 не відповідають вимогам техніки безпеки? — дуже повільно і з притиском запитав Моделі.

— Та ні, я не мав на увазі саме це,— поспішив Орін.— Я хотів сказати, що вони можуть стати небезпечними, як і будь-що інше у Всесвіті, коли не вдатися до відповідних застережних заходів.

— Ну, це вже ближче до суті,— погодився Моделі.

— В даному випадку,— почав пояснювати Бруксайд,— для повної безпеки необхідно, щоб мешканці планети носили свинцевий одяг вагою десь із п'ятдесят фунтів. Та оскільки середня вага представників цієї цивілізації лише вісім фунтів, то це неможливо.

— То вже їхній клопіт,— заперечно махнув рукою Моделі.— Не нам учити їх жити. Чи ж я маю відповідати, коли хтось заб'є пальчик об камінь, який я покладу на цій планеті? Крім того, їм не конче носити свинцеві скафандри. Вони можуть купити — за окрему плату, звичайно, — мій сонячний екран, що цілком відфільтровує шкідливий спектр радіації.

Обидва помічники розгублено посміхнулися. Орін сказав несміливо:

— Боюся, сер, що ця цивілізація не з заможних. Вони навряд чи зможуть дозволити собі сонячний екран.

— Ну і що? Як не тепер, то згодом,— сказав Моделі.— Крім того, радіація не вбиває ж одразу. Навіть при ній середня тривалість життя 9,3 року. Для будь-кого досить.

— Так, сер,— понуро погодились обидва інженери.

— Далі,— мовив Моделі,— яка висота цих гір?

— В середньому 6000 футів над рівнем моря,— відповів Бруксайд.

— Принаймні 3000 футів зайвих,— сказав Моделі,— Ви що, гадаєте, гори на вербі ростуть? Вкоротити і вершини здати на склад!

Бруксайд витяг записника і занотував розпорядження. Моделі й далі походжав, дивився і хмурився.

— Скільки мають жити дерева?

— Вісімсот років, сер. Це модифікована порода яблодуба. Дає плоди, затінок, горіхи, прохолоджувальні напої, три види корисної сировини, прекрасну будівельну деревину, закріплює грунти, а ще...

— Ви що, хочете зруйнувати мене? — гримнув Мсуслі.— Двісті років з головою досить для дерева. Відсмоктати надлишок elan vital і передати на акумулятор життєвої сили!

— Тоді дерева не вийдуть на проектний асортимент,— зауважив Орін.

— Скоротіть асортимент! Досить з них затінку і горіхів. Проектом не передбачено, щоб ми робили з дерев скрині з усіляким добром! А хто порозставляв там корів?

— Я, сер,— признався Бруксайд.— Я гадав, що з ними місцевість стане, ну... трохи затишнішою, сер.

— Ви бевзь! — визвірився Моделі.— Місцевість має бути затишнішою до оплати, а не після! Ця планета продана невмебльованою. Корів — у протоплазмовий куб!

— Слухаюсь, сер,— заметушився Орін.— Даруйте великодушно, сер. Будуть іще вказівки?

— Тут ще з десяток тисяч недоробок. Сподіваюся, ви й самі їх виявите. Ось, наприклад, це що? — Він показав на Кармоді.— Скульптура, чи що? Має піснями чи віршами зустрічати новоселів?

— Сер, я не звідси,— озвався Кармоді.— Мене прислав сюди ваш друг Меліхрон. Я шукаю способу дістатися додому на свою планету...

Ці слова, мабуть, пролетіли повз вуха Моделі, бо не встиг Кармоді й закінчити, як той розпорядився:

— Хоч би що то було, в специфікаціях такого не передбачено. Туди ж його в протоплазму разом із коровами.

— Гей! — залементував Кармоді, коли робітники підхопили його під руки.— Гей, стривайте! Я не з цієї планети! Мене прислав Меліхрон! Заждіть! Спиніться! Послухайте!

— Згоріти б вам від сорому! — картав Моделі своїх помічників, маючи очевидно, на увазі недоречність зойків Кармоді.— Це хто додумався? Одна з ваших декоративних оздоб, Оріне?

— Ні, що ви! — заперечив Орін.— Я його сюди не ставив.

— Тоді це ваш витвір, Бруксайде?

— Вперше в житті його бачу, шефе.

— Гм-м,— спинився Моделі, вагаючись.— Обидва ви дурні, але брехунами ще не були. Гей! — гукнув він до робітників.— Несіть назад!

— Гаразд, заспокойтеся,— звернувся Моделі до Кармоді, якого трясло, мов у пропасниці.— Візьміть себе в руки! Немає часу на вашу істерику! Вже краще? Ну от і добре. Та як ви потрапили в мої володіння і чому я не повинен обернути вас на протоплазму?

РОЗДІЛ 12

— Розумію,— сказав Моделі, коли Кармоді закінчив свою розповідь.— Цікава історія, хоч, певне, ви занадто все драматизуєте. Отже, ви шукаєте планету, що називається Земля?

— Саме так, сер.

— Земля...— протяг Моделі, почухавши потилицю. Я, здається, пригадую таке місце.

— Справді, містере Моделі?

— Так, ну безперечно. Маленька зелена планета, а на ній мономорфічна раса гуманоїдів, схожих на вас. Правильно?

— Абсолютно так! — зрадів Кармоді.

— Таке я пам'ятаю добре,— вів далі Моделі.— Річ у тому, що це я збудував Землю.

— Справді, сер?

— Еге ж. Добре пам'ятаю, бо поки будував, то за одним заходом ще й винайшов науку. Мабуть, ця історія вас зацікавить... А вас,— Моделі обернувся до своїх помічників,— може, вона дечому навчить.

Ніхто не зазіхав на право Моделі розповідати свою історію. Отже, Кармоді та інженери-помічники обернулися на уважних слухачів, а Моделі почав розповідати.

Історія сотворіння Землі

Я був тоді ще зовсім скромним підрядником. Зводив то тут, то там якусь планетку, а деколи й перепадала сяка-така карликова зірка. Замовлень не густо, замовники, як правило, вередливі, прискіпливі і не поспішали з оплатою. Догодити в ті дні було важко, прискіпувались до кожної дрібниці: перероби тут, поміняй там, і чому це вода тече вниз, і

тяжіння надто тяжке, і тепле повітря підіймається, а краще б йому опускатися! І таке інше.

В ті часи я був простосердий, намагавсь усе всім пояснити з погляду естетики і здорового глузду. Та врешті на запитання й відповіді у мене почало йти більше часу, ніж на саму роботу. Балаканина, та й годі! Треба було якось класти цьому край, а я не знав, з якого кінця підступитися. І ось саме перед проектом "Земля" мені спало на думку зовсім інакше підійти до стосунків із замовниками. Пригадую, якось я сказав собі: "Функція визначає форму", і мені сподобалось, як це звучить. А потім я запитав себе: "Чому форма повинна визначатись функцією?" — і сам собі відповів: "Бо це — непорушний закон природи і одна з основоположних аксіом прикладної науки". Це мені теж сподобалося, хоч якогось глузду в тім не було. Та глузд не багато важив. Важило те, що я зробив відкриття. Я підсвідоме наштовхнувся на мистецтво реклами і збуту, розгадав таємницю великих можливостей, тобто вчення про науковий детермінізм. Земля стала пробним каменем, і тому вона запала мені в пам'ять. Прийшов до мене замовляти планету старий бородань із пронизливим поглядом. (Ось так починалася ваша планета, Кармоді). Ну, з роботою я впорався швидко — десь днів за шість — і гадав, що справді кінець. Це було звичайне кошторисне будівництво, і я дещо подекуди урізав. Та коли послухати замовникові нарікання, то можна думати, що я обдер його як липку.

— Навіщо стільки ураганів? — допитувався він.

— Це частина вентиляційної системи атмосфери,— відповів я. (Чесно кажучи, я тоді трохи заморочився і в системі кругообігу повітря забув поставити запобіжний клапан).

— Три чверті поверхні залито водою! — скаржився він.— А я чітко зазначив у специфікації, що відношення суходолу до води — чотири до одного!

— Але таке технічно нездійсненне! — пояснював я. (А я десь подів його недорікуваті специфікації, проекти тих дурнуватих індивідуальних міні-планет у мене не трималися купи).

— І в такий шматочок суші ви понапихали і пустель, і боліт, і джунглів, і гір.

— Зате які краєвиди,— нагадав я йому.

— Чхав я на краєвиди! — загримів стариган.— Ну там один океан, десяток озер, парочка рік, один або два гірські хребти — і досить. Прикрашає місцевість, тішить душі мешканців, А ви понапихали непотребу!

— На це є причина,— боронився я. (Насправді ми не вкладалися в кошторис, і тому підсунули вживані гори і велику партію річок та океанів як наповнювач, а кілька пустель мені дешево дісталося від Урії, міжпланетного лахмітника. Та ж не казати йому про це).

— Причина! — зойкнув він.— А що я скажу моєму народові? Я збираюся поселити на планеті цілу цивілізацію, а може, навіть дві або три. Це будуть люди, створені за моїм образом і подобою, такі ж причепи, як і я. Що мені їм сказати?

Ну, я знав, що їм сказати, але не хотілося кривдити старигана, тому я прикинувся, що обмірковую все як слід. І, як не дивно, я справді міркував, і надумав я виверт, як покласти край усім вивертам.

— Ви чесно відкрийте їм наукову істину,— порадив я.— Скажіть, що з погляду науки все так і має бути.

— Тобто? — не второпав він.

— Це детермінізм,— сказав я, створюючи термін експромтом.— Дуже просто, хоч і для втаємничених. Для початку: функція визначає форму. Тому ваша планета саме така, якою їй належить бути в силу свого існування взагалі. Далі: наука незмінна, тобто все не незмінне — не наука. І нарешті: все випливає з певних закономірностей. Не всі закони ви можете знати наперед, але будьте певні, що вони існують. Отже, само собою зрозуміло, що ніхто не повинен питати: "Чому так, а не інакше?" Замість цього всі мають питати: "А як воно діє?" Так, над його запитаннями я добре посушив собі голову, а взагалі стариган був досить кмітливий, хоча зовсім не тямив у техніці. Його стихією була етика, мораль, релігія і всілякі такі витребеньки. Тому він, звісна річ, був просто нездатний стати на реалістичні позиції. Він належав до тих типів, що полюбляють абстракції, от і бубонів:

— Те, що є, те й повинно бути. Гм-м, дуже спокуслива формула й не без відбитку стоїцизму. Я скористаюся деякими з цих поглядів у повчаннях для мого народу... Але скажіть на милість, як можна поєднати недетермінований фаталізм науки з принципом нескутої волі, якою я збираюся наділити свій народ?

Так, тут стариган ледь не загнав мене на слизьке. Але я посміхнувсь і відкашлявся, щоб дати собі час подумати, і сказав:

—Відповідь очевидна! — Хай там як, це завжди найкраща відповідь.

— Може, й так,— сказав він.— Але я щось її не бачу.

— Дивіться, хіба нескута воля, яку ви надаєте своєму народові, не той самий різновид фаталізму?

— Можна розглядати й так. Але відмінність...

— А крім того,— швиденько перебив я,— з якого це часу нескута воля і фаталізм несумісні?

— Вони справді ніби несумісні.

— Це тому, що ви не розумієте науки,— сказав я, ляснувши пальцями просто перед його гачкуватим носом.— Бачите, сер, один з найфувдаментальніших законів науки полягає в тому, що скрізь присутня випадковість. Гадаю, ви знаєте, що випадковість — математичний еквівалент нескутої волі.

— Те, що ви кажете, дуже суперечливе.

— Так воно і є. Суперечливість — ще один з фундаментальних законів Всесвіту. Суперечності породжують боротьбу, без якої б у всьому запанувала ентропія. Так що не існувало б ні планети, ні Всесвіту, якби все не перебувало в нібито непримиренних суперечностях.

— Нібито? — блискавично зреагував він.

— Цілком вірно,— підтвердив я.— Суперечливість, яку ми поки що можемо визначити як наявність парних реальних протилежностей — це ще не все. Візьміть, наприклад, якусь окрему одиничну тенденцію. Що станеться, коли ви цю тенденцію доведете до краю?

— Не маю щонайменшого уявлення,— призналося старе опудало,— для таких дискусій мені бракує підготовки.

— Тільки й того, що тенденція обернеться на свою протилежність.

— Невже? — спитав він приголомшено. На тих святенників варт подивитися, коли вони беруться до науки.

— Воістину так,— запевнив я його.— У мене в лабораторії є докази, правда, демонстрація їх дещо марудна справа...

— Будь ласка, нема потреби. Зрештою, ми ж уклали заповіт.— Це слово він завжди вживав замість слова "контракт". Близьке за значенням, але благозвучніше.

— Парні протилежності...— розмірковував він.— Детермінізм... Речі стають своєю протилежністю... Це, боюся, надто заплутано.

— Однак естетично,— сказав я.— І я ще не докінчив про сходження крайностей.

— Будь ласка, кажіть,— попросив він.

— Дякую. Отже, маємо ентропію, тобто перебування речей у стані руху навіть без впливу ззовні. (Деколи, як у моєму випадку при наявності зовнішнього впливу). І в такому разі ентропія обертає річ на її протилежність. Якщо одна річ обертається на свою протилежність, то й усі інші речі обертаються на свою протилежність, бо наука відзначається послідовністю. Усвідомили? Всі ці протилежності, мов скажені, перетворюються й стають своїми протилежностями. На вищому структурному рівні те саме відбувається з групами протилежностей. І так усе вище й вище. Поки зрозуміло?

— Гадаю, так.

— Чудово, і тут, природно, постає запитання: невже це все? Тобто ці протилежності, що обертаються на свої протилежності спершу так, а потім інак — невже це й увесь вертеп? А де ж краса? Немає! Ні, сер. Ці протилежності, що стрибають туди-сюди, мов дресировані тюлені, є тільки одним аспектом того, що відбувається насправді. Бо...— тут я зробив паузу і заговорив щонайпереконливішим тоном,— бо існує мудрість, яка бачить далі гамору і суєтності навколишнього світу. Ця мудрість, сер, бачить більше, ніж ілюзорні властивості реальних речей. Вона бачить далі й прозирає глибші діяння Всесвіту, спостерігаючи їхню всеосяжну й величну гармонію.

— Як може річ бути водночас реальною і до того ж ілюзорною? — спитав він, немов ляснувши батогом.

— Не мені відповідати на такі запитання,— сказав я йому.— Я лише скромний науковець і бачу тільки те, що бачу. І відповідно дію. Та може статися, що у всьому цьому криється якась причина етичного порядку.

Стариган упав у задуму, і я побачив, як у його душі відбувається боротьба. Безперечно, він, як і будь-хто, міг би зразу побачити непослідовність моєї логіки, бо мої міркування були просто нашпиговані тією непослідовністю. Та його, як і всіх головатих, зчарували суперечності, і йому кортіло увіпхнути їх у свою систему. Коли я викладав оте все, то здоровий глузд підказував йому, що речі не можуть бути аж такими крученими. А розум нашіптував, що речі, може, й справді лише здаються складними, і, може, за всім тим ховається простенький загальний принцип. А якщо не загальний принцип, то принаймні тверда, непохитна мораль. І, головне, я зловив його на гачок, приліпивши слово "етичність". Бо той старосвітський телепень був схиблений на етиці, нашпигований етикою, його можна було величати "містер Етика". А я випадково підкинув йому ідею, що увесь цей клятий Всесвіт, ця суміш постулатів та суперечностей, законів і беззаконня — не що інше, як втілення вищих етичних принципів!

— Либонь, все це набагато глибше, ніж я гадав,— сказав він, помовчавши.— Я збираюся навчити мій народ лише етики, націлювати його на вищі моральні проблеми, приміром, "як і чому повинна жити людина?", а не на "з чого складається жива матерія?" Я хотів, щоб вони зазнали глибин радості, страху, смиренності, надії, розпачу, а не стали мудрагелями, що вивчають зірки і дощові краплини, а потім на підставі своїх відкриттів створюють грандіозні, але нікому не потрібні гіпотези. Я дещо знав про Всесвіт, але вважав ці знання зайвиною. Тепер ви мене підправили.

— Що ви! — сказав я.— Я не хотів завдавати вам мороки. Просто я вважав своїм обов'язком звернути вашу увагу...

Старий усміхнувся:

— Цією морокою ви вберегли мене від більших неприємностей. Я міг би створити народ за своїм образом і подобою, та не хочу населяти світ мініатюрними копіями самого себе. Для мене лише важить нескута воля. Мої сотворіння матимуть її во славу свою і на свою голову. Вони отримають цю блискучу і непотрібну цяцьку, котру ви називаєте наукою, і обожнюватимуть її. Їх захоплюватимуть суперечності фізики й сонячні протуберанці, вони ганятимуться за пізнанням речей і забудуть про пізнання власного серця. Ви переконали мене, і я вельми вдячний за попередження.

Признаюся щиро, якраз цим він допік мені. Якийсь нікчема без впливових зв'язків, а поводить себе, як джентльмен. Мене поїдало передчуття, що він іще може завдати мені клопоту, і то кількома словами, фразою, що застрягне в мозку отруєною стрілою, і ніяк її не витягнеш звідти. Відверто кажучи, саме це мене трохи непокоїло. Так-то, сер, старий блазень, мабуть, читав мої думки, бо сказав:

— Не переймайтеся. Збудовану для мене планету приймаю без рекламацій. Така, як є, служитиме теж чудово. А щодо вад і дефектів, які ви вмонтували в мою планету, я їх приймаю теж, та й не без удячності. Я за них теж плататиму.

— Як це? — скинувся я.— Як це ви заплатите за брак?

— Не звертаючи на нього уваги,— сказав він.— І на цьому прощаюся з вами, бо вертаюсь до свого діла і до діянь мого народу.

І старий джентльмен подався геть, не промовивши більше ні слова. Ось так. Це змусило мене замислитися. Я був готовий до запеклих полемік, а старий пішов так, ніби останнє слово залишилося за ним. Я знав, що цим він хотів сказати: контракт мій скінчився, і квит. І він пішов, не сказавши, власне, мені ні слова. На його думку, це була

своєрідна кара. Але тільки на його. Що мені з отих слів? Звичайно, почути їх хотілося, це цілком природне бажання, і я досить довго шукав з ним зустрічі. Та він уникав мене. Отже, мене вже ніщо не обходило... На цій планеті я непогано заробив, і навіть якщо й відхилився від умов контракту, то діло таки завершив. Так у світі влаштовано — кожен сам відповідає за свої гаразди. І не слід забивати голову тим, що могло б статися.

З усього цього я хотів зробити висновок, і ви, хлопці, слухайте мене уважно. Наука має безліч законів, бо так я поклав. Чому, власне, так? Тому, що фізичні закони — велика підмога кмітливому механікові, так само, як плутанина юридичних — адвокатові. Правила, доктрини, аксіоми, закони і наукові принципи служать для того, щоб допомогти вам, а не стояти на заваді. Вони мають бути підпорами ваших дій. Майже всі вони більш-менш відповідають істині, і це допомагає. Але завжди пам'ятайте: закони допомагають домовитися з замовником після зробленого, а не перед цим. Маєте проект — виконуйте, як вам вигідніше, а вже потім при потребі допасовуйте факти до результатів роботи, а не навпаки. Не забувайте — закони науки створені як словесний бар'єр від людей, що задають питання. Та для вас вони не бар'єр. Якщо ви хоч чомусь від мене навчилися, то знаєте, що пояснити нашу роботу не можна ніяк. Ми її просто робимо — деколи добре, а деколи й погано. І ніколи не намагайтеся з'ясувати, чому дещо вдається, а дещо ні. Не запитуйте і не вигадуйте собі, що існує пояснення. Затямили?

Обидва помічники енергійно кивнули. У них були просвітлені, мов у неофітів, обличчя. Кармоді ладен був закластися, що ці поважні молодики закарбували в пам'ять кожне слово Будівничого і готові втілювати слова... в закон.

РОЗДІЛ 13

Закінчивши свою розповідь, Моделі надовго поринув у мовчанку. Сидів похмурий і відчужений, заглибившись у невеселі думки. Та згодом підвівся і промовив:

— Кармоді, людині у моєму становищі вічно надокучають різні благодійні товариства. Щороку я вношу щедрі пожертви у Кисневий Фонд для Злиденних Вуглецевих Підвидів. Також я роблю внески в Міжзоряний Фонд Перебудови, в Космічний Колонізаційний Дім і в Програму Порятунку Недорозвинених. Як на мене, то цього цілком досить, та й податків менше беруть.

— Гаразд,— раптом відчувши гордість, урвав Кармоді,— я не потребую вашої благочинності.

— Не перебивайте, будь ласка. Я казав, що цієї благочинності цілком досить для задоволення моїх гуманних інстинктів. Не люблю братися за персональні справи, бо там повно бруду й інтимності.

— Та я вже збагнув,— знову не втерпів Кармоді.— Гадаю, мені краще піти,— додав він, хоч і не мав щонайменшої уяви, куди йти і як туди дістатися.

— Я просив не перебивати,— нагадав Моделі.— Отже, як я вже сказав, не люблю братися за персональні справи. Але цього разу хочу зробити виняток і допомогти вам дістатися назад на вашу планету.

— З якого це дива? — запитав Кармоді.

— Примха. Щонайпростіша забаганка не без альтруїстичної підкладки. Отже...

— Невже?

— Якщо ви колись доберетеся додому, що, попри мою допомогу, вельми сумнівно, то передайте від мене послання.

— Залюбки передам. А кому?

— Кому ж, як не старому бороданеві, для якого я збудував планету? Сподіваюся, його ще не змістили?

— Не знаю,— відповів Кармоді.— З цього приводу точиться багато дискусій. Дехто каже, що він є, як і був, предвічний. Інші стверджують, що помер (хоч мені здається, що це слово вживають метафорично); а ще інші дотримуються думки, ніби його взагалі не існувало.

— Він і досі там,— переконано сказав Моделі.— Такого ломакою не вб'єш. А що він не показується, то це на нього схоже. Бо ж, знаєте, він гнівливий і сповнений високої моралі, за якою, на його думку, і люди мають жити. Буває лютий, а коли йому щось не сподобається, то просто на деякий час щезає з очей. А деколи показує свою делікатність. Знає, що люди не полюбляють, коли чогось забагато, будь то ростбіф, гарні жінки чи сам Господь. Отже, така вже в нього манера, образно кажучи, ховатися від кредиторів, поки він знову ввійде в моду.

— Ви, здається, добре його вивчили,— зауважив Кармоді.

— Ну, я мав доволі часу, щоб думати про нього.

— Вважаю за свій обов'язок зауважити,— зауважив Кармоді, що ваше уявлення про нього не збігається з тими теологічними поглядами, які мені доводилося чути. Думка, що Бог гнівливий, лютий...

— Але ж таким він і має бути,— не дослухав Моделі.— Ба більше! Він повинен бути вкрай емоційною істотою! Зрештою, такий, як ви і, гадаю, всі інші земляни.

Кармоді кивнув.

— От бачите! Він ясно сказав, що збирається творити за своїм образом і подобою. Так він, мабуть, і зробив. Скоро лиш ви з'явилися, я зразу примітив родинну схожість. Ви самі, Кармоді, маленький Бог, та не беріть цього близько до серця.

— Я ніколи з ним не бачився,— сказав Кармоді.— Не знаю, як передати ваше послання.

— Це ж так просто! — роздратовано вигукнув Моделі.— Коли повернетеся додому, лише виголосіть послання чітким твердим голосом.

— Звідки ви взяли, що він почує?

— Не почути він не може! — запевни? Моделі.— Розумієте, це його планета, і про її мешканців він виявляє щире піклування й турботу. Якби йому заманулося, щоб до нього звертались інакше, він неодмінно сказав би про це.

— Гаразд, виконаю ваше прохання. А що йому передати?

— Ну, не так уже й багато,— несподівано знітившись, сказав Моделі. — Він усе-таки був добрий і гідний чолов'яга, і мені трохи соромно, що я збудував йому таку планету. Не те щоб там, коли дивитись по суті, я щось напартачив. Планета цілком придатна для вжитку і все таке інше. Але той старий мішок таки повів себе по-джентльменськи. Тобто в ньому відчувалася школа, що подибуєш не так часто. Тому мене деколи тягне підремонтувати його планету безкоштовно, розумієте, задурно, це йому не коштуватиме ні цента. Якщо він пристане на мою пропозицію, то я зроблю з планети виставочний експонат, справжній рай. Я й справді, дозвольте вас запевнити, з біса вправний інженер, і зовсім

несправедливо судити про мене по тій халтурі, яку доводиться капарити заради цента.

— Передам,— запевнив Кармоді.— Та, кажучи відверто, я не вірю, щоб він пристав на вашу пропозицію.

— Я й сам не вірю,— похмуро кивнув Моделі.— Він упертий стариган і ласки ні від кого не потребує. Та все одно я хочу запропонувати, і то від щирого серця,— Моделі повагався, а далі додав:— Можете ще запитати, чи не захоче він завітати колись і перекинутися парою слів.

— А чому б вам не завітати до нього?

— Пробував кілька разів, але він не хотів мене бачити. Той ваш старий таки злопам'ятний! Та, може, колись пом'якшає.

— Може,— невпевнено сказав Кармоді.— Хай там як, я передам. Але якщо вам так хочеться порозмовляти з Богом, містере Моделі, то чому б не зустрітися з Меліхроном?

Моделі відкинув голову і розреготався:

— З Меліхроном! Отим недорікою? То напринджений, самозакоханий, абсолютно безхарактерний осел. Та про метафізику я краще дискутуватиму з собакою! Божество — з інженерної точки зору — це влада і нагляд, розумієте. А не якась там містика чи панацея від усіх болячок. Двох однакових Богів не існує. Чули таке?

— Ні, не чув.

— То затямте собі. Наперед ніколи не знаєш, коли така інформація придасться.

— Дякую,— сказав Кармоді.— Знаєте, досі я взагалі не вірив ні в якого Бога.

Моделі поглянув задумливо і сказав:

— Як на мене, існування Бога чи Богів очевидне й неминуче, віра в Бога така ж проста і природна, як віра в яблуко, і ці дві віри нічим не гірші одна від одної. Коли придивитись до

цього ближче, то на заваді віри стоїть лише одна річ.

— Яка саме?

— Принцип Діловитості, який іще більш фундаментальний, ніж закон тяжіння. Куди б ви в Галактиці не подалися, ви скрізь надибаєте продовольчий бізнес, будівельний бізнес, урядовий бізнес, заробляння грошей на війні і на прагненні до миру і таке інше. І, звичайно, Господнє діло, назване релігією. От ця галузь діяльності найбільше заслуговує на осуд. Я можу з рік розповідати про збочення і гидоти, якими торгують вірування, та я певен, що вам про це вже відомо. Згадаю лиш одну річ, яка лежить в основі всіх релігійних проповідей і, як на мене, є найвитонченішим збоченням.

— Що саме?

— Це всепроникний наріжний камінь лицемірства, на якому заснована віра. Поміркуйте: ні про кого не скажеш, що він ушановує, якщо відсутня нескута воля, тобто необмежена свобода. Й через те, що вона нескута, ця воля непослідовна і незбагненна, істинний дар Божий, властивість, яка саме й визначає стан свободи. Бути вільним — це незбагненний дивовижний стан, саме таким його задумали. Але що ж роблять релігії? Вони проповідують: "Гаразд, у вас є нескута воля,— отже, тепер виявляйте її і йдіть у рабство до Бога й до нас". Яке зухвальство! Бог, що й мухи не присилує, підноситься як верховний

рабовласник! Та від такої облуди кожна наділена душею істота мусить збунтуватися, бо ж має служити Богові лише за своїм велінням і розсудом або взагалі йому не служити, залишаючись вірною собі й своїм отриманим від Господа обдаруванням.

— Здається, я розумію ваші міркування,— сказав Кармоді.

— Я надто все ускладнив. Є набагато простіші причини відмовитися від релігії.

— Що за причини?

— Просто пригадайте собі релігійний стиль — бундючість, намови, єлейність, поблажливість, штучність, недоречність, занудність, сонми похмурих героїв і купи бадьорих гасел — якраз для старих бабів та невідлучених немовлят, і ні для кого більше. Не можу повірити, що Бог, з яким я запізнався, хоч коли-небудь навідується до церкви — в нього занадто вибагливий смак, надто він гнівливий, непоступливий і гордий. Не можу повірити, і це для мене вирішує все. Чому це я маю ходити туди, куди і сам Господь не завітав би?

РОЗДІЛ 14

Поки Моделі конструював машину для повернення на Землю, Кармоді був полишений сам на себе. Його відразу ж почала гризти нудьга. Моделі міг працювати тільки на самоті, а Виграш, очевидно, знову впав у сплячку. Молоді інженери Орін та Бруксайд були тупуваті й нічим, крім своєї роботи, не цікавилися. Так що Кармоді ні з ким було й перемовитись. Тому й він намагався хоч якось заповнити дозвілля. Навідався на атомобудівельний завод і там покірно вислуховував пояснення червоновидого майстра:

— Раніше все робилося руками. Тепер механізовано, але технологія та сама. Спочатку беремо протон і додаємо до нього нейтрон,

використовуючи патентований енергоз'єднувач містера Моделі. Потім стандартною мікрокосмічною центрифугою розкручуємо по місцях електрони. Далі вводимо всяке зілля: м'ю-мезони, позитрони і таке інше. І на цьому все.

— На атоми золота чи урану у вас великий попит? — запитав Кармоді.

— Недуже. Надто дорого. Ми переважно випускаємо атоми водню.

— А як щодо антиматерії?

— Особисто я ніколи не вбачав у ній якогось пожитку,— відповів майстер.— Та містер Моделі працює із нею, розробляючи додаткові теми. Звичайно, антиматерію виробляють на іншому заводі.

— Звісна річ,— погодився Кармоді.

— В контакті з нормальними атомами та штука вибухає.

— Так, знаю. Затарювати, мабуть, клопітно.

— Ні, не дуже,— запевнив майстер.— Ми пакуємо її в нейтральний картон.

Вони йшли далі поміж велетенських машин, а Кармоді думав, що б його ще сказати. Нарешті запитав:

— Протони й електрони ви самі виробляєте?

— Ні, з дріб'язком містер Моделі не мав охоти морочитись. Усе субатомне нам поставляють субпідрядники.

Кармоді засміявся, майстер підозріло зиркнув на нього. Вони й далі ходили, аж поки в Кармоді заболіли ноги. Він стомився, знудився і почав дратуватись. Тут слід чудуватися, переконував він себе. Бо ж він там, де виробляють атоми і де є окремі потужності для виробництва антиматерії! А є ще й гігантська машина для екстракції космічних променів з простору. Рафінує й затарює їх у контейнери. Крім того, термозонд для оздоровлення старих зірок, а якраз ліворуч...

Все марно. Прогулянка по заводу Моделі викликала в Кармоді таку ж нудьгу, як свого часу екскурсія на сталеливарний завод у Гарі, штат Індіана. І такий же приплив похмурої втоми, німого протесту він відчував після благоговійних годин ходіння тихими коридорами Дувру, Прадо, Британського музею. Він подумав, що чудесами можна дивувати лише тоді, коли їх небагато. Людина зберігає непохитну вірність самій собі та своїм інтересам. Людська вдача незмінна, навіть коли саму людину несподівано закинути на Тімбукту, або на Альфу Центавра. І, будучи безмежно відвертим із собою, Кармоді зрозумів, що він з більшою втіхою летів би з трампліна у Стоу або ж проводив яхту під мостом Пекельні Ворота, ніж споглядав найграндіозніші чудеса Всесвіту. Йому було соромно, але змінити свою вдачу він не міг.

— Мабуть, я не з породи Фаустів,— сказав він сам собі.— Всі таємниці Всесвіту розкладені переді мною, як старі газети, а я мрію про погожий лютневий ранок у Вермонті і неторканий сніг.

На мить йому стало тоскно, а потім усе в ньому збунтувалося: "Зрештою, навіть Фаустові не доводилося мандрувати серед цього мотлоху, наче це виставка творів Давніх Майстрів. Якщо мені не зраджує пам'ять, йому довелося протерти не одну пару штанів у пошуках істини. Якби диявол дозволив до всього доступитися легко, то й Фауст, мабуть, облишив би пізнання й узявся за альпінізм або ще за щось".

Трошки подумавши, він сказав:

— Зрештою, що там аж такого в цих таємницях Всесвіту? Просто носяться з ними, як бозна з чим. Коли підступаєш до них, то бачиш, що там і дрібки нема того добра, на яке сподівався.

Від цих, може, й не зовсім правильних думок Кармоді стало ліпше. Проте нудьга не минала. А Моделі й далі не показувався на люди. Час минав нестерпно повільно, про його реальний плин судити було неможливо, але в Кармоді склалося враження, що час тягнувся і тягнувся, виливаючись у дні, тижні, може, й у цілий місяць. Деколи в душу закрадалося передчуття, що й Моделі нелегко виконати те, що він з такою легкістю обіцяв. Мабуть, простіше збудувати нову планету, ніж відшукати стару. Усвідомлюючи складність завдання й кількість несподіваних проблем, що поставали під час його розв'язання, Кармоді занепав духом.

Одного — умовно кажучи — дня він бачив, як Орін та Бруксайд споруджують ліс, замовлений приматами планети Кетс II замість старого, знищеного метеоритом. За новий ліс уже повністю розплатилися з школярських пожертв — зібрали кругленьку суму для виконання по вищій категорії. Коли інженери та робітники пішли, Кармоді вирішив прогулятися. Дивувався, наскільки добротно Моделі та його підлеглі можуть виконати роботу, коли не хапаються стрімголов, бо ліс був перлиною творчого й продуманого підходу до справи. Там були галявинки для прогулянок, затінені широколистими кронами, а пружний покритий травою суглинок вабив походити босоніж і тішив око. Дерева неземних порід, але дуже схожі. Тому Кармоді вирішив називати їх по-земному, не звертаючи уваги на відмінності. В лісі переважали високі зрілі дерева, а низького поросту й кущів було лише стільки, щоб не знудитись. То тут, то там його прорізували світлі стрімкі потоки не більше трьох футів глибиною. Було там неглибоке темно-синє озерце, оточене густими соснами або чимось на них схожим. А ще було там мініатюрне болітце, зарослe мангровими кущами та кипарисами, подекуди височіли гевеї, магнолії, верби й довільно розкидані кокосові пальми. Віддалік від мочарів, на сухішій місцині, розташувався гай, де можна було натрапити на дикі сливки або черешні, каштани, горіхи

пекани, помаранчеві дерева, японську хурму, фінікові пальми і смокви. Для пікніку краще не вигадаєш.

Не залишили поза увагою й атавістичні потреби недавніх деревних мешканців. Юні примати могли гасати вгору і вниз по пряморослих берестах та сикоморах, грати в квача на гіллястих дубах і лаврах або ж безтурботно гойдатися на плетиві винограду й ліан, що з'єднували собою верхівки дерев. Не проминули й інтересів старшого покоління — для них виготовили гігантські секвойї, де у височині, далі від гамірної малечі, зручно було дрімати або грати в карти.

Вигоди лісу цим не обмежувалися. Навіть такий недосвідчений спостерігач, як Кармоді, міг зауважити, що в маленькому лісі створено просту, приємну й доцільну екосистему. Були там птахи, тварини й інші істоти. Були там квіти і некусючі бджоли, щоб запилювати їх і збирати нектар, були й потішні ведмежата, щоб красти бджолиний мед. Були гусениці, щоб ласувати квітами, і барвистокрилі птахи, щоб частуватися гусінню, меткі руді лисиці, щоб пожирати птахів, і ведмеді, щоб пожирати лисиць, і примати, щоб їсти ведмедів. А що примати Кетса також помирали, і їх гідно, але без зайвої метушні ховали в неглибоких лісових могилах без домовин, то їх споживали гусінь, птахи, лисиці, ведмеді і навіть один чи два види квітів. Таким чином, кетсіани були невіддільною частиною лісового коловороту життя і смерті, і це їм дуже подобалося, бо ж у них було вроджене бажання брати в усьому участь.

Кармоді дивився на це все, прогулюючись удвох із Виграшем — казанком у руці,— із сумом згадуючи свою далеку домівку, як раптом позаду шелеснула гілка. Вітру не було, а всі ведмеді купалися в ставку. Кармоді поволі обернувся, знаючи, що там щось є, але не бажаючи з ним зустрічатися. Щось там і справді було. Істота в бахматому сірому космічному скафандрі з пластику, в черевиках як у Франкенштейна, в прозорій бульбашці шолома і з добрим десятком інструментів, зброї та приладів, що теліпалися біля пояса.

Кармоді у цій прояві одразу розпізнав землянина — хто ще міг так вирядитися! Позаду і правіше від землянина була ще одна постать, стрункіша і в схожому одязі. Кармоді одразу розпізнав у ній земну жінку, до того ж доволі привабливу.

— Господи! — вигукнув Кармоді.— Як це вас, люди добрі, занесло саме сюди?

— Не так голосно! — просичав землянин.— Дякувати Богові, ми вчасно встигли. Але боюся, що найнебезпечніше ще попереду.

— У нас є хоч який-небудь шанс, тату? — запитала дівчина.

— Шанси є завжди,— з похмурою усмішкою відповів чоловік,— хоч я на них не покладався б. Та доктор Меддокс усе ж якось зарадить.

— У нього розумна голова, правда, тату? — запитала дівчина.

— Ще б пак, дівчинко,— лагідним голосом відповів чоловік.— Док Меддокс не має собі рівні. Але на цей раз він, тобто ми, задалеко зайшли.

— Я певна, що ми не зіб'ємося з шляху,— сказала дівчина з безтурботністю, від якої щеміло в серці.

— Мабуть. Так чи інакше, ми ще покажемо, що й у нас є лій у голові. — Він обернувся до Кармоді, риси його обличчя посуворішали.— Сподіваюся, приятелю, що ти цього вартий. Троє людей важать життям заради тебе.

На таке важко було щось заперечити, та Кармоді й на думку не спадало заперечувати.

— Всі за мною, слід в слід, швидко на корабель,— скомандував чоловік.— Док Меддокс видасть нам оцінку становища.

Витягши з-за пояса тупорилий пістолет, чоловік попрямував через ліс. Дівчина пішла за ним, кинувши Кармоді підбадьорливий погляд через плече. Кармоді рушив за нею.

РОЗДІЛ 15

— Гей, постривайте хвилинку, що все це означає? — спитав Кармоді, крокуючи через ліс за людьми в скафандрах.— Хто ви такі? Що ви тут робите?

— Лишенько! — зашарівшись, вигукнула дівчина. Ми так забігались, що навіть не назвали себе! Ви, певне, маєте нас за несосвітенних нечем, містере Кармоді!

— Ну що ви,— чемно заперечив Кармоді.— Та все ж мені хотілося б знати... себто дізнатися... ну, ви знаєте, що я маю на увазі.

— Звичайно, знаю,— сказала дівчина.— Я — Авіва Крістіансен, а це мій батько — професор Ларс Крістіансен.

— Без "професора",— грубувато сказав Крістіансен.— Називайте мене просто Ларс, або Кріс, або як вам іще заманеться.

— Ну досить, тату,— з напускною вередливістю сказала Авіва.— До речі, містере Кармоді...

— Мене звати Том.

— Нехай Том,— поправилася Авіва, мило червоніючи.— Так про що я? Ага, тато і я пов'язані з ЗАМП, тобто Земною Асоціацією Міжзоряного

Порятунку — контори в Стокгольмі, Женеві й Вашінгтоні, округ Колумбія.

— Боюсь, що ніколи не чув про цю організацію,— признався Кармоді.

— Нічого дивного,— заспокоїла Авіва.— Земля тільки ступила на поріг міжзоряних досліджень. А нові джерела енергії, що набагато перевершують відомі вам примітивні атомні установки, що й дотепер не вийшли за стадію експерименту в будь-якій земній лабораторії. Та незабаром космічні кораблі, пілотовані землянами, полетять до найвіддаленіших куточків Галактики, і тоді настане нова ера міжнародного миру й співробітництва на нашій втомленій старенькій планеті.

— Настане? — перепитав Кармоді.— Як це?

— Бо вже не буде через що воювати,— пояснила Авіва, трохи задихавшись, бо якраз продиралася крізь низький підлісок.— У Космосі, як ви могли зауважити, незліченна кількість світів, великий простір і для всіляких соціальних експериментів, і для всього, що лише заманеться. Так що людська енергія знайде вихід назовні, замість марнуватись у земній колотнечі, що набуває форми катастрофічних винищувальних війн.

— Мала вам торочить що треба,— сказав Ларс Крістіансен своїм хрипким, дружнім, переконливим босом.— Може, й плеще, як вітрогонка, але вона в мене доктор філософії й нахапала півкопи вчених ступенів для підтримки своїх теревенів.

— А мій татусь розмовляє, як шибеник,— спалахнула Авіва,— хоч у нього в шухляді три Нобелівські премії.

Батько й дочка обмінялися поглядами, в яких світилися одночасно і виклик і ніжність.

— Хай там що,— вела далі Авіва,— але все й справді так чи, радше, стане таким через кілька років, і все це завдяки докторові Меддоксу, з яким ви незабаром познайомитеся.— Авіва повагалася, відтак додала притишеним голосом: — Гадаю, що не викажу великої таємниці, коли скажу вам, що доктор Меддокс— е-е... мутант.

— Дурниці! Не треба боятися цього слова,— гримнув Ларс Кристіансен.— Мутант може ні в чому нам не поступатися, а щодо доктора Меддокса, то він узагалі десь у тисячу разів перевершує нас!

— Власне, доктор Меддокс обгрунтував і здійснив наш зоряний політ,— вела далі Авіва.— Розумієте, він прозирнув у майбутнє (як це йому вдається, не знаю) і дійшов висновку, що незабаром, коли в недалекому майбутньому відкриють дешеву, невичерпну енергію в безпечній транспортабельній формі, космічні кораблі з'являтимуться скрізь! І багато люду поспішить у космос без належного обладунку, або без навігаційних приладів, або ж без...

— Дурні недопечені,— сухо прокоментував Кристіансен.

— Тату! Все одно тим людям потрібна буде допомога. А Галактична Рятівна Патрульна Служба з'явиться лише через (він дуже докладно вирахував) 87 238 874 роки. Тепер зрозуміло?

— Зрозуміло,— сказав Кармоді,— ви втрьох усвідомили проблему і... і взялися за її вирішення.

— Так,— спокійно підтвердила вона,— ми взялися за її вирішення. Тато дуже самовідданий у служінні ближньому, хоча це нелегко помітити через його бурчання. А де тато, там і я. Щодо доктора Меддокса... ну, скажу так: якраз він з-поміж усіх відомих мені людей найповніше реалізував свої обдарування.

— Атож, такий він і є — у козирях ходить,— спокійно підтвердив Ларс Кристіансен.— З ним ціла історія. Мутації, як правило, дають негативні наслідки, це для вас не таємниця. Одна або дві з тисячі виявляються справжніми самородками, а не піритом. У випадку з доктором Меддоксом йдеться про цілу низку мутацій у родині — здебільше сприятливих, але абсолютно незбагненних.

— Ми підозрюємо прихильне втручання прибульців із космосу,— майже пошепки сказала Авіва.— Генеалогія сім'ї Меддоксів сягає в глибину лише двох століть. Дивна історія. Аеліл Мадокксе, прадід Меддокса, був шахтарем з Уельса. Майже двадцять років працював він у шахті Аулд Грінджі, про яку ходили недобрі чутки, і він один з небагатьох зберіг добре здоров'я. Закінчив там працювати 1739 року. Недавно, коли відновили видобуток на Аулд Грінджі, поряд відкрили багатющі Скаттервейльські уранові родовища.

— Звідти, мабуть, усе й почалося,— втрутився Кристіансен.— Сліди сім'ї віднайшлися 1801 року в містечку Оахака в Мексіці: Томас Мадокксе (як він тоді писався) одружився з чарівною і гордовитою Тересітоюде Вальдес, графинею Арагонською, власницею розкішної гасієнди в південній Мексіці. Ранком 6 квітня 1801 року Томас якраз об'їжджав череду, коли за дві милі від ранчо впала Ла Естрелья Роха де Муерте — Червона Зірка Смерті. Згодом виявилось, що це велетенський радіоактивний метеорит. Томас і Тересіта були серед небагатьох, що вижили.

— А далі,— перехопила розповідь Авіва,— перенесемося у 1930 рік. Наступне покоління Меддоксів, досить зубожіле, переселилося в Лос-Анджелес. Ернст Меддокс, дід доктора, продавав лікарям і дантистам модну штукенцію. Вона називалася "Рентгенівська машина". Принаймні протягом десяти років Меддокс демонстрував цю машину двічі на тиждень, стаючи між трубкою та екраном. Незважаючи на величезну дозу жорсткого опромінення, а може, й завдяки їй, він дожив до дуже похилого віку.

— Його син,— повів далі Лаос,— невідомо з яких міркувань 1935 року подався в Японію і став дзен-будистським ченцем. Всі роки війни він тулився в цукцурі, тобто в комірчині покинутого напівпідвалу, не промовивши жодного слова. Місцеві мешканці не звертали на нього уваги, вважаючи за ексцентричного пакистанця. Напівпідвал Меддокса був у Хіросімі, якраз за 7,9 милі від епіцентру атомного вибуху 1945 року. Одразу ж після вибуху Меддокс покинув Японію і подався в монастир Гуй-Шен, збудований на найнеприступнішій вершині Північного Тібету. За свідченням одного англійського туриста, що якраз перебував там, лами чекали на прихід Меддокса! Там він оселився і присвятив себе вивченню деяких тантр. Одружився з дівчиною кашмірської королівської крові, від якої мав одного сина, і це був Оуен, наш доктор. Сім'я перебралася з Тібету в Сполучені Штати за тиждень до початку агресії з боку Червоного Китаю. Оуен отримав освіту в університетах Гарварда, Йєля, Лос-Анджелеса, Оксфорда, Кембріджа, Сорбонни й Гайдельберга. А як ми з ним зустрілися, то взагалі дивовижна історія, почуєте її, коли буде зручніша нагода. Ми вже біля корабля, і не будемо марнувати час на теревені.

На маленькій галявинці Кармоді побачив величний космічний корабель, що стримів, як хмарочос. На ньому виділялися стабілізатори, дюзи, люки та багато інших виступів. Перед кораблем на розкладному стільці сидів чоловік трохи старший середнього віку, з зичливим обличчям, поораним глибокими зморшками. З першого погляду можна було впізнати, що це і є Меддокс-Мутант, бо на кожній руці вія мав по сім пальців, а чоло здіймалося величезною ґулею, щоб умістити надмір мозку. Меддокс статечно підвівся (п'ять ніг!) і привітно кивнув.

— Ви з'явилися в останню хвилину,— сказав він.— Лінії поля несприятливих сил близькі до перетину. Швидше в корабель, всі! Нам слід негайно обгородитися силовим щитом.

Ларс Крістіансен закрокував уперед, занадто гордий, щоб бігти. Авіва взяла Кармоді під руку, і Кармоді відчув тремтіння гнучкого тіла вродливої дівчини. Принадні обриси цього тіла не могла приховати

безформна сіра тканина скафандра. Сама Авіва, здавалося, цього не усвідомлювала.

— Ситуація недобра,— пробурмотів Меддокс, складаючи свій парусиновий стілець і несучи його в корабель.— Мої розрахунки допускають такі випадки перетину траєкторій, але оскільки це все-таки нескінченні комбінації, то їхню конфігурацію передбачити неможливо. Що ж, робімо що можемо. Перед широким вхідним люком Кармоді затримався.

— Даруйте, але мені слід би попрощатися з містером Моделі,— сказав він Меддоксові.— А може, й порадитися з ним. Він був вельми люб'язний і навіть шукав способу повернути мене на Землю.

— Моделі! — вигукнув Меддокс, обмінюючись промовистим поглядом з Крисгіансеном.— Я підозрював, що то його рука!

— Схоже на його підступи,— роздратовано докинув Кристіансен.

— Що ви маєте на увазі? — запитав Кармоді.

— Я маю на увазі,— відповів Меддокс,— що ви жертва й пішак у таємній змові, що охопила принаймні сімнадцять зоряних систем. У нас немає часу на пояснення, та повірте, на карті стоїть не дише ваше і наше життя, але й життя кількох десятків мільярдів гуманоїдів, переважно світлошкірих і синьооких!

— Ох, Томе, швидше, швидше! — кричала Авіва, тягнучи його за руку.

— Гаразд,— сказав Кармоді,— та все ж я сподіваюся отримати повне і вичерпне пояснення.

— Отримаєте,— запевнив Меддокс, коли Кармоді Зайшов у люк.— Отримаєте отут, одразу ж.

Кармоді швидко обернувся, зачувши в голосі Меддокса тінь погрози. Пильно глянув на мутанта і здригнувся. Ще раз подивився на своїх рятівників і неначе вперше побачив їх.

Людській уяві властиво для повноти сприймання домальовувати образ. Кілька кривих вистачає для зображення гори, десяток ламаних ліній викликає в уяві біжучу хвилю. Кармоді переніс свою увагу на деталі — й створений уявою образ почав розпадатися. Він побачив, що миловиді Авівині очі — стилізована омана, позбавлена живого блиску, подібна до малюнка очей на крильцях метелика. Ларсова нижня третина обличчя — просто темно-червоний овал, розділений темнішою рискою, нею зображувався рот. Пальці Меддокса, всі сім, були намальовані на рівні стегон просто на тілі. Образ розпався дощенту. Кармоді побачив тонку чорну лінію, схожу на тріщину в підлозі, що з'єднувала усіх трьох з кораблем. Він застиг, дивлячись, як усі троє підходять до нього. Тепер у них не було ні рук, ні ніг, ні очей, ні ротів — були заокруглені згори безликі циліндри, вправно, але грубувато підроблені під людину. Позбавлені функціональних частий тіла, вони самі були частинами і тепер виконували свою єдину функцію. На диво точні й жахливі відповідники трьох пальці" велетенської руки, вони рухалися з безкостою гнучкістю, маючи намір глибше загнати його в чорну утробу корабля.

Корабля? Кармоді вивернувся від трійці й метнувся до виходу. Але люк знизу і згори оперився гострими зубами, злегка відкрився і почав змикатися. Як йому могло здатися, ніби то метал? Чорні лискучі боковини корабля взялися складками і почали скорочуватися. Ноги Кармоді в'язли в губчатій, липучій підстилці, а три пальці оточували його, відрізаючи шлях до все меншого квадрата денного світла. Кармоді борсався з відчаєм мухи, що потрапила в павучі тенета {аналогія повна, та здогадався про це він запізно). Він боровся запекло, але безрезультатно. Квадрат денного світла перетворився на овал,

зволожився і зменшився до розмірів бейсбольного м'яча. Три циліндри обхопили Кармоді, і він уже не міг відрізнити їх один від одного.

Настала агонія, вона посилювалася тим, що стіни й стеля космічного корабля (чи кат його зна чого), зволожуючись і червоніючи, змикалися я поглинали його. Порятунку не було. Безпорадний Кармоді не міг ні поворухнутися, ні крикнути — йому не залишилося нічого іншого, як знепритомніти.

РОЗДІЛ 16

Немов із незмірної далечини Кармоді почув голос:

— Ну як, лікарю? Можна на щось сподіватися?

Кармоді впізнав голос. Це був Вираш.

— Я заплачу за все,— сказав інший голос. Кармоді впізнав у ньому Моделі.— Як ви гадаєте, є ще якась надія?

— Врятувати можна,— почувся третій голос, мабуть, лікаря.— Можливості медицини безмежні, обмежені можливості пацієнтів, але це вже їхня слабість, а не наша. Кармоді силкувався розплющити очі або відкрити рот, але ні повіки, ні губи йому не корилися.

— Отже, випадок серйозний, так? — допитувався Вираш.

— Важко відповісти однозначно,— сказав лікар.— Для точної відповіді ми повинні уточнити поняття. З медициною як з наукою, наприклад, легше мати справу, ніж з медичною етикою. Вважається, що ми, члени Галактичної Асоціації Медиків, повинні зберігати життя. Вважається також, що нам слід діяти в інтересах того конкретного виду, який ми лікуємо. Що ж накажете робити, коли ці два імперативи взаємосуперечні? Наприклад, уїчі з планети Девін V звертаються до

лікаря, щоб вилікувати їх від життя і допомогти досягнути заповітної мети — смерті. Ситуація, дозвольте сказати, збіса тяжка, і вилікувати уїчів можна тільки тоді, коли вони вже старі і кволі. А що скаже медична етика з приводу такого дивного відхилення від норми? Виконувати прохання уїчів й учиняти акт, що викликає осуд майже в кожному закуткові Галактики? Чи дотримуватись наших норм, прирікаючи уїчів на животіння, далебі, гірше за смерть?

— Який це має стосунок до Кармоді? — запитав Моделі.

— Майже ніякого. Але я гадав, що це зацікавить вас і допоможе зрозуміти, чому ми вимушені правити високі гонорари.

— А Кармоді в серйозному стані? — наполягав Вираш.

— Тільки про мертвого можна сказати, що стан його справді серйозний,— заспокоїв лікар.— Проте навіть тоді бувають винятки. Пентатаналуну, наприклад, у побуті називають смертю-п'ятиденкою, а насправді вона не важча за звичайну застуду, дарма що говорять про неї зовсім протилежне.

— Так що з Кармоді? — втрутився Моделі.

— Можна незаперечне констатувати, що він не мертвий. Він у стані глибокого шоку або у дуже подібному до нього. Іншими словами, він, користуючись просторіччям, знепритомнів.

— А повернути його до тями ви можете? — запитав Вираш.

— Ви не чітко формулюєте свою думку,— сказав лікар.— Моя робота досить складна і без того, щоб...

— Я маю на увазі, чи можете ви повернути його до звичайного стану, — виправився Вираш.

— Гм! Замовлення не з маленьких, це ви й самі збагнете, якщо трошки помізкуєте. Що таке його звичайний стан? Чи хтось із вас знає? Чи сказав би сам пацієнт, якби вдалося якимось чудом проконсультуватися з ним? З мільйона невловимих змін особистості, що з них деякі відбуваються за єдиний удар серця, як нам вилучити найпритаманніший стан пацієнта? Чи втрачена особистість не схожа на втрачену секунду — те, до чого ми можемо наблизитись, але відтворити його цілком не вдається ніколи? Це, джентльмени, таки неабияке питання.

— Збіса важке,— сказав Моделі.— Скажімо, якщо можна, ви просто відтворите його якомога ближчим до того, чим він був. Це дуже складно?

— Не для мене,— запевнив лікар. У мене досить солідний стаж роботи за фахом. Я призвичаївся до найжахливіших видовищ, звик до найогидніших процедур. Звичайно, це не свідчить про те, що я зачерствів. Просто сумна необхідність привчила мене спокійно ставитися до тяжких для душі процедур, які трапляються в моїй практиці.

— Господи, док! — зойкнув Виграш.— Що ви збираєтесь робити з моїм дружком?

— Потрібно оперувати,— відповів лікар.— Єдиний гарантований вихід. Я, якщо вжити просторічні терміни, розріжу Кармоді і покладу його частини тіла й органи в консервуючий розчин. Потім розм'якшу їх у слабкому розчині К-5. Через відповідні отвори відокремлю мозок і нервову систему. Далі хід лікування вимагає під'єднати нервову систему і мозок до Імітатора Життєвих Процесів і пропустити через кожен синапс ретельно дозовану кількість електричних імпульсів. Так нам удасться виявити можливі пошкодження, несправні клапани, закупорки і таке інше. Якщо там усе гаразд, то роз'єднаємо мозок і доберемося нарешті до вузла взаємодії розуму й тіла. Ретельно вилучивши його, перевіримо зовнішні та внутрішні зв'язки. Якщо й тут порушень не

виявиться, то відкриємо камеру вузла взаємодії, перевіримо, безперечно, на щільність і проведемо замір рівня свідомості. Якщо рівень понижений або ж свідомість спрацьована (в таких випадках це спостерігається найчастіше), то проаналізуємо залишок і підготуємо нову заправку. Перевіримо її по всіх параметрах і введемо в камеру. Після цього всі частини тіла сполучимо докупи, і пацієнт готовий до реанімації в Імітаторі Життєвих Процесів. Оце й усе.

— О-о-ой! — видихнув Виграш.— Я і пса так не лікував би!

— Я також ні,— запевнив лікар.— Принаймні доти, поки собакоподібні досягнуть відповідного рівня розвитку. Ви даєте згоду на операцію?

— Так...— розмірковував Виграш.— Нам не випадає просто так покинути його в непритомному стані, правда?

— Звісно, не випадає,— погодився Моделі.— Бідолашний так розраховував на нас, і ми не повинні обманути його сподівань. Лікарю, виконуйте свій обов'язок!

Протягом усієї розмови Кармоді боровся зі своїм безвладним і нерухомим тілом. Він слухав з усе дужчим жахом, і в ньому міцніла думка, що ворогам і не снилося те лихо, яке можуть заподіяти йому друзі. Титанічним зусиллям він розплющив повіки і відклеїв язик від піднебіння.

— Ніякої операції! — прохрипів він.— Тельбухи повипускаю за вашу кляту операцію!

— Прийшов до тями,— з видимим задоволенням констатував лікар.— Деколи, знаєте, словесний опис операційної процедури в присутності пацієнта виліковує краще, ніж сама операція. Це, звичайно, ефект нейтральної терапії, проте легковажити ним не слід.

Кармоді зробив спробу підвестися, а Моделі допоміг йому стати на ноги. Вперше подивився на лікаря і побачив високу, худу і сумовиту людину, одягнуту в чорне, дуже схожу на Авраама Лінкольна. Вираш уже не був казанком. Мабуть, унаслідок переживань він обернувся на гномика.

— Якщо я буду потрібен, пошліть за мною,— відкланявся лікар.

— Що це було? — запитав Кармоді.— Космічний корабель, якісь люди...

— Ми вчасно витягли тебе з біди,— сказав Вираш.— То був ніякий не космічний корабель, дитинко.

— Знаю. А що ж це?

— Це і є ваш хижак,— пояснив Моделі.— Ви полізли йому просто в пащу.

— Мабуть, так воно й було,— погодився Кармоді.

— І ледь не втратили єдиний шанс повернутися на Землю, вів далі Моделі.— Вам краще сісти, Кармоді. Шанси у вас тепер незначні, і жоден з них не дуже обнадійливий. Кармоді сів.

РОЗДІЛ 17

Передусім Моделі розповів про хижаків, про їхні обряди і звичаї, натуру й норови, викрутні й хитрощі. Для Кармоді зажило дізнатися, що з ним сталося й чому, навіть якщо він дізнається вже опісля всього.

— Надто коли дізнаєшся опісля всього,— докинув Вираш. Моделі пояснив, що як для кожного чоловіка існує жінка, так і для кожного

живого організму існує хижак. Великий Ланцюг Поїдання (поетичний образ динамізму життєвої цілісності у Всесвіті) не повинен уриватися хоча б з причин внутрішньої необхідності, якщо не задля іншого. Життя, як відомо, передбачає творіння, а творіння немислиме без смерті. Таким чином…

— А чому творіння немислиме без смерті? — запитав Кармоді.

— Не задавайте дурних запитань. На чому я зупинився? Ага. Таким чином, виправдовується убивство, хоч деякі його супровідні обставини не викликають особливого захоплення. Істота у своєму природному середовищі живиться деякими іншими істотами, а нею живляться ще інші істоти. Цей процес, як правило, такий природний і простий, так досконало зрівноважений, що і хижак, і здобич воліють тривалий час не помічати його, натомість скеровуючи свою увагу на служіння мистецтву, збір земляних горіхів і роздуми про Абсолют або щось інше, цікаве для даного виду. Так воно й має бути, бо Природа (уявімо її підстаркуватою дамою в чорнім строї сільського крою) не любить, щоб її закони і правила ставали темою пересудів на вечірках, на базарі, на конклаві чи будь-де взагалі. От ви, Кармоді, випадково вийшовши з-під контролю й регулювання з боку рідної планети, все ж не уникли невблаганного Закону Існування. Якщо в неосяжних просторах Всесвіту хижака для вас не існує, то його слід знайти. Якщо ж його не можна знайти, то слід створити.

— Ну, добре,— сказав Кармоді.— Але той космічний корабель, ті люди…

— …були не тим, чим здавалися,— докінчив Моделі.— Пора вам збагнути.

— Уже збагнув.

— Вони якраз були нерозривною єдністю, істотою, створеною саме для вас, Кармоді. Це ваш хижак, і він майже класично діяв за простими, нормальними Законами Хижацтва.

— Як це? — запитав Кармоді.

— Так от,— зітхнув Виграш.— Ти дуже вдало запитав! Ми можемо нарікати на долю і на світ, але зрештою нам незмінно відповідають: так воно є.

— Я про інше,— відмахнувся Кармоді.— Мене цікавить суть Закону Хижацтва.

— Даруй, не так тебе зрозумів,— вибачився Виграш.

— Гаразд,— утішив його Кармоді.

— Дякую,— сказав Виграш.

— Нема за що. Я не хотів... Ні, я таки хотів! Що це за прості, нормальні Закони Хижацтва?

— Вам треба обов'язково знати? — запитав Моделі.

— Так, боюся, що треба.

— Коли ви починаєте запитувати,— посуворішав Моделі,— то хижацтво перестає бути простим і нормальним, і навіть його статус закону ставиться під сумнів. Знання про хижацтво притаманне кожному організмові як руки, ноги, голова, та важить більше. Воно, бачите, фундаментальніше, ніж закони науки, і тому не підлягає спрощенню й профанації. Бо навіть питатися про таке — це вже отримати відповідь, далеку від істини.

— І все ж таки, гадаю, я повинен знати про хижацтво якомога більше,— наполягав Кармоді.— Надто те, що стосується мене.

— Так, ви, безперечно, повинні знати,— погодився Моделі.— Вірніше, вам слід було знати, що аж ніяк не одне й те саме. Попробую пояснити.

Моделі заклопотано потер чоло і почав:

— Ви їсте, тому їдять вас. Таке вам відомо. Але яким, власне, чином вас з'їдять? Як вас вислідять, схоплять, заб'ють і приготують? Подадуть вас просто з печі, приморожeним чи при кімнатній температурі? Це, очевидно, залежатиме від уподобань того, хто вами смакуватиме. Чи скочить той хижак з вигідної для себе висоти на вашу беззахисну спину? Чи викопає вам яму, сплете павутину, викличе на герць або ж метнеться з кігтями напоготові? Це залежить від натури хижака, яка визначає його будову й спосіб дії. Натура ця обмежена і відповідає потребам вашої власної натури, що, як і його, зрештою, наділена нескутою волею і тому незбагненна.

Тепер про деталі. Стрибки, кидання або ж плетіння — найпростіші прийоми, проте вони втрачають ефективність, коли застосовуються проти жертви, обдарованої пам'яттю. Ось така істота, як ви, Кармоді, один раз викрутившись від простацького смертельного нападу, вже знов на обман не піддасться.

Хай там як, але Природа не йде найпростішим шляхом. Сказано, що Природа не без інтересу зацікавлена в ілюзіях, які є прямим шляхом до смерті і народження. Таке важко заперечити. Дотримуючись цієї концепції, ми бачимо, що ваш хижак мусив удатися до складних маневрів, щоб заманити в пастку таку складну істоту, як ви.

Є ще інші проблеми. Ваш хижак задуманий не тільки на те, щоб вас з'їсти. Припустимо, що в його житті ви єдина найзаповітніша мета, але ж він, як і ви, володіє нескутою волею, тому він не обмежений строгою

логікою поїдальної функції. Хатня миша може подумати, що сова, яка поселилася в кроквах, задумана і створена тільки на те, щоб полювати на мишей. Проте ми знаємо, що у сови на думці буває також інше. Це однаково притаманне всім хижакам, у тому числі й вашому. Звідси ми робимо важливий висновок: всі хижаки функціонально недосконалі через свою нескуту волю.

— Ніколи б так не подумав,— сказав Кармоді.— Це стане мені в пригоді?

— Не дуже. Але я вважав, що вам все одно слід знати. Бачите, вам, можливо, ніколи й не вдасться практично скористатися хижаковою недосконалістю, справді, вам, може, ніколи й не випаде довідатись про неї. Є ситуації, в яких ви просто хатня миша. Можете, почувши шум крил, знайти дірку й шмигнути в неї, але ніколи не зможете проаналізувати натуру, обдарування і вади сови.

— Це просто чудово! — з гострим сарказмом сказав Кармоді.— Вбили наповал на самому початку. Або ж, користуючись вашою термінологією, можна вважати, що мене з'їли, навіть не настромивши на виделку.

— Нерви, нерви,— стримав його Вираш.— Не такий чорт страшний.

— А який він страшний? Чи може хтось із вас порадити щось путнє?

— Саме це ми й намагаємось зробити,— запевнив Моделі.

— Тоді хоч скажіть, який мій хижак на вигляд. Моделі похитав головою:

— Абсолютно неможливо. Ви гадаєте, жертва може навчитися розпізнавати хижака? Якби могла, то стала б безсмертною!

— А це проти правил,— виткнувся Вираш.

— Хоч натякніть мені, принаймні,— просив Кармоді.— Він завжди тиняється під виглядом космічного корабля?

— Звичайно, ні,— сказав Моделі.— З вашого погляду він перевертень. Та ви колись чули, щоб миша лізла в щелепи змії, або щоб муха сідала на язик жабі, або щоб оленя паслося між лапами тигра? Ось у чому суть хижацтва! Ви повинні запитати себе: що приваблює обдурені жертви, що їм увижається попереду? А у вашому випадку — що ж було перед вами насправді, коли ви розмовляли з трьома хижаковими пальцями і полізли за ними просто в його пащу!

— Я гадав, що це люди,— боронився Кармоді.— Та все одно я не можу уявити собі хижака на вигляд.

— Не знаю, як вам розтлумачити,— зітхнув Моделі.— Знання про хижаків дається нелегко. Хижаки надто вже доповнюють і нагадують свою жертву. Свої пастки і сильця вони створюють на підставі вашої пам'яті, ваших мрій і фантазій, ваших надій і сподівань. Хижак розгадує омріяний вами хід подій і відтворює їх перед вами, як ви ось пересвідчились. Щоб збагнути свого хижака, треба вивчити самого себе. А легше вивчити ввесь Усесвіт, ніж самого себе.

— Що ж мені робити? — запитав Кармоді.

— Вчитися! — вигукнув Моделі.— Вічно бути насторожі, рухатися якнайшвидше, недовіряти нікому й нічому. Поки не потрапите додому, забудьте про відпочинок.

— Додому! — вихопилося в Кармоді.

— Так. У безпеці ви будете тільки на власній планеті. Хижак не може ввійти у ваш барліг. На вас чекатимуть інші, звичні напасті, але принаймні позбудетеся цієї.

— Ви можете переправити мене додому? — запитав Кармоді.— Ви ж казали, що робите машину.

— Вже готова. Проте її можливості обмежені, як і мої власні. Машина доправить вас туди, Куди Земля перемістилася, і на цьому все.

— Та це ж усе, що мені потрібно!

— Ні, не все. Куди — тільки перше "К" з трьох координат. Вам ще належить визначити "Коли" і "Котра". Раджу шукати їх за порядком. Спершу час, і буде якраз,— як каже прислів'я. Звідси вам слід вирушати негайно. Ваш хижак, чий апетит ви так нерозважливо розбурхали, може з'явитися щомиті. Може статися, що вдруге вас урятувати мені не пощастить.

— А як удалося цього разу? З самої пащі?

— Я швиденько зліпив вабик,— пояснив Моделі,— що виглядав достеменно як ви, тільки був трохи більший за оригінал і моторніший. Хижак вас облишив і, бризкаючи слиною, кинувся за ним. Але двічі таким не скористаєшся!

Кармоді вирішив за краще не розпитувати, чи вабик відчував біль.

— Я готовий,— сказав він.— Тільки куди я лечу і що на мене чекає?

— Ви потрапите на Землю, швидше за все не на вашу. Але я пошлю листа моєму знайомому, великому знавцеві проблем часу. Він подбає про вас, якщо взагалі погодиться допомагати, а відтак... хто його знає? Сприймайте все, як є, Кармоді, і будьте вдячні, якщо взагалі щось буде.

— Дякую вам,— сказав Кармоді.— Байдуже, чим скінчиться, я дякую вам від щирого серця.

— Нема за що,— сказав Моделі.— Не забудьте про моє послання до старигана, якщо вам пощастить дістатися додому. Зібралися? Машина тут, біля мене. Бракувало часу зробити її видимою, але вона майже така сама, як портативний радіоприймач "Зеніт". Де вона в біса запропастилася? Ага, ось вона. Берете з собою Виграш?

— Я його беру,— вихопився Виграш, обіруч тримаючись за ліву руку Кармоді.

— Тоді ми готові. Наставляю ось цю шкалу, тепер ту і дві там... Вам, Кармоді, приємно буде повернутися з Макрокосмосу на планету, хай навіть і не свою. Між атомом, планетою, Галактикою і Всесвітом ніяких відмінностей не існує. Вся проблема в тому, який масштаб вам найбільше до серця. А тепер я натискаю ось тут...

Бам! Фіу-у Хр-р-рясь! Повільний хід, прискорення, накладка, електронна музика відтворює космічний простір, космічний простір творить електронну музику. Миготять сторінки календаря, Кармоді перекидається догори ногами, імітуючи вільне падіння. Тулумбасів зловісний дріб, зловісним дробом звучать тулумбаси, яскравий спалах барв, заголосила жінка, сповнивши все відлунням, засміялась дитина, монтаж із яффських помаранчів, підсвічених під планети, колаж сонячної системи, підсвічений під джерельні брижі. Повільніше стрічку, швидше стрічку, затемнення, наплив.

Пекельний переліт, але нічого несподіваного для Кармоді.

Частина третя

Коли?

РОЗДІЛ 18

Коли переліт закінчився, Кармоді перевірив, чи все на місці. Після короткої інвентаризації пересвідчився в наявності всіх чотирьох кінцівок, одного тулуба, однієї голови та однієї душі. Повного повернення, звісно, ще не відбулося, але, здається, прибув комплектно. Кармоді також відзначив, що Вираш ще й досі з ним — це вгадувалося навіть після вже звичної метаморфози. Цього разу Вираш з гномика перекинувся на поганеньку флейту.

— Поки що все добре,— ні до кого не звертаючись, промовив Кармоді й роззирнувся довкола.

— Не так уже й добре,— одразу ж поправився він.

Кармоді був готовий опинитися на іншій Землі, проте не сподівався, що вона буде зовсім інакша. Він стояв на багнистому березі болота. Сморідні міазми підіймалися від застояних бурих вод. Навколо росла широколиста папороть, низькорослі кущі з тонкими листочками, пальми з пишними кронами і самотнє кизилове дерево. Повітря було гаряче, як кров, і насичене запахами гнилизни

— Може, я у Флоріді? — з надією сказав Кармоді.

— Боюся, що ні,— озвався Вираш, тобто флейта. Голос нього був низький, мелодійний, але з надмірним вібрато.

Кармоді здивовано витріщився на Вираша:

— Як це тобі вдається говорити?

— Як це ти не поцікавився раніше, коли я був казанком? — уїдливо відповів Вираш.— Та я все одно поясню, якщо тобі кортить знати. Ось тут, якраз посередині мого мундштука, закріплено балончик з вуглекислим газом. Він у мене замість легенів, правда час користування обмежений. Все інше не потребує пояснень.

Кармоді пояснень потребував, але йому на думці були важливіші проблеми. Він запитав:

— Так де ж я?

— Не я, а ми,— поправив Вираш,— на планеті Земля. Ось ці мочарі, на яких ми стоїмо, свого часу стануть Скарсдейлом штат Нью-Йорк.— Вираш захихикав.— Раджу купити ділянку тепер, поки не підскочили ціни на нерухоме майно.

— Нічого в біса схожого на Скарсдейл!

— Звичайно, ні. Відклавши поки що питання про "Котрість" ми бачимо, що й "Колишність" зовсім не та, що треба.

— Ну... а Коли ж ми?

— Грамотне запитання,— похвалив Вираш,— на яке я можу дати лише наближену й дуже кваліфіковану відповідь. Цілком очевидно, ми у фанерозойському еоні, що складає одну шосту геологічного часу Землі. Тут без сумніву. А от в яку частину фанерозою ми потрапили: в палеозойську чи в мезозойську еру? Вдамося до методу поступового наближення. Виходячи з клімату, відкидаємо всі періоди палеозою, хіба що, мабуть, зупинимося на кінці пермського. Ні-ні, хвилиночку, тепер я можу відкинути і його! Глянь-но вгору праворуч! Кармоді глянув догори і побачив дивовижного птаха, що відлітав, незграбно змахуючи крилами.

— Безперечно, археоптерикс,— визначив Вираш.— Одразу видно по круговому розходженню пір'їн відносно осі. Переважна більшість науковців вважає його мешканцем верхнього юрського і крейдового періодів, так що він виник аж ніяк не раніше тріасового. Так що палеозой можна цілком відкинути. Ми, безперечно, в мезозойській ері.

— Досить далеченько, ні? — запитав Кармоді.

— Зовсім далеко,— потвердив Вираш.— Попробуєм уточнити. Гадаю, вдасться визначити і частину мезозою. Дай хвилиночку поміркувати... Так, здається знайшов. Не тріасовий період! Це болото, боюся, збиває нас з пантелику. Одначе, он та покритонасінна квітка біля твоєї лівої ноги безпомилково вказує на період. Але це не єдине свідчення... Ти помітив перед собою кизилове дерево? Тепер повернись і побачиш дві тополі й смокву в купці хвойних дерев. Показово? А ти зауважив щонайважливішу деталь, таку поширену в твої часи, що ти міг її просто не помітити? Маю на увазі траву, якої тут де лиш глянь. У юрські часи трави не було! Тільки папороть і хвощі! Ось де розгадка, Кармоді! Даю голову відрубати, що ми у крейдовому періоді!

Про геологічні періоди Кармоді мав щонайтуманніше уявлення.

— Крейдовий? Далеко від мого часу?

— Хе! Якихось сто мільйонів років плюс-мінус кілька мільйонів,— відповів Вираш.— Крейдовий період тривав сімдесят мільйонів років.

Кармоді не важко було осмислити почуте, бо він і не збирався осмислювати.

— І звідки ти знаєш про всю цю геологію?

— А як ти гадаєш? Вивчив! — натхненно відповів Вираш.— Коли ми вже збиралися на Землю, то я вважав своїм обов'язком поцікавитися цим місцем. І добре зробив. Якби не я, то блукав би ти, шукаючи Майамі Біч, поки тебе схрумав би якийсь алозавр.

— Схрумав хто?

— Я мав на увазі одного з найпотворніших представників ящіркових, галузка яких — завроподи — вершиною своєї еволюції мали знаменитого бронтозавра.

— Ти хочеш сказати, що тут є динозаври?

— Я хочу сказати,— відповів Вираш, переходячи з вібрато на облігато,— що ми перебуваємо в найсправжнісінькому Динозавровілі, а ще я хотів би скористатися нагодою і привітати тебе від щирого серця з прибуттям у Добу Велетенських Рептилій.

Кармоді буркнув у відповідь щось нерозбірливе. Ліворуч від себе він помітив якийсь рух, обернувся і побачив динозавра — висотою десь футів із двадцять і біля п'ятдесяти футів від носа до кінчика хвоста. Він тримався на задніх лапах, мав шкуру сірувато-блакитну і стрімко простував до Кармоді.

— Тиранозавр? — запитав Кармоді.

— Саме так,— відповів Вираш.— Тиранозаурус рекс, королівський, найзнаменитіший з ящіркових. Справжній дейнодон,— ти побачиш,— верхні різці сягають півфута у довжину. Те маля, що біжить до нас, важить не більше дев'яти тонн.

— І воно їсть м'ясо?

— Звичайно. Я особисто дотримуюся думки, що тиранозаври та інші карнозаври цього періоду харчувалися переважно мирними і дуже поширеними хадрозаврами. Але це моя власна теорія, ще не досить перевірена.

Велетень був уже не далі, як за п'ятдесят футів від Кармоді. А на болотяній рівнині — ніякого порятунку: нема куди видертись, ніде зачаїтися.

— Що мені робити? — запитав Кармоді.

— Мерщій перекинься на рослину! — хутко порадив Вираш.

— Я не вмію!

— Не вмієш! Кепські справи. Літати і зариватися у землю теж не вмієш, а втікти, закладаюся десять до одного, не зможеш.

— То що ж мені робити?

— Що ж, за таких обставин тобі залишається стоїчно все витримати. Можу процитувати тобі Епіктета. А ще можна вдвох проспівати гімн, якщо це допоможе.

— До бісової матері твої гімни! Я хочу врятуватись!

Але флейта вже затаїла: "Все ближче, Господи, до Тебе..." Кармоді затис кулаки. Тиранозавр був уже перед ним, живою вежею плоті нахилившись над його головою. Ось він розкрив жахливу пащу...

РОЗДІЛ 19

— Привіт,— сказав тиранозавр.— Мене звати Емі і мені шість років. А як вас звати?

— Кармоді,— відрекомендувався Кармоді.

— А я його Виграш,— додав Виграш.

— Ви обидва страшенно дивні,— сказав Емі.— Ніколи таких не бачив, а я вже знаю диметродона, а ще струтіоміма, сколозавра і багато інших. А ви живете десь тут?

— Ніби так,— відповів Кармоді. Втім, згадавши протяжність часу, виправився: — Але не зовсім, ми нетутешні.

— А,— озвався Емі. Він по-дитячому витріщився на них і мовчав.

Кармоді витріщився й собі, приголомшений велетенськими розмірами жахливої голови, більшої за торговий автомат або пивне барильце, з вузькою пащею, обсадженою рядами стилетів. Страховище! Тільки очі — круглі, лагідні, сині й довірливі — суперечили зловісному вигляду динозавра.

— Ну, добре,— нарешті сказав Емі,— а що ви робите в нашому парку?

— Хіба це парк?

— Атож! Дитячий парк. А ви ж не дитина, хоч і маленький.

— Маєш рацію, я не дитина,— погодився Кармоді.— Я потрапив у ваш парк помилково. Мені, мабуть, варт порозмовляти з твоїм татом.

— Хо-кей! — зовсім по-дитячому зрадів Емі.— Залізайте мені на сливу, я вас відвезу. І не забудьте, що я вас відкрив. Беріть свого друга. Він і справді дивовижний!

Кармоді поклав Виграш у кишеню і сів на тиранозавра, руками й ногами вчепившись у складки твердої, немов залізо, шкури. Як тільки він зручно вмостився на динозавровій шиї, Емі крутнувся і вистрибом помчав на південний захід.

— Куди ми їдемо? — запитав Кармоді.

— До мого тата.

— Так, а де твій тато?

— У місті, працює. Де йому ще бути?

— Авжеж, і справді, де йому ще бути? — сказав Кармоді, міцніше хапаючись за Емі, коли той перейшов на галоп.

З кишені Кармоді приглушеним голосом озвався Виграш:

— Все це аж надто дивно.

— Сам ти дивний,— нагадав йому Кармоді, а потім відхилився назад, насолоджуючись їздою.

Місто називалося не Динозавровіль, але Кармоді подумки називав його тільки так. Звик до цієї назви. Від парку до міста було зо дві милі. Спочатку виїхали на дорогу — широкий слід, втолочений до твердості бетону ногами незчисленних динозаврів. Дорогою зустрічали багато хадрозаврів, що спали під вербами на узбіччях, або ж гармонійно мугикали низькими приємними голосами. Кармоді запитав про хадрозаврів, але Емі сказав тільки, що тато каже, що з ними чимало клопоту. Дорога йшла через гаї беріз, кленів, лаврів і падубів. У кожному гаю під кронами поралося біля десятка динозаврів — копали землю або ж відгрібали сміття. Кармоді поцікавився, що вони там роблять.

— Прибирають,— зневажливо сказав Емі.— Домогосподарки завжди порпаються в смітті.

Вони вибралися на плато. Приватні гаї залишилися позаду, перед ними стіною стояв ліс. Було очевидно, що ліс виріс не сам, багато ознак свідчило про ретельно обдумане культурне насадження. З узлісся йшла широка смуга смокв, хлібних дерев, ліщини й волоських горіхів. За ними росло кілька рівних рядів високих, стрункіх гінкго. Далі не було нічого, крім сосен і подекуди ялин. Що глибше в'їжджали вони в ліс, то більше й більше зустрічалося динозаврів. То були переважно тероподи — м'ясоїдні тиранозаври, як Емі. Але Виграш вказав також на кількох орнітоподів і на буквально сотні нащадків рогоносних — прикрашених масивними рогами трицератопсів. Майже всі вони рухалися між

деревами легким галопом. Земля гула під їхніми ногами, дерева тремтіли, й хмари пилюки здіймалися в повітря. Тварини черкали одна одну панцерними боками, а зіткнень уникали тільки завдяки швидким поворотам, раптовим зупинкам й стрімким ривкам уперед. А скільки реву через правила вуличного руху! Вигляд кількох тисяч нестримних динозаврів був такий же страхітливий, як і їхній запах, що забивав усе на світі.

— Ось ми й прибули,— сказав Емі й зупинився так різко, що Кармоді ледь не злетів з його шиї.— Тут мій тато.

Кармоді поглянув навкруги і побачив, що Емі завіз його в невеличкий секвойний гай. Велетенські дерева стояли оазою яюкою. Два чи три динозаври повільно і майже спроквола рухалися поміж секвой, не звертаючи уваги на метушню за п'ятдесят ярдів від них. Кармоді подумав, що можна зійти на землю, не побоюючись, що його розтопчуть. Втомлено він ковзнув з шиї Емі униз.

— Тату! — закричав Емі.— Гей, тату, поглянь, що я знайшов, тату, дивися!

Один з динозаврів підняв голову. Це був тиранозавр, дещо більший за Емі, з білими пружками по складках синьої шкури. Його сірі очі були налиті кров'ю. Обернувся він поважно і з гідністю.

— Скільки разів,— запитав він,— просив я тебе не вистрибувати тут?

— Даруй, тату, але подивися, я знайшов...

— Ти завжди "даруй, тату",— повчально урвав тиранозавр,— а не тямиш поводитися чемно. Я розмовляв про це з мамою, Емі, і вона згодна зі мною. Ні їй, ні мені не хочеться, щоб ти виріс нечемним, горлатим бешкетником, котрий не вміє поводитись як вихований бронтозавр. Я люблю тебе, сину мій, але тобі слід навчитися...

— Тату! Облиш, будь ласка, вичитувати на потім і поглянь тільки, що я знайшов!

Літній тиранозавр стис губи і загрозливо вдарив хвостом. Та все ж нахилив голову, подивився, куди показувала синова передня лапа, і побачив Кармоді.

— Боже милий! — вигукнув бронтозавр.

— Добрий день, сер! — привітався Кармоді.— Мене звати Томас Кармоді. Я — людина. Не думаю, що тепер на Землі існують інші люди або хоча б примати. Трохи важко пояснити, як я потрапив сюди, але я прийшов з миром, і... і таке інше,— закінчив він не дуже до ладу.

— Фантастично! — сказав тато Емі. Він обернув голову і покликав: — Бакслі! Ти бачиш, що я бачу? Ти чуєш, що я чую?

Бакслі,— тиранозавр того ж віку, що й тато Емі,— відповів:

— Бачу, Боргу, але не вірю очам своїм.

— Це ж ссавець! — вигукнув Борг.

— Повірити важко,— сказав Бакслі.

РОЗДІЛ 20

Борг довше звикав до факту існування наділеного мовою ссавця, ніж Кармоді — до факту існування плазуна, котрий уміє розмовляти. Зрештою Борг змирився. Як пізніше зауважив Вираш, ніщо так не переконує в існуванні певного явища, як існування самого явища. Борг запросив Кармоді в кабінет, розташований під рясним листям велетенської плакучої верби. Там вони сіли, відкашлялися,

розмірковуючи, з чого б то розпочати розмову. Нарешті мовчанку порушив Борг:

— Отже, ви — зайшлий ссавець з майбутнього, так?

— Мабуть, так. А ви — тутешній плазун з минулого?

— Ніколи так про себе не думав,— сказав Борг.— Та, мабуть, ви маєте рацію. І скільки, кажете, часу нас розділяє?

— Десь біля ста мільйонів років.

— Ого! Досить багато часу. Авжеж, і справді багато часу.

— Воно так і є — багато часу,— погодився Кармоді.

Борг похитав головою і щось замугикав під ніс. Кармоді було видно, що Борг не знає, чим підтримувати розмову. Борг, судячи з усього, був дуже порядним: гостинний, але стриманий, статечний, не схильний до балачок — такий собі пристойний сіренький тиранозавр із середніх верств.

— Ну-ну,— сказав Борг, коли мовчанка починала ставати обтяжлива, — і як там у майбутньому?

— Даруйте?

— Я хотів спитати, як живеться в майбутньому?

— Клопоту вище голови,— відповів Кармоді.— Дуже багато нових винаходів, тільки памороки забивають.

— Так-так-так,— сказав Борг.— Щось схоже передбачають у майбутньому наші хлопці з розвиненою уявою. Деякі навіть пророкують, що еволюція ссавців зробить їх панівними на Землі. Але я вважаю це перебільшенням і гротеском.

— Так воно, мабуть, і є,— погодився Кармоді.

— То ви стали панівним видом?

— Ну... одним із панівних.

— А як із плазунами? Або точніше: як ведеться в майбутньому тиранозаврам?

Кармоді забракло духу і сумління сказати співрозмовникові, що тиранозаври вимруть, що вони вимерли за шістдесят мільйонів років до людини і що плазуни в природі взагалі відіграють третьорядну роль.

— Вашій цивілізації ведеться достеменно так, як можна було сподіватися,— відповів Кармоді, відчуваючи себе піфією, до того ж боязливою.

— Добре! Так я і сподівався! — зрадів Борг.— Ми, знаєте, міцний корінь, і більшість із нас має силу волі й здоровий глузд. А співіснування людей і плазунів завдає багато клопоту?

— Ні, небагато,— відповів Кармоді.

— Радий почути. Я побоювався, що динозаври через свої розміри почнуть задирати носа.

— Ні-ні,— запевнив Кармоді.— Від імені ссавців майбутнього можу запевнити, що динозаврів шанують.

— Дуже ґречно з вашого боку,— сказав Борг.

Кармоді щось помимрив у відповідь. Йому раптом стало нестерпно соромно.

— Нас, динозаврів, не повинно непокоїти майбутнє,— самовдоволено, немов після ситого обіду, повів далі Борг.— Але не завжди так було. Наші пращури алозаври були, здається, грубіяни і ненажери. Їхній предок цератозавр був карликовим карнозавром. Судячи з розмірів його черепної коробки, він мав бути неймовірно дурний. Були ще, звичайно, й інші старожитні карнозаври, а перед ними повинна б бути одна відсутня ланка — віддалений предок, від якого пішли чотириногі та двоногі динозаври.

— Двоногі динозаври, звичайно, домінують? — запитав Кармоді.

— Звісно. Адже трицератопси — тупі істоти з диким норовом. Ми розводимо їх невеликими чередами задля м'яса — воно чудово доповнює нашу звичайну поживу з бронтозаврів. Певне, є ще інші види. Ви, мабуть, дорогою до міста помітили хадрозаврів?

— Так, помітив. Вони співали.

— Ті типи вічно співають,— осудливо сказав Борг.

— Ви їсте їх?

— Господь із вами! Хадрозаври ж розумні! Тільки вони й тиранозаври — єдині розумні істоти на Землі.

— Ваш син казав, що з ними чималий клопіт.

— Воно так і є,— дещо виклично підтвердив Борг.

— Чому?

— Ледачі. До того ж понурі й грубі. Я знаю, що кажу: в мене були слуги хадрозаври. Вони позбавлені честолюбства, прагнень, прихильності. Півжиття не знають, хто їх годує, і, здається, це їх не обходить. Навіть не дивляться у вічі, коли розмовляють із нами.

— Одначе, вони гарно співають,— зауважив Кармоді.

— О так, співають вони гарно. Деякі з наших кращих виконавців — хадрозаври. І важкі роботи на будівництві, коли за ними приглянути, виконують добре. Звісно, на вигляд вони бридкі, дзьоб як у качки... А в майбутньому з хадрозаврами менше клопоту?

— Ще б пак. Вони вимерли.

— Може, це й на краще,— сказав Борг.— Так, я справді вважаю, що це на краще.

Кармоді й Борг розмовляли кілька годин. Кармоді дізнався ще й про урбаністичні проблеми плазунів. Лісові міста переповнювались, оскільки дедалі більше ящерів покидали село заради благ цивілізації. За останні п'ятдесят років надміру загострилася проблема вуличного руху. Гігантські ящіркові люблять пересуватися з великою швидкістю і дуже пишаються своїми блискавичними рефлексами. Та коли кілька тисяч їх гасає в лісі одночасно, то зіткнення неминучі. Часто бувають тяжкі наслідки: коли дві рептилії вагою по сорок тонн зіткнуться чоло в чоло на швидкості тридцять миль на годину, то зламаний карк — не дивина. Проблеми, звичайно, цим не обмежуються. Перенаселені міста — наслідок демографічного вибуху. Ящіркові в багатьох країнах жили на грані голоду. Хвороби й війни сприяють зменшенню населення, але не в достатній мірі.

— У нас безліч проблем,— скаржився Борг.— Деякі з кращих мислителів упали в розпач. Але я оптиміст за натурою. Ми, плазуни, і раніше зазнавали тяжких часів, проте вистояли. І нові проблеми теж подолаємо, як уже подолали попередні. Я переконаний, що наша раса наділена природною шляхетністю, іскрою розуму, нездоланною життєвістю. Не вірю, що все це щезне. Кармоді кивнув і сказав:

— Ваш народ вистоїть.— Йому нічого іншого не залишилося, як по-джентльменськи збрехати.

— Знаю,— сказав Борг.— Але завжди приємно почути слово підтримки. Щиро вам удячний. А тепер, гадаю, вам треба порозмовляти з вашим приятелем.

— З яким приятелем?

— Я маю на увазі ссавця, що стоїть у вас за спиною,— пояснив Борг.

Кармоді хутенько обернувся і побачив невеличкого товстуна в окулярах, в темному діловому костюмі, з портфелем і парасолькою в лівій руці.

— Містер Кармоді? — запитав товстун.

— Так, я Кармоді.

— Я Сартіс з Бюро Прибуткових Податків. Ну ви й задали нам біганини, містере Кармоді, але від Бюро не сховаєшся.

— У вас тут свої справи,— сказав Борг і вийшов досить нечутно, як на такого великого тиранозавра.

— Дивні у вас друзі,— сказав містер Сартіс, дивлячись услід Боргові. — Але мене це не обходить, хоча ФБР може й зацікавитись. Я тут лише з огляду на вашу податкову заборгованість за 1965 і 1966 роки. У мене в портфелі ордер на затримання — можете переконатися. Моя машина часу припаркована за цим деревом. Пропоную спокійно йти за мною.

— Ні! — відрубав Кармоді.

— Раджу добре подумати,— наполягав податковий інспектор.— Вашу справу можна залагодити так, що й кривди нікому не буде. Але вирішувати слід негайно. Уряд Сполучених Штатів не любить, коли його змушують чекати. Відмова виконувати рішення Верховного Суду...

— Я сказав ні! — вперся Кармоді.— Можете забиратися геть! Я знаю, хто ви такий!

Поза всяким сумнівом, це був його хижак. Та й кого введе в оману таке грубе маскування під інспектора Податкового Бюро. І портфель і парасолька приросли до лівої руки. Риси обличчя правильні, але забули про вуха. А найгірше те, що коліна в нього згиналися назад. Кармоді повернувся і закрокував геть. Хижак з місця не зрушив. Мабуть, він не умів переслідувати. Він завив від голоду й люті. А потім щез. Кармоді не мав часу привітати себе з перемогою, бо за якусь мить він щез також.

РОЗДІЛ 21

— Заходьте, заходьте!

Кармоді тільки очима кліпав. Він уже не вів поважну бесіду з динозавром у крейдовому періоді, а стояв у якійсь невеличкій запорошеній кімнатчині. Від кам'яної підлоги було холодно в ноги. Закіптюжені вікна. Полум'я високих свічок миготить від протягів. За високою конторкою сидів чоловік. Його довгий ніс гостро стирчав на

видовженому кощавому обличчі. Глибоко посаджені, запалі очі. На лівій щоці коричнева родима пляма. Тонкі й безкровні губи. Чоловік промовив:

— Мене звати преподобний Клайд Бідл Сітрайт. А ви, звичайно, містер Кармоді, якого так люб'язно відрекомендував нам містер Моделі. Сідайте, будь ласка. Сподіваюся, ваша подорож з планети містера Моделі була приємна?

— Так,— сказав Кармоді сідаючи. Відчував, що поводить себе нечемно, але несподівані переходи зі світу в світ уже дратували його.

— Як ведеться містерові Моделі? — сяючи усмішкою, запитав Сітрайт.

— Незле. А де я?

— Хіба секретар у прийомній вам не пояснив?

— Не бачив я ніякого секретаря! Я навіть не бачив, як потрапив сюди!

— Ай-яй-яй! — скрушно закудкудакав Сітрайт.— Мабуть, прийомна знову випала з фази! Вже з десяток разів ремонтував її, а вона й далі десинхрвнізується. Це й клієнтів дратує, а бідолашному секретареві взагалі непереливки — випадає з фаза і декади тижнями не може потрапити додому, до сім'ї.

— Скрутно йому доводиться,— зіронізував Кармоді, відчуваючи наближення істерики.— Якщо дозволите,— через силу стримуючи свій голос, казав він далі,— то я хотів би дізнатися, що це за місце і як мені звідси дістатися додому?

— Заспокойтеся,— попросив містер Сітрайт.— Може, чашечку чаю? Ні? Так ось, це, як ви зволили висловитися, місце,— Всегалактичне Бюро

Координат. Наш статут, якщо маєте бажання ознайомитися, висить на стіні.

— Як я тут опинився,— запитав Кармоді.

Містер Сітрайт посміхнувся і склав докупи кінчики пальців.

— Дуже просто, сер. Коли я отримав листа від містера Моделі, то віддав розпорядження про розшук. Секретар виявив вас на Землі B3444123C22. Це була явно не ваша Земля. Хочу зауважити, що містер Моделі зробив для вас усе, що міг, але координати — не його фах. Тому я взяв на себе сміливість перемістити вас сюди. Та якщо ви маєте бажання повернутися на вищезгадану Землю...

— Ні-ні,— поспішив Кармоді.— Я лиш ніяк не второпаю, куди... тобто ви сказали, що це якась там Служба Координат?

— Всегалактична Служба Координат,— м'яко виправив Сітрайт.

— О-кей! Отже, я не на Землі?

— Звичайно, не на Землі. Або ж, висловлюючись точніше, ви не в жодному з можливих, імовірних, потенційних або темпоральних світів земної конфігурації.

— О-кей, прекрасно! — сказав Кармоді, важко дихаючи.— Тепер, містере Сітрайт, ви самі коли-небудь були на котрійсь із тих Земель?

— Боюся, не мав такої втіхи. Бачите, мої обов'язки змушують мене триматися кабінету, а дозвілля я проводжу в сімейному колі в котеджі біля...

— Так і є! — прорвало Кармоді.— Ви ніколи не були на Землі, самі кажете! Так чому ж тоді, хай йому біс, ви сидите в цій клятій комірчині при свічках та ще й у циліндрі, наче ви з книжки Діккенса? Га? Хоч би що ви казали, я наперед знаю вашу трикляту відповідь! Просто якийсь сучий син підсипав мені наркотиків, і ви самі, довгобразий байстрюче, з вашою вишкіреною мармизою, й увесь цей балаган мені примарились!

Кармоді знесилено гепнувся на стілець, дихаючи мов паровий двигун і переможно позираючи на Сітрайта. Він чекав, що все навкруги розвіється, що всі видива щезнуть, а сам він прокинеться в своєму ліжку у власній квартирі, а може, на дивані у приятеля або нехай уже в лікарняному ліжку. Ніщо не розвіялося, крім переможного настрою Кармоді. Він відчув, що не може нічого второпати, але був надто стомлений, щоб цим перейматися.

— Вже заспокоїлися? — крижаним голосом запитав містер Сітрайт.

— Так, уже заспокоївся,— зітхнув Кармоді.— Вибачте.

— Не турбуйтеся,— спокійно сказав Сітрайт.— Ви перевтомилися, це можна зрозуміти. Одначе, я нічим не зможу допомогти, якщо ви не опануєте себе. Розум може привести вас додому, нестримні емоційні вибухи ні до чого не приведуть.

— Я ще раз прошу вибачення.

— Щодо цієї кімнати, яка вас так налякала, то я обставив її зумисне для вас. Звичайно, доба підібрана наближено — це найбільше, що я встиг за браком часу. І все для того, щоб ви почували себе, як удома.

— Це ви добре придумали,— сказав Кармоді.— Значить, і ваш вигляд...

— Абсолютно точно,— усміхнувся містер Сітрайт.— Я й себе вдекорував, як і кімнату. Це не важко. Невеличкий штришок, багатьом клієнтам подобається.

— Мені також подобається,— запевнив Кармоді.— Тепер, коли я трохи звик, воно й заспокоює.

— Я й хотів, щоб заспокоювало. А щодо вашого припущення, що все вам наснилося... в цьому щось є...

— Тобто?

Містер Сітрайт енергійно закивав головою.

— Як припущення це має безперечні переваги, проте як оцінка вашого становища — не витримує критики.

— Ох! — Кармоді відкинувся на спинку крісла.

— Якщо бути точним,— вів далі Сітрайт,— то між уявними і реальними подіями істотної відмінності не існує. Ваше протиставлення їх — чисто термінологічного характеру. Зрештою, вам нічого не сниться, містере Кармоді. Це я згадав побіжно, задля інформації. Навіть якщо б снилося, то діяти довелося б так само.

— Нічого не розумію,— признався Кармоді.— Але вірю вам на слово, що все відбувається наяву.— Він повагався, потім додав: — Проте одного я ніяк не можу збагнути: чому все таке схоже? Себто Галактичний Центр схожий на Радіо-Сіті, а динозавр Борг розмовляє не як динозавр, і навіть не так, як мав би розмовляти обдарований мовою динозаврі а...

— Будь ласка, не збуджуйтеся!

— Даруйте.

— Ви хочете, щоб я пояснив, чому дійсність така, якою вона є. Але ж на це не існує пояснень. Просто слід навчитися пристосовувати свої упередження до нових фактів. Не сподівайтеся, що реальність пристосовуватиметься до вас,— крім, звісно, рідкісних винятків. Нічого не вдієш, коли трапляються речі дивовижні. І коли звичні — також нічого не вдієш. Я зрозуміло пояснюю?

— Ніби так,— сказав Кармоді.

— Чудово! Так ви певні, що не хочете чаю?

— Дякую. Не хочу.

— Тоді поміркуємо, як вам дістатися додому,— сказав Сітрайт.— У гостях добре, а вдома найкраще, так?

— Звісно, найкраще,— погодився Кармоді.— Це для вас дуже важко, містере Сітрайт?

— Ні, я так не сказав би. Справа, звичайно, складна, вимагає точності і навіть деякого ризику. Проте важкою я її не назвав би.

— А що ви вважаєте справді важким?

— Квадратні рівняння,— не роздумуючи, відповів Сітрайт.— Ніяк не можу навчитися їх розв'язувати, хоч і брався мільйон разів. Ось це, сер, важко! А тепер до справи.

— Ви знаєте, куди перемістилася Земля? — запитав Кармоді.

— "Куди" — не проблема,— відповів Сітрайт.— "Куди" ви вже дісталися, правда, користі з того ніякої, бо "Коли" виявилось задалеко від шуканого. Але тепер, гадаю, ми потрапимо у ваше "Коли" без зайвого клопоту. "Котра" Земля — ось де заковика!

— І це може покласти край сподіванням?

— Аніскілечки! — запевнив Сітрайт.— Нам слід лиш пересортувати Землі і виявити ту, котра ваша. Справа не складна: все одно, що підстрелити рибу в бочці, як сказали б у вас.

— Ніколи не пробував,— сказав Кармоді.— Невже й справді так легко?

— Залежить від риби і від бочки,— пояснив Сітрайт.— Акулу в ванні ви підстрелите зразу, а ось уже мільку в цистерні — справа не з легких. Усе залежить від масштабу. Та все ж визнайте, що і в тому і в іншому випадках принцип нескладний і доступний.

— Мабуть, так,— погодився Кармоді.— Та мені здається, хоча пошук "Котрої" Землі в принципі нескладний, на нього може не вистачити часу через велику кількість варіантів.

— Не зовсім так, але підмічено влучно,— сяючи, сказав Сітрайт.— Складність, знаєте.-деколи йде на користь. Сприяє класифікації та ідентифікації.

— Так... Ї що тепер?

— Тепер до роботи! — вигукнув Сітрайт, завзято потираючи долоні. — Ми з колегами підібрали тут дещо із світів. В душі сподіваємося, що ваш світ має бути серед них. Та впізнати його, звичайно, можете тільки ви — клієнт.

— Отже, мені слід їх переглянути й оцінити?

— Щось схоже на те. Насправді вам доведеться в них уживатися. Як тільки визначите, давайте нам знати, чи це ваш імовірний світ, чи ні. Якщо світ ваш, то на тому й кінець. Якщо ж інший, ми перемістимо вас у наступний.

— Досить мудро,— сказав Кармоді.— А багато у вас цих імовірних світів?

— Величезна сила, як ви й раніше підозрювали. Та ми сподіваємося на швидкий успіх з самого початку. Хіба що...

— Що саме?

— Хіба що хижак згребе вас раніше.

— Мій хижак?

— Він і досі йде по сліду,— пояснив містер Сітрайт.— І, як ви тепер знаєте, досить спритно наставляє вам пастки. Матеріал для них добирає з ваших спогадів. Ці "земноформні сцени" — я так би їх назвав — повинні вас приспати й змусити безжурно йти просто до нього в пащу.

— І він з'являтиметься у всіх ваших світах?

— Безперечно! — відповів Сітрайт.— Адже сам пошук не дасть вам безпечного притулку. Ба більше: що ближче підійдемо до мети, то підступнішим буде хижак. Ви цікавилися різницею між сном і дійсністю. От вам і відповідь. Все добре діє відкрито, не криючись. Все лихе підступає нишком, прикриваючись ілюзіями, масками, мріями.

— Ви можете якось стримати хижака? — запитав Кармоді.

— Ніяк. Якби й міг, то не взявся б. Хижацтво — необхідний елемент існування. Зрештою, навіть Боги не уникають своєї Долі. Куди вже вам бути винятком із загального правила!

— Я знав, що ви так скажете. А хоч чим-небудь ви можете допомогти? Натякніть, принаймні, чим відрізнятимуться світи, в які ви мене посилаєте, від світів хижака?

— Відмінності для мене очевидні, та уявлення про світ у нас з вами різні. Ні ви моїми поглядами, ні я вашими, Кармоді, не зможемо скористатися. До речі, вам же досі вдавалося вислизати від хижака.

— Щастило.

— От бачите! Мені от майстерності не позичати, а хоч би раз пощастило. Хто скаже, що вам найбільше придасться в майбутніх випробуваннях? Не я, сер, і, звісно, не ви! Тому кріпіть свій дух, містере Кармоді. Слабкодухі планет не здобувають! Правда? Вивчайте світи, в які я вас посилаю, остерігайтеся хижакових ілюзій, вислизайте, виходьте сухим із води і не проґавте з переляку свого справжнього і належного вам світу.

— А якщо я проґавлю його ненароком?

— Тоді пошук триватиме вічно. Тільки ви зможете впізнати свій світ. Якщо так чи інакше ви не відшукаєте свій світ серед найімовірніших, тоді нам доведеться шукати серед просто ймовірних, відтак серед менш імовірних і нарешті серед найнеймовірніших. Кількість можливих світів не безконечна, одначе у вас просто життя не вистачить переглянути їх усі й розпочати знову.

— Гаразд,— непевним голосом сказав Кармоді.— Мабуть, іншого способу немає.

— Так, іншого способу допомогти вам не існує, і сумніваюся, щоб можна було обійтися без вашої активної співучасті. Якщо бажаєте, можу зробити запит про інші методі галактичного пошуку координат. Це забере трохи...

— Боюсь, що цього "трохи" в мене обмаль,— сказав Кармоді.— Та й хижак, гадаю, вже десь неподалік. Містере Сітрайт, відсилайте мене, будь ласка, в імовірні світи, і прийміть мою щиру подяку за вашу турботу й терпеливість.

— Дякую,— відповів Сітрайт з видимим задоволенням.— Будемо сподіватися, що найперший світ виявиться тим, котрий ви шукаєте.

Сітрайт натис кнопку в себе на конторці. Нічого не сталося, поки Кармоді не захотілося кліпнути. Потім усе відбулося з неймовірною швидкістю, бо поки очі розплющилися, він відчув, як підошви злегка вдарились об Землю. Або ж об щось, дуже подібне до неї.

Частина четверта

КОТРА?

РОЗДІЛ 22

Кармоді стояв на охайно впорядкованій рівнині, під синім небом, над головою сяяло золоте сонечко. Він неквапно оглянув усе навкруги. За півмилі перед собою побачив невеличке місто, яке не скидалося на звичні американські міста з бензиновими заправками на підступах, із щупальцями сардельковых яток, мотельною облямівкою і панцирем брухтових звалищ. Скоріше воно мало вигляд італійського передгірного містечка або ж швейцарського села. Несподівано починалось і різко обривалось, без матеріального вступу чи пояснень — місто показувало себе зразу, не вдаючись до жодних прикрас.

Незважаючи на іноземний вигляд міста, Кармоді був певен, що воно американське. Тому повільно й насторожено рушив до нього, готовий дременути, коли щось виявиться негаразд. Та все було ніби в порядку. Місто на вигляд було привітне й відкрите, вулиці прокладені з розмахом, а широкі вітрини крамниць світилися відвертістю. Кармоді заглибився у квартали й побачив інші принади, бо одразу ж вийшов на середмістя, ну чисто майдан у Римі, лише трохи менший; посеред майдану стояв водограй, в ньому мармуровий хлопчик з дельфіном, а з дельфінової пащі лився струмінь кришталево чистої води.

— Сподіваюся, що вам подобається,— почувся голос з-за лівого плеча Кармоді.

Кармоді не підскочив з переляку. Він навіть не крутнувся назад. До голосів з-за спини він уже звик. Часом йому спадало на думку, що багато чого в Галактиці любить наближатися до нього саме так.

— Дуже мило,— відповів Кармоді.

— Я сам будував його і розмістив саме тут,— сказав голос.— Мені здається, що попри свою античність, водограй естетично повноцінний. А за модель для середмістя з лавками й тінистими каштанами правила площа в Болоньї. Тобто я НР боявся здаватися старомодним. Дотримуюся думки, що справжній художник використовує все, що вважає потрібним,— байдуже, чи воно існує вже тисячу років, чи щойно створене.

— Віддаю належне вашому смакові. Дозвольте відрекомендуватися: Томас Кармоді.

Він обернувся, подаючи руку й усміхаючись. Та ні за лівим, ні за правим плечем не було нікого. Ні душі на міському майдані, ні душі, куди оком кинь.

— Даруйте,— озвався голос.— Я не мав наміру вас збентежити. Я гадав, що ви знали.

— Що знав? — запитав Кармоді.

— Знали про мене.

— Не мав честі. Хто ви і звідки ви говорите?

— Я — голос міста,— сказав голос.— Тобто я і є місто, достеменне місто, і воно розмовляє з вами.

— А таке буває? — сардонічне поцікавився Кармоді.— Авжеж,— відповів він сам собі.— Гадаю, що буває. Отже, ви місто. Подумаєш!

Річ у тім, що Кармоді вже все остогидло. Надто багато реальностей непомірної величі й дивовижної сили траплялося на його шляху. Його кидало з одного кінця Галактики в інший. Сили, творіння та істоти безперестанку вигулькували перед ним і раз по раз вибивали з рівноваги. Як людина розважлива, Кармоді знав, що існує свій міжзоряний табель про ранги і людина посідає в ньому не дуже високе становище. Та Кармоді був не без гонору. Він вірив, що людина вже сама по собі чогось варта. Не може ж людина тільки витріщатись, охати, ахати і вигукувати "Боже милий!" перед усяким нелюдським дивом. Так робити — означає не мати гідності. А про гідність Кармоді дбав. Вона була тим, чого він ще й досі не втратив. Тому Кармоді обернувся спиною до водограю і закрокував через майдан, мов людина, яка щодня розмовляє з містами і якій все це вже трохи наскучило. Пройшовся вулицями, прогулявся бульварами. Кидав поглядом у вітрини крамниць, оцінював висоту будинків. Зупинявся перед скульптурами, але мимохідь.

— Ну і як? — трохи згодом запитало місто.

— Що — ну як? — одразу ж відповів Кармоді.

— Якої ви про мене думки?

— Ти в порядку.

— Лише так?

— Слухай,— сказав Кармоді,— місто — це місто. Побував у одному — вважай, що знаєш усі.

— Неправда! — вигукнуло ображене місто.— Я помітно відрізняюся від інших. Я унікальне.

— Справді? — глузливо запитав Кармоді.— Мені ти здаєшся конгломератом погано підібраних частин. Італійська площа, пара нібито грецьких скульптур, кілька будинків доби Тюдорів, нью-йоркські багатоквартирки віджилого стилю, каліфорнійська ятка з сардельками, зроблена під буксир, і бозна-що далі. Що тут унікального?

— Унікальна комбінація цих форм у значущу єдність,— сказало місто. — Я — різноманітність у рамках внутрішньої послідовності. Старожитні форми не анахронізм, розумієте? Вони представляють різні стилі життя і як такі вписуються в добре спланований механізм існування.

— Це ти такої думки,— сказав Кармоді.— До речі, у тебе є назва?

— Звісно,— відповіло місто.— Моя назва — Бельветтер. Маю статус повноправного міста штату Нью-Джерсі. Ви не бажаєте кави, а може, сендвіч чи свіжих фруктів?

— Кави було б непогано,— погодився Кармоді.

Він дозволив голосові Бельветтера провести себе за ріг у відкриту кав'ярню. Кав'ярня називалася "Козенятко" і нагадувала заїзд Веселих І дев'яностих років, де не забули ні райдужних ламп Тіффані, ні канделябрів зі скляними дармовисами, ні механічного піаніно. Як і все, побачене в місті, кав'ярня була бездоганно прибрана, проте безлюдна.

— Приємна атмосфера, не правда? — запитав Бельветтер.

— Балаган,— зморщив носа Кармоді.— Але якщо тобі до вподоби...— На стіл опустилася неіржавіюча таця з чашкою паркої міцнющої кави з молоком.— Обслуговують принаймні добре,— додав Кармоді. Сьорбнув кави.

— Смачна? — запитав Бельветтер.

— Дуже, дуже смачна.

— Я таки пишаюся своєю кавою,— спокійно промовив Бельветтер.— А ще кухнею. Може, хочете ще чогось? Омлет або суфле?

— Нічого,— рішуче відмовився Кармоді. Він відхилився на спинку стільця і запитав: — Отже, ти — зразкове місто, так?

— Так, маю честь ним бути,— відповів Бельветтер.— Я — найновітніше із зразкових міст і, здається, найдосконаліше. Мою концепцію розробила спільна дослідницька група Йєльського та Чікагського університетів у співробітництві з фондом Рокфеллера. Більшість моїх конструкцій спроектував Массачусетський технологічний інститут, хоча деякі спеціальні проблеми досліджували в Прінстоні та в корпорації РАНД. Будівництво вела Дженерал Електрик, а фінансування забезпечив фонд Форда разом з деякими іншими організаціями, називати які я не маю права.

— Забавненька історія,— сказав Кармоді нестерпно байдужим голосом.— А там через вулицю що, готичний собор?

— Так, абсолютно готичний,— відповів Бельветтер.— До того ж міжконфесійний і відкритий усякій вірі, запроектований на триста сидячих місць.

— Як на будівлю такого розміру — небагато.

— Небагато, звичайно. Але моя ідея полягає в поєднанні святобливості та затишку. Багатьом подобається.

— До речі, а де ж люди? — запитав Кармоді.— Я нікого ще не бачив.

— Виїхали,— сумовито повідомив Бельветтер.— Всі перебралися.

— Чому?

Бельветтер хвильку помовчав, а потім відповів:

— Чвари серед громадян. Непорозуміння чи, я сказав би, фатальний ряд непорозумінь. Підозрюю, що кілька баламутів підбурили мешканців до масового виїзду.

— А що, зрештою, сталося?

— Не знаю,— признався Бельветтер.— Слово честі, не знаю. Одного дня всі просто виїхали. Знічев'я! Але я певен, що вони повернуться.

— Сумніваюся.

— А я переконаний. До речі, містере Кармоді, чому б вам тут не оселитися?

— Мені? Ви знаєте, якось...

— Ви наче втомилися від мандрів. Я певен, що вам не завадить відпочити.

— Останнім часом я таки справді здорожився,— відзначив Кармоді.

— Хто знає, може, вам тут сподобається,— сказав Бельветтер.— Принаймні ви мали б унікальну можливість користуватися послугами найсучаснішого, найдосконалішого міста у світі.

— Це, мабуть, цікаво,— сказав Кармоді.— Я ще подумаю.

Місто Бельветтер його заінтригувало. Одначе виникли й деякі побоювання. Йому хотілося б точно знати, що сталося з мешканцями міста.

РОЗДІЛ 23

Поступившись наполяганням Бельветтера, Кармоді переспав ніч у розкішному номері для молодят готелю "Король Георг V". Уранці він прокинувся бадьорий і вдячний. Його голові так бракувало перепочинку!

Сніданок Бельветтер подав на терасі, а поки Кармоді їв, грав для нього жвавий квартет Гайдна. Свіже повітря бадьорило, і, якби Бельветтер не сказав, Кармоді й не здогадався б, що воно кондиціоноване. Температура й вологість були напрочуд оптимальні. З тераси відкривався чудовий вид на західний квартал Бельветтера — приємна мішанина китайських пагод, венеціанських містечків, японських каналів, зеленого пагорба, храма з корінфськими колонами, автомобільної стоянки, норманської вежі та купи інших споруд.

— Ти прекрасно виглядаєш,— сказав він містові.

— Радий, що вам сподобалося,— відповів Бельветтер.— Стиль викликав суперечки і обговорення з різних позицій, ще як тільки мене заснували. Одні відстоювали єдність стилю: гармонійна група форм виливається в гармонійне ціле. Одначе, таке вже було раніше. Немало зразкових міст збудовано саме так. Одноманітність породжувала нудьгу, впадала в око штучність, створена однією людиною або одним комітетом, міста були наче несправжні.

— До деякої міри ти теж штучне місто, ге? — запитав Кармоді.

— Атож! А я й не претендую на щось інше. Я не підробка під "місто майбутнього" і не флорентійський байстрюк. Я — сукупна єдність. Від мене чекали, що я не тільки стану цікавим і надихатиму, а ще й буду функціональне й практичне.

— Бельветтере, як на мене, то ти нівроку,— сказав Кармоді.— А інші зразкові міста теж розмовляють?

— Не всі. Більшість міст, зразкові чи ні, ще донині не сказали свого слова, їхнім мешканцям це не до вподоби. Їм не подобається місто, що безсловесно виконує свої обов'язки. Таке місто справляє враження надто великого, надто владного і бездушного. Саме тому мені й надали штучний інтелект.

— Розумію...

— Гадаю, не до кінця. Штучний інтелект робить мене особистістю, що вкрай важливо в добу загального нівелювання. Він дозволяє мені виявляти справжню турботу й творчий підхід у задоволенні потреб моїх мешканців. Ми, мої мешканці і я, маємо можливість домовлятися. Безперервно й повноцінно спілкуючись, ми допомагаємо одне одному створювати справді придатне для життя урбаністичне середовище. Ми взаємно вдосконалюємося, не втрачаючи своєї індивідуальності.

— Звучить привабливо,— сказав Кармоді.— От тільки бракує партнерів для спілкування.

— Це єдина конструктивна вада,— визнав Бельветтер,— проте наразі я маю вас.

— Так, ти маєш мене,— повторив Кармоді й здивувався, що ці слова неприємно вразили його слух.

— І, природно, ви маєте мене,— сказав Бельветтер. І ці взаємини не порівняєш ні з якими іншими. А тепер, мій дорогий Кармоді, дозвольте я поведу вас на свої оглядини. А потім ми вас поселимо й унормуємо.

— І що?

— Це зовсім не так, як воно сприймається на слух. Просто невдалий науковий термін. Але збагніть, я певен, що будь-які взаємини вимагають відповідних зобов'язань з боку двох причетних сторін. Інакше й бути не може, хіба не так?

— Так, якщо це не взаємне потурання чи то пак невтручання.

— Ми намагаємося такого уникати. Бачите, невтручання створює підстави для хвилювань і неодмінно призводить до розладу особистості. Будь ласка, тепер сюди...

Кармоді йшов, куди йому казали, й оглядав визначні місця Бельветтера. Відвідав енергоцентраль, очисну систему водогону, промисловий район, кілька фабрик. Оглянув дитячий парк і масонське братство. Обійшов музей і картинну галерею, концертний зал і драмтеатр, корти для гри в кеглі, більярдний салон, картинговий трек, кінотеатр. Кармоді стомився, натрудив ноги, і його тягло перепочити. Але Бельветтер наполягав на самодемонстрації, і Кармоді мав ще оглянути п'ятиповерхову будівлю "Амерікен Експрес", португальську

синагогу, пам'ятник Букмінстерові Фуллеру, автобусну станцію "Сірий гончак" і ще кілька визначних місць.

Нарешті оглядини закінчилися. Кармоді дійшов висновку, що дивогляди зразкового міста нічим не кращі й не гірші за дива Галактики. Насправді ж краса розкривається через очі глядача, хоч деяку роль тут відіграють і ноги.

— Трошки перекусимо? — запитав Бельветтер.

— З задоволенням! — погодився Кармоді.

Його провели в фешенебельне кафе "Рошамбо", де він почав з юшки з гороху, а далі їв усього потроху.

— На закінчення смачненького швейцарського сиру? — запропонував Бельветтер.

— Дякую, не хочу,— відмовився Кармоді.— Наївся. Кажучи правду, аж трошки занадто.

— Але ж сир не важкий на шлунок. Камамберчику?

— Не подужаю, мабуть.

— Може, кілька добірних фруктів. Дуже відсвіжує піднебіння.

— Відсвіжити мені слід якраз не піднебіння,— сказав Кармоді.

— Принаймні яблучко, грушку, кілька виноградин?

— Дякую, ні.

— Зо дві вишеньки?

— Ні, ні, ні!

— Без фруктів на десерт обід наче не повний.

— Мій повний.

— Тільки з свіжими фруктами ми отримуємо дуже важливі вітаміни.

— Доведеться мені перебиватися без них.

— Може, півпомаранчі? Я почищу. Цитрусові взагалі не ситні.

— Мабуть, не подужаю.

— Навіть четвертинку помаранчі? Навіть якщо я виберу зернятка?

— Таки ні.

— Ви зняли б камінь з мого сумління,— сказав Бельветтер,— Бачите, в мене манія все завершувати, а без фруктів на десерт обід незавершений.

— Ні! Ні! Ні!

— Гаразд. Не треба так хвилюватися,— сказав Бельветтер,— Якщо вам не подобається те, що я подаю, то це ваша справа.

— Та мені ж подобається!

— Якщо так дуже подобається, то чому б не з'їсти трошки фруктів?

— Здаюся,— важко зітхнув Кармоді.— Дай мені винограду.

— Мені б не хотілося вас силувати.

— Ти не силуєш. Дай, будь ласка.

— Ви певні?

— Давай! — закричав Кармоді.

— То беріть,— сказав Бельветтер і явив розкішне гроно мускатного винограду. Кармоді з'їв усе. Виноград був дуже смачний.

— Даруйте,— сказав Бельветтер.— Що ви робите?

Кармоді випростався і розплющив очі.

— Задрімав трошки. Щось не так?

— Що може бути не так у такому природному бажанні?

— Дякую,— сказав Кармоді і знову заплющив очі.

— Але чому в кріслі? — запитав Бельветтер.

— Бо сиджу в кріслі і майже сплю.

— Потім поперек болітиме,— застеріг Бельветтер.

— Не турбуйся,— пробурмотів Кармоді з заплющеними очима.

— Чому б не подрімати як слід? Он там, на канапі?

— Мені зручно й тут.

— Вам тут не дуже зручно,— заперечив Бельветтер.— Будова людського тіла не дозволяє спати сидячи.

— А мені дозволяє.

— Що ви! Чому б не перебратися на канапу?

— Зручно і в кріслі.

— А на канапі зручніше. Ну спробуйте, будь ласка, Кармоді. Кармоді?

— Га? Що сталося?

— Канапа. Я переконаний, що вам слід відпочити на канапі.

— Гаразд! — сказав Кармоді, з зусиллям зводячись на ноги.— Де ця канапа?

Його вивели з ресторану, провели по вулиці і за рогом завели в будинок з вивіскою "Дрімота". Там стояло з десяток канап. Кармоді попростував до найближчої.

— Не на цю,— спинив його Бельветтер.— У ній пошкоджена пружина.

— Біс із нею. Ляжу боком.

— Що ви! Зіпсуєте поставу.

— Господи! — простогнав Кармоді, стаючи на ноги.— На яку ти пропонуєш?

— Ось на цю, ззаду. Великогабаритна, найкраща в закладі. Прогин матраца підібраний за науковими рекомендаціями. Подушки...

— Правильно, чудесно, добре,— лягаючи на вказану канапу, бурмотів Кармоді.

— Бажаєте якусь спокійну мелодію?

— Не турбуйся.

— Як хочете. Тоді я вимкну світло.

— Прекрасно.

— Може, ковдру? Температуру я, звичайно, регулюю, але тому, хто спить, деколи здається, що холодно.

— Мені все одно! Дай мені спокій!

— Добре! — сказав Бельветтер.— Знаєте, не для себе ж стараюся. Я особисто ніколи не сплю.

— О-кей, даруй,— вибачився Кармоді.

— Нема, нема за що.

Запала тривала тиша. Потім Кармоді сів на канапі.

— Що сталося? — запитав Бельветтер.

— Тепер не можу заснути.

— Попробуйте заплющити очі і подумки розслабити всі м'язи вашого тіла, починаючи з великого пальця ноги і йдучи догори до...

— Я не хочу спати! — зарепетував Кармоді.

— Може, вам не дуже хотілося з самого початку? — висловив припущення Бельветтер.— Але ви принаймні могли б заплющити очі і трошки відпочити лежачи. Зробіть це задля мене.

— Ні! — вперся Кармоді.— Не хочу ні спати, ні відпочивати.

— Впертюх! — зітхнув Бельветтер,— Робіть що хочете. Я старався як міг.

— Авжеж — крикнув Кармоді, звівшись на ноги і вийшовши з "Дрімоти".

Кармоді стояв на вигнутому місточку і милувався блакиттю лагуни.

— Це копія венеціанського мосту Ріальто,— пояснив Бельветтер.— У зменшеному масштабі, звичайно.

— Знаю. Прочитав на табличці.

— Досить чарівний, не правда?

— Еге ж, гарний,— погодився Кармоді, запалюючи сигарету.

— Ви забагато палите,— зауважив Бельветтер.

— Знаю. Не можу без курива.

— Як ваш медичний консультант мушу зауважити, що зв'язок між тютюном і раком легенів доведений остаточно.

— Знаю.

— Якщо ви перейдете на люльку, то шанси захворіти зменшаться.

— Не люблю люльки.

— А сигари?

— Не люблю сигар.— Кармоді запалив нову сигарету.

— Третя сигарета за п'ять хвилин,— констатував Бельветтер.

— Хай йому біс! Я палитиму, скільки захочу і коли захочу! — спересердя крикнув Кармоді.

— Звісно, аякжеГ — поспішив запевнити Бельветтер.— Я лише старався для вашого ж добра. Чи вам хочеться, щоб я просто стояв збоку й мовчав, як риба, поки ви самі себе знищуєте?

— Саме так.

— Не можу повірити, що ви кажете щиро. Тут уже набирає ваги етичний імператив. Людина часом діє собі на шкоду, але такого збочення машина собі дозволити не може.

— Не тримай мене за карк! — похмуро попросив Кармоді.— Не тикай мене скрізь носом!

— Тикати вас носом? Дорогий Кармоді, чи я хоч десь колись вас до чогось силував? Чи дозволяв я собі щось більше, ніж поради?

— Мабуть, ні. Але ти говориш забагато.

— Може, я говорю замало,— сказав Бельветтер,— бо ж наслідків, бачу, ніяких.

— Ти забагато говориш,— повторив Кармоді й запалив чет-

— Це вже четверта сигарета за п'ять хвилин.

Кармоді розкрив було рота, щоб вилаятись, та передумав і подався геть.

— Що це? — запитав Кармоді.

— Кондитерський автомат,— пояснив Бельветтер.

— Не схоже.

— Все ж таки це автомат. Удосконалений силосний агрегат Сааріномена. Звичайно, я мініатюризував його і...

— І все ж таки він не схожий на кондитерський автомат. Як ним користуватися?

— Дуже просто. Натисніть червону кнопку. Почекайте. Натисніть на одну з тих літер в ряду А, тепер натисніть зелену кнопку. Ось маєте! Шоколадка "Бейб Рут" ковзнула на долоню Кармоді.

— Ото! — вихопилося в Кармоді. Він надірвав обгортку і надкусив шоколадку.

— Справжня "Бейб Рут" чи підробка?

— Справжня. Змушений був дати концесію кондитерській фірмі, бо самому несила було впоратися.

— Ого! — повторив Кармоді, випускаючи з пальців шоколадну обгортку.

— Отак воно,— настановчо почав Бельветтер,— приклад недбальства, яке я спостерігаю повсякчас.

— Якийсь клаптик паперу! — сказав Кармоді, повертаючись і дивлячись на обгортку, що лежала на бездоганно прибраній вулиці.

— Звісно, це лиш клаптик паперу,— сказав Бельветтер.— Але помножте на сто тисяч мешканців і що матимете в результаті?

— Сто тисяч клаптиків паперу,— не задумуючись, відповів Кармоді.

— Нічого смішного! Запевняю вас, що вам не захотілося б жити у всьому тому папері. Ви перший нарікали б на захаращену сміттям вулицю. А ви доклали до чогось рук? Ви хоч за собою прибираєте? Звичайно, ні! Полишаєте на мене, хоч я маю дбати про все місто, день і ніч, навіть у святу неділю не маю спочинку!

— І треба стільки вичитувати? Я підніму.

Кармоді нахилився, щоб підняти обгортку, та перш ніж його пальці торкнулися її, від найближчої урни для сміття блискавично метнулася залізна клешня, схопила папірець і зникла.

— Все гаразд,— сказав Бельветтер.— Я звик прибирати за людьми. Ввесь час доводиться.

— Отакої!

— І не чекаю від них подяки.

— Дуже вдячний, дуже вдячний! — подякував Кармоді.

— Ні, не вдячні,— заперечив Бельветтер.

— Нехай буде по-твоєму, може, й не вдячний, А що маю робити?

— Припинити розмову. Вважатимемо інцидент вичерпаним.

— Наїлися? — запитав Бельветтер після обіду.

— Донесхочу,— сказав Кармоді.

— А з'їли небагато.

— Я з'їв, скільки хотів. Дуже смакувало.

— Якщо так смакувало, то чому ж не з'їли більше?

— Бо не подужав би.

— Якби ви не перебили собі апетиту тією шоколадкою...

— Та хай йому біс! Шоколадка не перебила мені апетиту! Я просто...

— Ви запалюєте сигарету,— констатував Бельветтер.

— Авжеж,— відповів Кармоді.

— Не могли б трошки потерпіти?

— Зрештою,— скипів Кармоді,— якого це біса ти...

— У нас є важливіші справи,— швиденько урвав Бельветтер.— Ви вже обміркували, з чого ви житимете?

— У мене ж не було часу.

— А я міркував. Вам добре було б стати лікарем.

— Я? Мені довелося б вступити на підготовчі курси коледжу, потім у медичну школу і так далі.

— Можу все влаштувати,— пообіцяв Бельветтер.

— Не маю бажання.

— Так... а як щодо юриспруденції?

— Ніколи в світі!

— Проектування — прекрасний фах.

— Не для мене.

— А бухгалтером?

— Нізащо!

— Тоді ким ви хочете бути?

— Пілотом реактивного літака,— не задумуючись, відповів Кармоді.

— Ох, облиште!

— Цілком серйозно.

— У мене тут навіть аеропорту немає.

— Працюватиму в іншому місті.

— Ви так сказали, щоб подратувати мене!

— Що ти! — заперечив Кармоді.— Я хочу стати пілотом, це моя мрія. Завжди хотів стати пілотом! Слово честі!

Запала довга мовчанка. Нарешті Бельветтер сказав:

— Ви маєте повне право вибирати.— Але це було вимовлено замогильним голосом.

— Куди ви зібралися?

— Прогулятися,— відповів Кармоді.

— Увечері! О пів на десяту!

— Чом би й ні?

— Я гадав, що ви стомилися.

— Коли вже те було!

— Так-так... А я ще гадав, що ми посиділи б, побалакали б любенько.

— А не можна перенести розмову на потім, коли я прийду? — поцікавився Кармоді.

— А, не варт,— сказав Бельветтер.

— Гуляти не обов'язково,— вирішив Кармоді, сідаючи.— Давай побалакаємо.

— Мені вже перехотілося,— сказав Бельветтер.— Ідіть, будь ласка, на свою прогулянку.

— Ну що ж, на добраніч! — сказав Кармоді.

— Даруйте?

— Я сказав "на добраніч".

— Ви лягаєте спати?

— Атож. Уже пізно. Я стомився.

— Невже ви збираєтеся спати?

— Чом би й ні?

— Взагалі-то нічого,— сказав Бельветтер,— хіба що ви забули вмитися.

— Ох... і справді, забув. Умиюся вранці.

— А коли ви востаннє приймали ванну?

— Давненько вже. Скупаюся вранці.

— А може, ви краще себе почуватимете, коли приймете ванну саме тепер?

— Ні.

— Навіть якщо я приготую ванну?

— Ні! Хай йому біс, ні! Я лягаю спати!

— Робіть собі так, як вважаєте за потрібне,— сказав Бельветтер.— Не вмивайтеся, не вчіться, не дотримуйтесь збалансованої дієти. Але й на мене не нарікайте.

— Нарікати на тебе? За що?

— За будь-що,— відповів Бельветтер.

— Так, ну а що ти, власне, маєш на увазі?

— Не варто й казати.

— То навіщо ж ти наголошуєш на цьому?

— Я думаю тільки про ваше благо,— відповів Бельветтер.

— Помітно.

— А ще, до вашого відома, мені з того ніякого пожитку, вмиваєтесь ви чи ні.

— Не сумніваюся.

— Коли вже піклуєшся про когось,— вів далі Бельветтер,— коли глибоко відчуваєш свою відповідальність, то не дуже приємно чути, коли тебе лають.

— Я тебе не лаяв.

— Не тепер. А от перше, вдень — лаяли.

— Ну... я був знервований.

— Це через те, що ви палите.

— Не починай знову!

— Не буду. Диміть, як піч. Що мені до того? Легені ж ваші, правильно?

— Збіса правильно,— погодився Кармоді, запалюючи.

— Легені ваші, а невдача моя,— сказав Бельветтер.

— Ні, ні! — попросив Кармоді.— Не кажи так, прошу тебе!

— Не звертайте уваги на мої слова,— примирливо сказав Бельветтер,

— Добре.

— Деколи я перебираю міру.

— Атож.

— А не перебирати важко, бо правда на моєму боці. Я маю рацію, розумієте.

— Розумію,— сказав Кармоді.— Ти маєш рацію, маєш рацію. Ти завжди маєш рацію! Маєш, маєш, маєш, маєш...

— Не збуджуйтеся перед сном,— застеріг Бельветтер.— Не бажаєте склянку молока?

— Ні.

— Ви певні?

Кармоді затулив очі руками. Відчував себе дуже дивно. Він відчував себе водночас винним, слабкодухим, брудним, нездоровим і неохайним. Він відчував себе дощенту і безповоротно зіпсованим і знав, що цього відчуття йому не позбутися. Десь у глибині його єства народилася рішучість. Він заволав:

— Сітрайте!

— Кого ви кличете? — запитав Бельветтер.

— Сітрайте! Де ви?

— Чим я не догодив? — занепокоївся Бельветтер.— Просто Скажіть мені, чим?

— Сітрайте! — завивав Кармоді.— Прийдіть і заберіть мене! Це не та Земля!

Почулося трісь-хрусь-бац, і Кармоді був уже в іншому місці.

РОЗДІЛ 24

Ф'ю-у-у-у! Тр-р-рам! Гоп! І ось ми кудись потрапили, хто-зна-куди, коли і на котру з Земель? Хтось, може, й знав, тільки, певне, що не Кармоді, опинившись у місті, дуже схожому на Нью-Йорк. У дуже схожому, але чи то справді Нью-Йорк?

— Це справді Нью-Йорк? — сам себе запитав Кармоді.

— А біс його знає! — негайно відгукнувся чийсь голос.

— Запитання риторичне,— пояснив Кармоді.

— Не сумніваюся, проте відповідаю, оскільки захистив науковий ступінь з риторики.

Кармоді поозирався навсібіч і зауважив, що голос подає велика чорна парасоля в його лівій руці.

— Це ти, Вираше?

— Звісно, я. А ти гадав хто — шотландський поні?

— Де ж тебе носило, коли я був у зразковому місті?

— Узяв собі відпустку. Коротку, але заслужену,— сказав Виграш. — і дорікати за це не маєш права. Відпустки обумовлені угодою між Галактичною Об'єднаною Спілкою Виграшів та Лігою Реципієнтів.

— А я не дорікаю,— сказав Кармоді.— Я просто так... Облишмо, краще. Це місце — чисто моя Земля! Ну чистісінько як Нью-Йорк!

Це було місто. Товпище людей і потоки автомобілів. Повно театрів, повно кіосків з біфштексами, повно народу. Повно крамниць з оголошеннями про банкрутство і повний розпродаж товарів за низькими цінами. Спалахи неонових вивісок. Повно ресторанів — найсолідніші із них називалися "Західняк", "Південець", "Східняк" та "Північанин". В усіх — фірменні біфштекси і картопляна соломка. Крім них, були ще "Північносхідняк", "Південнозахідняк", "Східнопівнічносхідняк" і "Західнопівнічнозахідняк". Кінотеатр на протилежному боці вулиці

показував "Апокриф" (грандіозніше й дивовижніше, ніж Біблія) з тисячами статистів у головних ролях. Поряд була дискотека "Омфалос", де під хрипку музику виступала фольк-рок-група "Ланяки", танцювали незрілі незайманки в сукеночках із глибочезними вирізами спереду й ззаду.

— Життя вирує! — гукнув Кармоді, облизуючи губи.

— Чую тільки передзвін касових апаратів,— зауважив Виграш тоном зачерствілого моралiста.

— Не будь занудою,— відмахнувся Кармоді.— Здається я вдома.

— Сподіваюся, що ні,— відповів Виграш.— Щось це місце діє мені на нерви. Роздивися, будь ласка, як слід. Пам'ятай, що схожість — не обов'язково тотожність.

Але ж Кармоді бачив, що стоїть на розі Бродвея і 50-ї вулиці! Ось і вхід у підземку, станція просто перед ним! Так, він удома! І він поспішив до підземки, рушив униз по сходах. Все знайоме радісно збуджує і водночас навіює сум. Мармурові стіни вкриті вологою, блискуча монорейка вибігає з одного тунелю й зникає в іншому...

— Ох! — вирвалося у Кармоді.

— В чім річ? — запитав Виграш.

— Ні в чім... Я передумав. Мабуть, я краще прогуляюся по вулиці.

Кармоді повернув назад, спокійно рухаючись до світлого прямокутника неба у рамці виходу. Та звідти посунув натовп і перепинив шлях. Кармоді став проштовхуватися до виходу, та натовп тягнув його назад. Мокрі мармурові стіни здригнулись і судомно запульсували. Блискуча монорейка скочила з опор, скрутилася гадючим

язиком і блискавично метнулася в його бік. Кармоді побіг, збиваючи зустрічних і все ж помічаючи, що вони одразу зводилися на ноги, ніби іграшки-покивани. Мармурова підлога зробилася м'яка й липуча. Його ноги в'язли, люди зімкнулися круг нього, а монорейка заколивалася над головою.

— Сітрайте! — заволав Кармоді.— Заберіть мене звідси!

— І мене! — вискнув Вираш.

— І мене! — зойкнув підступний хижак.

Бо це він і ніхто інший спритно прикинувся підземкою, в пащу котрої так необачно заліз Кармоді. Сітрайт не давав про себе знати. Ніщо не змінилося. Кармоді в голову закралася жахлива думка, що Сітрайт міг вийти пообідати, або в туалет, або ж розмовляє по телефону. Блакитний прямокутник неба вужчав, вихід ніби змикався. Постаті довкола втратили людську подобу. Стіни зробилися багряниcто-червоними, напружилися, затремтіли і почали зсуватися. Гнучка монорейка пожадливо обхопила ноги Кармоді. З утроби хижака забурчало й лавиною пішла слина. (Здавна відомо, що кармодіїди хамлуваті й не вміють поводити себе за столом).

— Рятуйте! — заволав Кармоді, коли підошви його черевиків розчинилися в травних соках.— Сітрайте, рятуйте мене!

— Рятуйте його, рятуйте його! — ридав Вираш.— Якщо це важко, то рятуйте мене! Витягніть мене звідси, і я дам оголошення у всі відомі газети, скличу комітети, організую ініціативні групи, вийду на вулиці з плакатами,— за смерть Кармоді треба помститися! І надалі я беру на себе обітницю...

— Припини теревені,— почувся голос, за яким Кармоді впізнав Сітрайта.— Ганьба! А ви, Кармоді, запам'ятайте на майбутнє; треба

думати, перш ніж лізти в пащу свого хижака. Моя контора не для того, щоб кожного разу витягувати вас із зашморга в останню мить!

— Але зараз ви мене врятуєте? — мовив Кармоді.— Врятуєте? Врятуєте?

— Уже врятував,— сказав Сітрайт. І коли Кармоді озирнувся навкруги, то побачив, що справді врятований.

РОЗДІЛ 25

Сітрайт, мабуть, переніс його не дуже дбайливо, бо після коротенького затьмарення Кармоді опинився на задньому сидінні таксі. Місто знову дуже нагадувало Нью-Йорк, а Кармоді, судячи з усього, отямився посеред розмови.

— Що ви казали? — спитав таксист.

— Нічого я не казав,— відповів Кармоді.

— Ох! Мені здалося, ви щось казали. Так от, а я кажу, що тамечки новий хмарочос Фламмаріона.

— Знаю,— якось мимоволі вирвалося у Кармоді.— Я допоміг його збудувати.

— Справді? Сила! Уже скінчили, га?

— Так,— сказав Кармоді. Він витяг з рота сигарету й скривився.— З цими сигаретами також скінчено.— Похитав головою і пожбурив сигарету через вікно. Кармоді ніби розполовинився. Його слова і вчинки були природні тільки для частини Кармоді (активного "я"). Друга

частина Кармоді (рефлективне "я") спостерігала за першою з усе дужчим подивом.

— Що ж ви не кажете одразу? — здивувався таксист.— Ось спробуйте моїх.

Кармоді подивився на розкриту пачку в таксистовій руці,

— Палите "Кулз", так?

— Тільки їх,— запевнив таксист.— "Кулз" із дрібкою ментолу так смакують, як ніколи.

Кармоді ввічливо імітував подив. Взяв пачку, видобув "цвях у домовину" і запалив. Таксист, посміхаючись, дивився на нього в дзеркало заднього огляду. Кармоді затягнувся, зобразив на обличчі задоволення, поволі й з насолодою випустив дим.

— Ого! — сказав він.— Тут щось домішане!

Таксист кивнув з поважністю східного мудреця.

— Всі ми, любителі "Кулз", вважаємо так само... Ось ми й приїхали, сер. "Уолдорф-Асторія".

Кармоді розрахувався й почав виходити. Таксист, і далі усміхаючись, відхилився на спинку.

— Гей, містере,— гукнув він,— а мої "Кулз"?

— Ох! — похопився Кармоді. Віддав пачку і теж посміхнувся таксисту. Авто від'їхало, а Кармоді залишився стояти перед готелем "Уолдорф-Асторія".

На його плечах було добротне пальто фірми "Берберрі". Про це одразу повідомляв ярличок, пришитий не під коміром, а зовні, на правому рукаві. І всі інші ярлички також були назовні: всім одразу впадало в око, що сорочка в Кармоді від "Ван Гойзена", краватка від "Графині Мари", костюм від "Гарта, Шафнера й Маркса", шкарпетки "Ван Кемпа", черевики кордовської шкіри від "Ллойда і Хейга". На голові капелюх "борсоліно", виготовлений у Райму з Мілана. Руки облягали замшеві рукавиці від Л. Л. Біна. Зап'ясток прикрашав самонакрутний хронометр ("Одемар Піккар"), а заразом калькулятор, таймер, суматор часу, календар, будильник — і все це з гарантованою точністю плюс — мінус шість секунд на рік.

До того ж від Кармоді віяло слабким запахом чоловічого одеколону "Дубовий мох" фірми "Аберкромбі та Фрітч". Все на ньому цілком пристойне, хоча, безперечно, не справжній шик. Рівню відповідає, та від себе він сподівався більшого. Адже він честолюбний, хоче рости, сподівається бути серед тих, що мають ікру на столі не тільки на Різдво, що носять сорочки від "Братів Брукс", спортивні курточки від "Ф. Р. Тріплера", після гоління користуються лосьйоном "Онікс" від "Лентеріка" і надягають куртки "мисливський комфорт" тільки від "Пола Стюарта"...

Та для таких штучок треба вибитися в категорію споживачів А-АА-ААА, замість пересічної категорії В-ВВ-АААА, до якої він мав нещастя належати через своє скромне походження. Йому конче треба вибитися у вищий розряд! Що, він гірший за інших? Він же, хай йому біс, на своєму курсі у Стенфорді був першим з техніки споживання! Уже три роки його Споживіндекс тримається на рівні дев'яноста відсотків! Його лімузин, "Додж-Феррет", як з голочки! Він міг навести й інші докази.

Так чому ж йому не підвищили категорію? Що, не помічали? Не бачили? Таке єретичне припущення Кармоді одразу викинув з голови. Бо ж у нього був значно пильніший клопіт. Сьогодні він зважився на ризиковану річ. Наступна година могла коштувати йому посади й місця взагалі, а тоді він вилетить у безликі ряди споживацьких парій, у категорію НТСР-2 (нестандартні товари східного ринку, гатунок 2-й).

Було ще зарано, а перед тим випробуванням Кармоді слід було підкріпитися. Він зайшов у бар "Асторії", перехопив погляд бармена. Той не встиг і рота розкрити, як Кармоді гукнув:

— Повтори, друже!

Те, що йому ще не наливали, отже, повторити аж ніяк не могли, не бралося до уваги.

— Сідай, Маку,— сказав бармен посміхаючись.— Ось твій "Баллантайн". Аромат і піна для справжнього мужчини!

Заскочили зненацька! Кармоді сам повинен був це сказати! До пива взявся похнюплений.

— Гей, Томе!

Кармоді озирнувся. Давній приятель і сусіда Нейт Стін з Леонії, штат Нью-Джерсі, пив колу.

— Кумедно,— сказав Стін,— але ти звернув увагу? Кола — запорука успіху! Раджу!

Знову Кармоді підсікли без гачка! Одним духом він вихилив своє пиво і гукнув барменові:

— Гей, друже, повтори! — Жалюгідний хід, але краще, ніж нічого.— Що нового? — запитав він у Стіна.

— Жінка подалася в Майамі. На тиждень сонця й моря — блискавичний рейс пропонує "Америкен-Еруейз"!

— Чудової! я свою Гелен відіслав у Нассау,— підтримав Кармоді.— Сімейної уникнеш драми, пославши жінку на Багами! А знаєш, якось увечері я запитав її, чи варт у нашому швидкоплинному світі марнувати час на плавання в Європу? А вона каже...

— ...прекрасна ідея! — перехопив Стін. Він мав безперечну рацію, бо рекламне гасло Голландсько-Американської компанії для жвавого і невимушеного поєдинку було задовге.— Тож краще вам, дружині й дітям, пожити в Марльборському світі!

— Слушна думка! — поткнувся було Кармоді.— Зрештою...

— ...в Марльборо є чим захоплюватися! — не дав докінчити Стін. Його право: він запропонував тему.

— Авжеж! — сказав Кармоді. Похапцем вихилив пиво і гукнув:— Гей, приятелю, повтори! Пиво "Баллантайн"! — Та відчував уже, що позиції його ослабли. Де ж він, у біса, хибить? Саме зараз, в такій ситуації слід було підтримати діалог. Але Кармоді ніщо не спадало на думку, слова немов повтікали. А Стін, спокійний, впевнений, продемонструвавши новісінькі сніжно-блакитні пітники фірми "Сікріт" під своїми волохатими пахвами, перший змінив тактику:

— Коли дружини немає вдома,— хихикнув він,— доводиться прати білизну самому.

Удар у сонячне сплетіння! Кармоді залишилося тільки рвонути вперед.

— Чом би й ні? — сказав він, силувано посміхнувшись.— Пригадуєш куплети: "Моя сорочка білістю засліплює твою!"?

Якийсь час вони глузували і кпили один з одного, а потім Стін порівняв манжети їхніх сорочок, нахмурився, звів брови догори, розкрив рота, імітуючи подив і недовір'я.

— Гей! — вигукнув він.— А моя сорочка таки біліша!

— Таки вже й так! — озвався Кармоді, не потурбувавшись навіть глянути.— Смішно! У нас однакові пральні машини з однаковою програмою. І відбілювач той самий... Що, ні?!

— Я користуюся "Клороксом",— недбало кинув Стін.— Раджу!

— "Клорокс",— замислено зітхнув Кармоді.— Ось воно що! Що ж, мій відбілювач мене підвів!

Кармоді зобразив розпач, а Стін зіграв на губах переможний марш. Кармоді подумав, чи не замовити ще пиво, але й попередні два кухлі йому не смакували. Та й Стін як суперник був йому не по зубах. Кармоді розрахувався за пиво кредитною карточкою "Америкен Експрес" і подався в свою контору на 51-й поверх, П'ята авеню, 666. Демократично, по-приятельськи привітався з колегами, дехто намагався втягнути його в свої рекламні гамбіти, проте він ухилився. Кармоді не міг позбутися думки, що його становище, місце в житті,— жалюгідне. Цілісіньку минулу ніч він перебирав свої шанси вибитися в люди. Важкі роздуми викликали тільки гостру мігрень та розлад шлунку, і ввечері він мало не спізнився на конкурс чарльстона. Добре, що Гелен (яка й не збиралася їхати відпочивати) напоїла його шипучкою Алка-Зельцер, що вмить бадьорість викликає й веселить. Отже, вони пішли, як домовлялися, і витанцювали перший приз — завдяки Алка-Зельцер! Та тяжкі думки не розвіялись. І коли о третій годині ночі Гелен сказала йому, що в Томмі й маленької Тіннер карієс проти минулого року зменшився на 32 відсотки, він відповів:

— А знаєш... Ладен закластися, що це зубна паста "Крест"! — Та душі його це не зігріло, хоча з боку Гелен було дуже мило підказати йому такий хід.

Він знав, що ніяка жінка ніякими ходами не може значно посилити бойові позиції чоловіка. Якщо хочете домогтися успіху в змаганні Споживачів, якщо хочете показати себе вартим не мотлоху, а Речей, Що Мають На Цьому Світі Справжню Ціну, як, наприклад, швейцарського шале фірми "Тех" у неторканих нетрях штату Мен або лімузина Порше-911, яким віддають перевагу Люди, Які Вважають Себе Сіллю Землі, а також Сіллю Солі, і до яких навіть не підступайся з чимось меншим, ніж найкраще... так от, якщо ви хочете мати речі такого класу, то слід довести, що ви їх гідні. Самих грошей — замало, соціальне становище — не зарадить, проста наполегливість — теж нічого не дасть. Вам слід довести, що ви самі належите до Касти Обраних, які вміють усе поставити на карту, а потім усе здобути одним ударом.

— Уперед! — сказав сам собі Кармоді, вдаривши кулаком правиці об ліву долоню. Як поклав, так і буде! І він героїчно рушив до дверей містера Юберманна, свого боса, й героїчно відчинив їх.

Кабінет був порожній. Містер Юберманн ще не прийшов. Кармоді зайшов у контору. Почекає! Щелепи зціплені, губи стиснуті, між бровами залягли три вертикальні зморшки. Головне — не розкиснути. Юберманн з'явиться з хвилини на хвилину. А коли він з'явиться. Том Кармоді скаже йому: "Містере Юберманн, за це ви, звичайно, можете витурити мене на вулицю, але мушу сказати, що у вас тхне з рота", і після паузи ще раз отак: "Тхне з рота!". У думках усе здається просто, але як воно буде насправді! Та все ж пора розігнутися, боротися за впровадження найостанніших здобутків гігієни, пробивати шлях догори! І цієї миті Кармоді відчував на собі погляди отих легендарних постатей — Промисловців, і якщо він не осоромить себе...

— Як ся маєте, Кармоді! — кинув Юберманн, сягнисте ступаючи в контору. Красень з орлиним профілем, скроні торкнуті сивиною —

шляхетна ознака високого становища. Окуляри з роговою оправою на цілих три сантиметри ширші, ніж у Кармоді.

— Містере Юберманн,— непевним голосом почав було Кармоді,— за це ви, звичайно, можете...

— Кармоді,— урвав його бос. Його впевнений грудний баритон обрізав слабенький фальцет підлеглого, як хірургічний скальпель фірми "Персони" відтинає безживні тканини.— Кармоді, сьогодні я відкрив дивовижний зубний еліксир! Називається "Скоуп"! Гарантує ароматне дихання протягом цілої доби! Раджу!

Кармоді іронічно посміхнувся. Фантастичний збіг! Босові пощастило натрапити саме на той зубний еліксир, який Кармоді збирався йому порекомендувати. І ефект незаперечний. З рота містера Юберманна вже не смерділо, як з вигрібної ями після зливи. Тепер на нього чекали солодкі поцілунки (дівчаток, звісно,— сам Кармоді до таких речей потягу не відчував).

— Чували про цей еліксир? — запитав Юберманн і, не чекаючи на відповідь, вийшов з кабінету.

Посмішка Кармоді стала ще іронічніша. Він знову зазнав поразки, та чомусь від неї йому стало легше. Світ споживання виявився жахливим, фантастично втомливим. Може, комусь і ведеться в ньому, як рибі в воді, та Кармоді, мабуть, із іншого тіста. Ну, сказав би він своє? І тоді йому жаль було б розпрощатися з своїм 85-відсотковим споживчим сертифікатом, а зараз з талонами Рейді, замшевим кепі, краваткою фірми "Крістмас", дипломатом "Квік-Тріп" фірми "Скай", стереофоніком моделі КІН-24, а надто з щонаймоднішого крою імпортним, м'яким новозеландським кожушком фірми "Лейкленд" із шалевим коміром. А ще довелося б позбутися всіх інших, таких звичних і милих серцю речей.

— Часом і нещастя допоможе! — сказав сам собі Кармоді.

— Господи! — отямилось активне "я" Кармоді.

— Авжеж! — відповіло рефлективне "я" Кармоді.— Занадто швидко акліматизувався, чи не так?

Обидва Кармоді глянули один одному в вічі, підбили підсумки й дійшли згоди. Вони з'єдналися.

— Сітрайте! — крикнув Кармоді,— Заберіть мене звідси!

І, вірний своїм обов'язкам, Сітрайт виконав прохання.

РОЗДІЛ 26

Як завжди, Сітрайт сумлінно переніс його на наступну з імовірних Земель. Цього разу переміщення сталося навіть швидше, ніж умить,— так стрімко, що час ледь відстав від самого себе, і Кармоді вимовив "гоп!" раніше, ніж йому завдали реквізитного штурхана. Отже, постала суперечність,— звісно, невеличка, та все ж недозволена. Сітрайт вдався до звичайнісінької в таких випадках підчистки, але ніхто так і не дав собі клопоту доповісти про все начальству. Обійшлося без наслідків, хіба що трошки протерся часо-просторовий континуум, та Кармоді цього навіть не помітив.

Він опинився в малому містечку. Впізнати його, на перший погляд, було не важко: це був або ж мав бути Мейплвуд, штат Нью-Джерсі. Кармоді жив тут з трьох до вісімнадцяти років. Так, ось його дім, якщо в нього взагалі де-небудь був дім. Або, точніше, це був його дім, якщо він справді був тим, чим здавався. Власне, це й належало перевірити.

Кармоді стояв на розі Дюран-роуд та Мейплвуд-авеню в горішній частині міста, просто перед ним — торговий центр, за спиною — вулички передмістя, обсаджені кленами, дубами, каштанами, берестами,

кизилом та іншими деревами. По праву руку — читальня "Християнська наука", по ліву — залізнична станція.

— Ну як, мандрівниче? — запитав голос біля його правого стегна.

Кармоді глянув униз і побачив у своїй правій руці середніх розмірів транзисторний приймач. Одразу ж упізнав у ньому Вираша.

— Знайшовся нарешті,— сказав Кармоді.

— Знайшовся? Я нікуди не губився.

— В останньому світі я тебе не бачив.

— Бо не дивився як слід. Я лежав у твоїй кишені у вигляді фальшивого динарія.

— Звідки мені було знати? — не здавався Кармоді.

— Міг просто покликати. Я метаморфічний за натурою. Змінююсь несподівано навіть для самого себе. Ти ж знаєш. Невже мені скрізь і кожного разу оголошувати про свою присутність?

— Було б з руки,— зауважив Кармоді.

— А мені гідність не дозволяє нав'язуватися,— відрубав Вираш.— Кличуть — відгукуюсь, а коли не кличуть — значить не потрібен. В останньому світі я був тобі без потреби. Тому й скористався нагодою завітати до ресторану Слоклола, щоб поїсти там як слід, а потім у пропаріум Хаганіхта на хімчистку своєї шкіри, а потім у шинок Варінеллі "Сонячний маяк" перехилити чарчину з приятелем, що якраз лучився неподалік, а потім у ...

— Як ти встиг стільки? — запитав Кармоді.— В тому світі я пробув не більше півгодинки.

— Я вже казав тобі, що для нас час тече по-різному.

— Казав... А де ж усі ті заклади?

— Довгувате пояснювати,— сказав Вираш,— Туди легше дістатися, ніж розтлумачувати дорогу. До того ж вони не для тебе.

— Чому?

— Ну... з багатьох причин. Хоча б тому, що страви в "Сонячному маяку" тобі не смакуватимуть.

— Я вже бачив, як ти їв оріті,— нагадав Кармоді.

— Так, пам'ятаю. Але оріті — делікатес. Таким ласуєш раз або двічі в житті. А в "Сонячному маяку" виграшам і близьким до них видам подають наш основний харчовий продукт.

— Що саме?

— Краще б тобі не знати,— попередив його Вираш.

— А мені кортить.

— Знаю, що тобі кортить, та коли дізнаєшся, то подумаєш, що ліпше й не знати ніколи.

— Облиш,— нетерпляче урвав Кармоді.— Так чим ти харчуєшся?

— Гаразд, містере Цікавий,— здався Вираш,— але пам'ятай: ти сам напросився. Здебільше я споживаю сам себе.

— Що-що?

— Себе. Я ж попереджував, що тобі не сподобається.

— Ти харчуєшся сам собою? Хочеш сказати, що ти їси власне тіло?

— Достеменно так.

— Щоб тебе чорт ухопив! Дарма що гидко, але ж це й неможливо! Як можна їсти самого себе?

— І можу, і їм. І пишаюся цим. З морального боку це яскравий приклад свободи особистості.

— Але ж це фізично неможливо,—, гарячкував Кармоді.— Це суперечить законам збереження енергії, матерії і такого іншого. Як день божий, ясно, що це суперечить хоч якомусь законові природи.

— Справедливо, але в дуже вузькому розумінні,— доводив Вираш.— Коли роздивишся пильніше, то, сподіваюся, побачиш, що неможливість їсти себе здебільшого просто уявна.

— Тобто, в біса, як це?

— Не знаю,— признався Вираш.— Відповідь є у всіх наших підручниках, та нікому не спадало на думку нею цікавитися.

— Я хочу дійти до суті явища,— не вгавав Кармоді.— Ти маєш на увазі, що ти справді в прямому значенні цього слова їси шматки свого м'яса?

— Власне, це я й маю на увазі. Хоча не треба обмежуватись самим м'ясом. Неабияка ласощі для самоїдів — власна печінка, надто посічена з крутим яйцем і приправлена курячим жиром. А реберцями я нашвидку полудную. От стегна слід злегка примаринувати за кілька тижнів наперед.

— Годі! — скривився Кармоді.

— Даруй.

— Ти лиш поясни таке: як може твоє тіло забезпечити достатньо їжі для твого тіла (ну й кумедія!) протягом усього життя?

— Ну,— задумався Вираш,— з одного боку, я не такий уже й ненажера.

— Може, я сказав трохи неясно,— поправився Кармоді.— Я маю на увазі, як ти будуєш своє тіло, якщо його відразу й споживаєш, щоб чимось живити своє тіло?

— Боюся, що я й сам до ладу не розумію,— признався Вираш.

— Попробую ще раз. Я хочу вияснити таке: якщо ти споживаєш власну плоть...

— Так я й роблю,— уточнив Вираш.

— Якщо ти споживаєш власну плоть і використовуєш продукти цього споживання для живлення тієї самої плоті... Почекай хвилинку. Якщо б ти важив п'ятдесят фунтів...

— Маленьке уточнення: на рідній планеті я важу якраз п'ятдесят фунтів.

— Чудово! Так от: якщо ти важиш п'ятдесят фунтів, а, скажімо, протягом року з'їдаєш сорок фунтів себе з метою підтримки самого себе, то що з тебе залишається?

— Десять фунтів? — запитав Вираш.

— Чорти б тебе! Не бачиш, до чого я веду? Ти ж не можеш годувати себе самим собою протягом якогось тривалого часу.

— Чому не можу?

— Закон Регресивного Обігу,— нарешті сформулював Кармоді, полегшено зітхнувши.— Зрештою в тебе вже не залишиться поживи для себе, і ти помреш.

— Це я знаю,— запевнив Вираш,— та смерть — подія неминуча, така ж незаперечна й невблаганна для Самоїдів, як і для Іншоїдів. Всі і вся помирають, Кармоді, байдуже, ким і чим хто харчується.

— Ти кепкуєш з мене! — завив Кармоді.— Якби ти справді себе поїдав, то за тиждень у могилу б лягав.

— Деякі комахи живуть однісінький день,— сказав Вираш.— Отже, нам, виграшам, як бачиш, поталанило, ми довгожителі. Затям собі, що більше ми споживаємо, то менше нас треба годувати і на довше вистачає запасів їжі. А час у самоїдстві відіграє значну роль. Більшість виграшів ще в дитинстві з'їдає своє майбутнє, залишаючи свій організм неторканим до повного визрівання.

— Як це вони з'їдають своє майбутнє?

— Не можу пояснити. Просто з'їдаємо, й усе. Я, наприклад, зжер те своє тіло, яке б могло бути в мене між вісімдесятим і дев'яносто другим роками мого життя,— це, до речі, вже старечі літа і радості від них уже

ніякої. Тепер, перевівши самоспоживання на карткову систему, сподіваюся дотягти до сімдесяти років.

— В мене вже в голові замакітрилось,— сказав Кармоді,— аж нудити починає.

— Справді? — обурився Вираш.— Ну й нерви! Нудити! Кровожерний різнику, скільки відрубів тварин поглинув ти за своє життя? Скільки зжер безборонних яблук? Скільки салату бездушно зірвав на грядці? Мені, будь певен, трапилося з'їсти лише якогось оріті, але Судного Дня ти ще станеш перед чередами тих, кого ти зжер! Вони, Кармоді, стоятимуть перед тобою: сотні карооких корів, тисячі безборонних курей, нескінченні череди лагідних ягнят, не кажучи вже про ліси окрадених фруктових дерев та акри сплюндрованих городів. Я заплачу за спожитого оріті, але як тобі заглушити передсмертні зойки тварин і плодів, якими ти харчувався? Як, Кармоді, як?

— Заткай пельку! — попросив Кармоді.

— Ох, нехай уже,— похнюплено погодився Вираш.

— Їм, бо мушу, Я частина природи. Оце й усе пояснення.

— Ну, що хочеш, те й кажи.

— А я, нехай йому біс, уже сказав! А тепер ти замовкнеш нарешті й даси мені зосередитись?

— Слова більше не почуєш. Тільки можна спитати: на чому ти хочеш зосередитися?

— Це місто дуже схоже на моє рідне,— пояснив Кармоді.— Намагаюся з'ясувати: воно чи не воно?

— Невже так важко? Хто ж не впізнає рідного міста?

— Коли я тут жив, то не дуже до нього придивлявся. А відколи виїхав, то, мабуть, не згадував.

— Коли сам не добереш, де твій дім, а де не твій, ніхто вже не добере. Сподіваюсь ти це пам'ятаєш?

— Пам'ятаю,— зітхнув Кармоді й поволі закрокував по Мейплвуд-авеню. Раптом він з жахом усвідомив, що йому ніколи не пощастить відшукати рідного дому.

РОЗДІЛ 27

Йдучи, Кармоді розглядався, а розглядаючись, підмічав. Усе було таким, яким і повинно бути. В Мейплвудському театрі сьогодні показували "Сагу Елефантини", італо-французький пригодницький фільм Жака Мара, блискучого молодого режисера, що вже подарував світові зворушливу "Пісню моїх ран" і хвацьку комедію "Париж о чотирнадцятій". Перед початком виступала — "проїздом і тільки один раз" — нова вокальна група "Яконнен і Фунгі".

— Фільм, здається, цікавий,— сказав Кармоді.

— Не для мене,— кинув Вираш.

Кармоді зупинився біля галантереї Марвіна, заглянув у вітрину. Побачив мокасини й напівкеди, джинси з торочками "собача шарпанина", нашийні хустини з легковажними малюнками, білі сорочки з відкладними комірцями. Поряд, у крамниці канцтоварів, кинув оком на свіжий "Кольєрс", погортав "Ліберті", зауважив ще "Мансі", "Чорного кота" і "Шпигуна". Якраз надійшов ранішній випуск "Сан". (Тижневики і газети, що давно припинили своє існування.)

— Ну? — запитав Вираш.— Твоє місто?

— Рано казати,— відповів Кармоді.— Поки що ніби й воно.

Він перетнув вулицю і зазирнув у закусочну Едгара. Вона не змінилася. Біля шинкваса, попиваючи содову, сиділа гарненька дівчина — Кармоді її зразу впізнав.

— Лейна Тернер! (Друзі Кармоді — відомі кінозірки.) Гей, як ся маєш, Лейно?

— Прекрасно, Томе! Давненько не бачились.

— Я упадав за нею в старших класах,— пояснив він Виграшеві вже на вулиці.— Забавно, як усе пригадується.

— Забавно, забавно,— з сумнівом проказав Вираш.

На перехресті Мейплвуд-авеню та Південногірської вулиці стояв полісмен. Він посміхнувся Кармоді між двома змахами жезла.

— А це Берт Ланкастер,— сказав Кармоді.— Був незмінним захисником у найкращій команді за всю історію школи "Колумбія". А глянь туди! На того чоловіка, що заходить у залізні товари, що он махає мені! Це Кліфтон Уебб, директор нашої школи. А ту блондинку за квартал звідси бачиш? Це Джін Харлоу, була офіціанткою в ресторані.— Кармоді стишив голос.— Всі казали, що любила гульнути.

— У тебе багато знайомих,— сказав Вираш.

— Ще б пак! Я тут виріс! А це міс Харлоу, вона йде в П'єрів салон краси.

— Ти й П'єра знаєш?

— Атож! Тепер він перукар, а під час війни був у французькому Опорі. Стривай, як його прізвище?.. Згадав! Жан-П'єр Омон, ось як! Взяв собі дівчину з місцевих, Керол Ломбар.

— Цікаво,— знудженим голосом сказав Вираш.

— Так, для мене цікаво. А ось ще знайомий... Добридень, пане мер! — Добридень, Томе! — привітався чоловік, торкнувшись капелюха, й пішов далі.

— Це Фредрік Марч, наш мер,— пояснив Кармоді.— Грізна особа! Дотепер пам'ятаю його дебати з місцевим радикалом Полом Муні. Варт було послухати!

— Гм-м, щось тут не так, як треба, Кармоді,— сказав Вираш.— Щось моторошне, щось фальшиве. Не відчуваєш?

— Та ні! Кажу тобі, що я виріс серед цих людей. Знаю їх краще, ніж самого себе! О, он Полетт Годдар, ось там... Помічниця бібліотекаря. Привіт, Полетт!

— Привіт, Томе! — відгукнулася жінка.

— Не подобається мені все це,— наполягав Вираш.

— З нею я не був надто близький,— сказав Кармоді.— Вона зустрічалася з хлопцем з Мілбурна на ім'я Хемфрі Богарт. Він завжди носив краватку-метелик, можеш таке уявити? Якось він побився з Лоном Чейні, шкільним сторожем. До речі, надавав йому. Я це добре пам'ятаю, бо якраз зустрічався з Джун Хевок, а її найближчою подругою була Мірна Лой, а Мірна знала Богарта, і...

— Кармоді,— стривожено урвав Вираш.— Остерігайся! Ти чув будь-коли про псевдоакліматизацію?

— Не сміши! Кажу тобі, що знаю цих людей! Я виріс тут, і це були мої найкращі роки! Люди тоді не були такими нікчемами, вони справді були чогось варті, вміли за себе постояти. Вони були особистостями, а не юрмищем!

— А ти певний? Твій хижак...

— Дурниці! Не хочу більше й слухати! Глянь! Он Девід Найвен. Його батьки з Англії.

— Ці люди простують до тебе!

— Ну, звісно. Вони так давно мене не бачили.

Він стояв на розі, а його друзі рушили до нього по тротуару й бруківкою, виходили з крамниць і крамничок. їх були сотні, буквально сотні, всі давні друзяки. Серед них він упізнав Ала-на Ледда, Дороті Ламур і Ларрі Бестера Кребба. А за ними — Спенсер Трейсі, Лайонел Баррімор, Фредді Бартолом'ю, Джон Уейн, Френсіс Фармер...

— Щось тут не так! — стривожився Вираш.

— Все як слід,— відмахнувся Кармоді. Скрізь були його друзі. Вони підходили ближче, простягали руки, і за всі ті роки, прожиті далеко від рідного дому, він ніколи не був щасливіший, ніж зараз. Як він міг їх забути? А тепер усе пригадалося.

— Кармоді! — крикнув Вираш.

— Що тобі?

— У твоєму місті завжди така музика?

— Про що ти?

— Про музику. Ти не чуєш?

Тільки тепер Кармоді звернув увагу на музику. Грав симфонічний оркестр, та годі було зрозуміти, звідки долинають звуки.

— Давно вона грає?

— Як тільки ми тут з'явилися, коли ти рушив вулицею, залунав тихий барабанний дріб. Коли проходив повз театр, почувся жвавий пасаж сурми. Коли ти заглянув у закусочну, вступили сотні скрипок — досить солодкава мелодія. Відтак...

— Музичний супровід кінофільмів,— похмуро сказав Кармоді.— Вся ця клята вистава за сценарієм, а я навіть не помітив.

Франшо Тон торкнув його за рукав. Гері Купер поклав на плече свою величезну лапу. Лерд Крегар по-приятельськи облапив його, як ведмідь. Ширлі Темпл вчепилася в праву ногу. Інші обступали тісніше й тісніше, все ще посміхаючись.

— Сітрайте! — заволав Кармоді.— Сітрайте, Бога ради!..

А далі все сталося трохи швидше, ніж він спромігся збагнути.

Частина п'ята

ПОВЕРНЕННЯ НА ЗЕМЛЮ

РОЗДІЛ 28

Кармоді знову потрапив у Нью-Йорк, на цей раз на ріг Ріверсайдського шосе і 99-ї вулиці. На заході над набережною Джерсі сонце сідало за Горизонт-Хаус, а з правого боку у всій красі засяяла реклама "Спрай". Закіптюжене листя дерев Ріверсайдського парку мляво ворушилося потоками вихлопних газів з Вестсайдського шосе. Дикі верески істеричних дітей переривалися лайкою не менш істеричних і роздратованих батьків.

— Це твоя домівка? — запитав Виграш,

Кармоді поглянув униз і побачив, що після нової метаморфози Виграш обернувся на годинник "Дік Тресі" з умонтованим стереогучномовцем.

— Здається, схоже,— відповів Кармоді.

— Цікаве місце,— зауважив Виграш.— Жваве. Мені подобається.

— Угу,— неохоче погодився Кармоді,— не зовсім певний своїх почуттів щодо диму вітчизни.

Він рушив до центру. У Ріверсайд-Парку засвітилися ліхтарі. Мами з дитячими колясками поспішали звільнити його для грабіжників та поліцейських патрулів. По-котячому безшумно скрадався смог. Заблуканими велетнями проглядали крізь нього будинки. Стічні води весело дзюрчали в Гудзон, а Гудзон весело вливався в каналізаційні труби.

— Гей, Кармоді!

Кармоді озирнувся. Його наздогнав чоловік у потертому піджаку, капцях, котелку і з білим полотняним шарфом на шиї. Картці впізнав Джорджа Марунді, знайомого художника, злидаря, не дуже пригрітого успіхом.

— Привіт, чоловіче! — звернувся Марунді, підходячи й подаючи руку.

— Привіт, привіт! — відгукнувся Кармоді, по-змовницьки посміхаючись.

— Як ся маєш, друже? — запитав Марунді.

— Сам знаєш,— сказав Кармоді.

— Звідки мені знати, коли навіть твоя Гелен не знає.

— Та ну!

— Факт! Слухай, у Дікі Тейта в суботу збіговисько. Не хочеш примотати?

— Заскочу,— сказав Кармоді.— Як там Тейт?

— Сам знаєш, друже.

— Та знаю,— з гіркотою сказав Кармоді.— Він ще й досі тее?..

— А ти як думав?

Кармоді знизав плечима.

— А мене тут хтось відрекомендує? — подав голос Вираш.

— Заткайся! — порадив Кармоді.

— Слухай, друже! Що то в тебе за штука? — Марунді нахилився і вп'явся очима в зап'ясток Кармоді.— Мінідиктофончик, га? Сила, друже! Клас! Запрограмований?

— Я не запрограмований,— обурився Виграш.— Я автономний.

— Ох ти! — вигукнув Марунді.— Ну й фірма! Гей ти, Мікі Маусе, що ти ще скажеш?

— Іди ти к бісу! — лайнувся Виграш.

— Припини! — загрозливо просичав Кармоді.

— Ну й ну! — заусміхавшись, сказав Марунді.— Жвавий у тебе парубійко, га, Кармоді?

— З ним трапляється,— відповів Кармоді.

— Де дістав?

— Дістав? Ох далеко.

— Десь мотався? Так от чому я кілька місяців тебе не бачив.

— Мабуть, тому,— погодився Кармоді.

— А де тебе носило? — запитав Марунді.

У Кармоді на язиці крутилося сказати, що він був у Майамі. Натомість щось смикнуло його виголосити:

— Подорожував по Всесвіту, в самому Космосі, де я мав нагоду подивитись кілька чудових короткометражних фільмів, які надалі будуть уже реальністю. Марунді з розумінням закивав головою:

— Еге-е! І ти вже наковтаєшся й плаваєш?

— Ні, я літав...

— І відчував молекулярну всеєдиність світу і наслухав таємничі сили плоті, nicht wahr?

— Не зовсім так,— заперечив Кармоді.— Власне, за цю мандрівку я мав нагоду спізнати дискретність енергії інших творінь і вийшов за межі особисто-молекулярного світу в зовнішньо-атомарний. Іншими словами, моя мандрівка переконала мене в реальності,—про те, чи існують, уже й мовчу,— істот, відмінних від нас.

— Ну, мабуть, кислоту ти ковтав міцнющу!

— Кислота чистого досвіду здобувається в буденній сірості животіння,— сказав Кармоді.— Об'єктивного існування прагнуть усі, проте досягають нечисленні.

— Що ж, мовчиш? — образився Марунді.— Дарма, хлопче! Якби ми пили вдвох, то я плавав би краще.

— Сумніваюся.

— Не сумніваюсь, що сумніваєшся. Та біс із тим усім! Ти — на відкриття?

— Що за відкриття?

Марунді здивовано витріщився.

— Друже, ти так замандрувався, що вже й не знаєш нічого! Сьогодні відкриття найвизначнішої мистецької виставки нашого часу, а може, й усіх часів та народів.

— Що ж то за перлина творіння?

— Якраз шурую туди,— сказав Марунді.— Гайда зі мною.

Виграш почав щось бурчати, та Кармоді уже подався за приятелем. Вони йшли в протилежний від центру бік, і Марунді сипав свіжими плітками: про те, як Комісію з Антиамериканської діяльності звинуватили в антиамериканізмі, але відчепилися, залишивши комісію під підозрою; про сенсаційний проект Пепперіджа Фарма по заморожуванню людей; про те, як п'ять повітрянодесантних дивізій спромоглися вчора знищити п'ять в'єтконгівців; про шалений успіх телесеріалу Ен-бі-сі "Поневіряння доброзичливого капіталізму". А ще Кармоді довідався про безприкладний патріотизм Дженерал Моторз, яка послала полк місіонерів-добровольців під командуванням віце-президента до кордону Камбоджі.

Так вони дійшли до 106-ї вулиці, де за час відсутності Кармоді знесли кілька будинків і натомість поставили нову споруду. На перший погляд вона видавалася замком, та нічого подібного Кармоді ще не доводилося бачити, і він звернувся до натхненного Марунді за поясненнями.

— Ось ця велична споруда перед нами,— сказав Марунді,— витвір архітектора Дельвеню, автора "Пастки Смерті" — знаменитої нью-йоркської платної дороги, якою ще ніхто не проїхав з початку до кінця без аварії. Це той Дельвеню, може, пригадуєш, що в Чікаго спроектував вежі флеш-Пойнт — єдині у світі трущоби, в яких форма відповідає призначенню. Це перші трущоби, відверто й гордо задумані як найсучасніші трущоби й оголошені "неоновлюваними" Президентською комісією по мистецьких злочинах в Урбанамериці,

— Унікальне досягнення,— погодився Кармоді.— А як називається оце?

— Шедевр Дельваню, йога опус магнус. Це, друже мій, Палац Сміття!

Дорога до Палацу була вишукано забрукована яєчною шкаралупою, помаранчевими шкірками, кісточками авокадо та черепашками мідій. Вона підводила до парадних воріт, половини яких були інкрустовані іржавими матрацними пружинами. Над портиком лискучими голівками оселедців було викладене гасло: "Марнотратне розкошування — не вада, стриманість у розтринькуванні — не чеснота!"

Через вестибюль із стін з пресованих картонок вони вийшли у відкритий дворик, де весело виблискував фонтан напалму. Минули зал, оздоблений обрізками алюмінію, бляхи, поліетилену, карбамідом, стиролом, бакелітом, бетоном, клаптями шпалер під горіх, акриланом та вінілом. Від залу розбігалися галереї.

— Подобається? — запитав Марунді

— Н-не знаю,— відповів Кармоді,— Що це за диво?

— Музей. Перший у світі музей людських покидьків.

— Бачу. І як його сприймають?

— На диво, з величезним ентузіазмом! Тобто ми — художники та інтелектуали — знали, що все це правильно, та все ж не сподівалися, що широка публіка так швидко все зрозуміє. У публіки виявився хороший вроджений смак, і вона відчула, що саме це — єдине справжнє мистецтво нашого часу.

— Відчула? Щось воно мені важкувато сприймається.

Марунді глянув на нього з жалем.

— От уже не сподівався, що ти реакціонер в естетиці! А що тобі до вподоби? Мабуть, грецькі скульптури чи візантійські ікони?

— Ні, звичайно. Але чому мені має подобатися це?

— Бо в цьому, Кармоді, уособлення нашого часу, а правдиве мистецтво йде від реальності. Споживаємо,— отже, існуємо! Та люди нехтували цією очевидною істиною. Вони відвертали носа від помиїв — цього неминучого результату їхніх насолод. Та поміркуй: що таке покидьки? Це ж пам'ятник споживанню! "Не бажай і не марнуй!" — таким був споконвічний і вельми сумнівний заповіт. Ця облудна аксіома не для нашого часу. Запитаєш: навіщо ті покидьки ворушити? Ну що ж! І справді! Навіщо розводитись про секс, чесноту, інші важливі речі?

— Якщо так ставити питання, то все ніби й слушно,— сказав Кармоді.— Та все ж...

— Йди за мною, дивись і думай! — наказав Марунді.— І в голові твоїй згромадяться, наче покидьки, пояснення і підстави.

Вони увійшли в Зал Шумів. Тут Кармоді почув соло зіпсованого водо-бачкового інструменту та вуличну сюїту: алегро автомобільних двигунів, пронизливий скрегіт гальм, утробний рев стадіону. В анданте виникла тема спогадів: грім гвинтомоторного авіалайнера, татакання відбійного молотка і могутнє гупання копра. Кармоді відчинив було двері залу Фоно-Галас-Бум, але прожогом метнувся назад.

— Добре зробив,— зауважив Марунді.— Там небезпечно. Проте багато хто заходить, а декотрі залишаються на 5 — 6 годин.

— Ого! — здивувався Кармоді.

— А ось там,— указав Марунді,— лейтмотив нашої виставки: закохане гарчання сміттєзбірної машини, що ремиґає покидьки. Мило,

правда? А там попереду — виставка порожніх пляшок з-під спиртного. Над нею цілком адекватне відтворення підземки. Передані найтонші деталі, навіть повітря приправлене димом Вестінгауза.

— А хто там галасує? — запитав Кармоді.

— То магнітофонні записи знаменитих голосів,— пояснив Марунді.— Перший — Еда Брена, чвертьзахисника "Грін Бей Пеннерс". Далі — пискливий з підвиванням — звуковий портрет новообраного мера Нью-Йорка. А за ним...

— Ходімо далі,— зітхнув Кармоді.

— Гайда! З правого боку крило графіті — настінних написів. Зліва — точна копія старої комуналки (залишки романтизму, як на мене). Просто перед нами — колекція телевізійних антен. Ось ця — англійська модель 1960 року. Зауваж строгі форми, стриманість. Порівняй з камбоджійською 1959 року. Помічаєш химерні вигини ліній на східний копил? Фольклорний стиль відтворює себе в життєспроможній формі. Тут Марунді обернувся до Кармоді і настановчо почав проповідувати:

— Друже мій, дивися й увіруй! Перед тобою хвиля майбутнього. Колись люди чинили опір відтворенню дійсності. Ті часи минули. Тепер ми знаємо, що мистецтво — це будь-яка річ разом з її протяжністю в надмірне. Поспішаю застерегти: не поп-арт, який глузує та перебільшує. Наше мистецтво — популярне, воно просто існує. У наш час ми беззастережно приймаємо несприйняте і цим проголошуємо природність нашої штучності.

— Не до вподоби це мені! — сказав Кармоді.— Сітрайте!

— Чого ти реперуєш? — запитав Марунді.

— Сітрайте! Сітрайте! Заберіть мене до біса звідси!

— З глузду з'їхав! Є десь тут лікар? — крикнув Марунді.

Негайно з'явився смаглявий коротун у халаті. В руці він тримав маленьку чорну валізу, а зверху на ній, на срібній табличці було написано: "Маленька чорна валіза".

— Я лікар,— повідомив він.— Дозвольте його оглянути.

— Сітрайте! Де ви в біса запропастилися?

— Гм-м-м, так,— протяг лікар.— Симптоми гострого галюцинаційного нападу... Гм-м-м. На голові намацується твердий масивний виріст. Тут нормально... А далі... Гм-м-м... Дивно! Бідака має буквально вроджений потяг до галюцинацій!

— Док, ви можете допомогти йому? — запитав Марунді.

— Ви вчасно мене покликали,— сказав лікар.— Становище вдасться ще поправити. Я маю з собою чудодійну панацею.

— Сітрайте!

Лікар видобув з валізи стерилізатор і склав докупи блискучий шприц.

— Засіб для загального зміцнення,— сказав він Кармоді.— Не турбуйтесь. Не зашкодить навіть дитині. Приємна суміш з ЛСД, барбітуратів, амфетамінів, транквілізаторів, психотоніків, стимуляторів настрою та інших корисних речей. Дрібочка миш'яку, щоб волосся блищало. Тепер не ворушіться...

— Прокляття! Сітрайте! Заберіть мене звідси!

— Болить тільки тому, що є біль,— запевнював лікар, націлюючи шприц й запускаючи голку в тіло.

Тієї ж, або майже тієї ж миті Кармоді щез.

Збентеження й переляк у Палаці Сміття тривали не довго. Всі отямились, і знову запанував олімпійський спокій. Щодо Кармоді, то священик сказав про нього: "Зайва людино, днесь ти возносишся у царствіє потойбічне на небесі, де уготоване місце для всього непотребу сього падолу".

А сам Кармоді, вихоплений вірним Сітрайтом, поринув у нескінченність світів. Він рухався в напрямку, який найкраще передається словом "униз", через міріади ймовірних Земель, у скупчення малоймовірних, а відтак — у серійні ряди рукотворних неймовірностей. Виграш докоряв йому словами:

— Ти ж утік з рідного світу, Кармоді! Ти це розумієш?

— Так, розумію.

— Назад немає вороття.

— Розумію також.

— Ти, мабуть, плекаєш надію в майбутніх світах натрапити на якусь розкішну утопію? — насмішкувато питав Виграш.

— Ні, не це.

— А що?

Кармоді похитав головою й нічого не відповів.

— Забудь про свої сподівання,— з гіркотою сказав Вираш.— Хижак уже наступає тобі на п'яти, і твоя смерть неминуча.

— Знаю,— сказав Кармоді, і дивовижний спокій огорнув його.— У думках про майбутнє я вже змирився з тим, що живим із цього Всесвіту не вийду.

— Це вже пусте,— сказав Вираш.— Ти однаково все втратив.

— Не згоден,— заперечив Кармоді.— Дозволь зауважити, що я ще живий.

— Але тільки на мить.

— Я завжди був живий тільки мить. І на більше не розраховував. Я помилявся, сподіваючись на більше, і ця помилка тяглася за мною у всіх імовірних та можливих світах.

— І що ж ти сподіваєшся від миті?

— Нічого,— сказав Кармоді. — І всього.

— Щось я перестав тебе розуміти,— сказав Вираш.— Ти ніби змінився, Кармоді. Що сталося?

— Дрібничка,— сказав йому Кармоді.— Я просто зрікся вічності, якої в мене ніколи не було. Я вийшов із тієї облудної гри, якою тішаться боги в своїх небесних балаганах. Мене вже не хвилює, в якому стручкові захована горошинка безсмертя. Воно мені не потрібне. Я маю свою мить, цього досить.

— Блаженний Кармоді! — промовив Вираш, не приховуючи сарказму.— Від смерті ти не далі як на волосинку! Що ж ти робитимеш зі своєю жалюгідною миттю?

— Проживу її,— відповів Кармоді.— Миті на те й існують.